

**DIE ONTSTAAN, VERLOOP EN TOEKOMS VAN
CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS
IN SUID-AFRIKA**

E F VAN NIEKERK

**DIE ONTSTAAN, VERLOOP EN TOEKOMS VAN CHRISTELIK-NASIONALE
ONDERWYS IN SUID-AFRIKA**

deur

ELSABÉ FRANCINA VAN NIEKERK

voorgelê ter vervulling van die vereistes vir
die graad

MAGISTER EDUCATIONIS

in die vak

HISTORIESE OPVOEDKUNDE

aan die

UNIVERSITEIT VAN SUID-AFRIKA

STUDIELEIER: DR S SCHOEMAN

NOVEMBER 1997

i

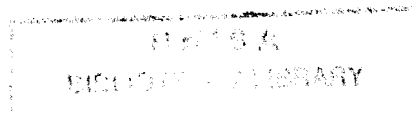
Ek verklaar hiermee dat DIE ONTSTAAN, VERLOOP EN TOEKOMS VAN CHRISTELIK-
NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA my eie werk is en dat ek alle bronne wat ek
gebruik of aangehaal het deur middel van volledige verwysings aangedui en erken het.

ELSABÉ FRANCINA VAN NIEKERK

30/11/97
DATUM

STUDENTENOMMER: 625-536-1

371.00968 VANN

DANKBETUIGINGS

My opregte dank en waardering word hiermee betuig aan:

- Dr S Schoeman, my studieleier, vir haar hulp en leiding, geduld, vriendelikheid en bemoediging.
- Mev M Swart vir die keurige tikwerk.
- Mev R Brase vir die taalversorging en proeflees.
- My ouers, familie en vriende vir hul voortdurende liefdevolle en simpatieke bemoediging met die deurvoering van hierdie taak.
- Hannes en Melissa wat tevrede moes wees wanneer ek nie tyd saam met hulle kon spandeer nie.
- Aan God wat my die vaardigheid, vermoë en geleentheid gegee het om hierdie studie te voltooi.

Hierdie verhandeling dra ek met groot dankbaarheid op aan almal vir wie die onderwys van ons kinders 'n roeping is.

OPSOMMING

Die ontstaan en verloop van Christelik-nasionale onderwys as die histories-geworde onderwysideaal van die Afrikaner word in hierdie studie ondersoek en evalueer ten einde die moontlike toekomstige voortbestaan daarvan in Suid-Afrika te kan aantoon. Die verband tussen lewensbeskouing en onderwys is allereers aangetoon, met besondere verwysing na die ontstaan en wese van die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysleer.

In die terugskou is die verloop en posisie van Christelik-nasionale onderwys vanaf 1652 tot en met 1997 van nader beskou. Aandag is aan die volgende onderwysfasette gegee: onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig.

Ten slotte is bevindinge en 'n gevolgtrekking rakende Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika verwoord. Enkele aanbevelings vir die voortbestaan van Christelik-nasionale onderwys is ook gemaak.

SUMMARY

In this study, the genesis and course of Christian National Education, as historic cultivated educational ideal of the Afrikaner, are examined and assessed in order to be able to predict its future in times to come. First of all, the relation between view of life and education is indicated, with special reference to the genesis and nature of the Christian National view of life and doctrine of education.

In the historical survey the course and position of Christian National Education from 1652 to 1997 are indicated. Attention is focused on the following educational aspects: aim of education, governance of education, content of education (with special reference to religious instruction) and medium of instruction.

Finally, findings and a conclusion regarding Christian National Education in South Africa are expressed. Some recommendations for its continued existence are also provided.

Key terms:

Christian National; education; Christian National Education; view of life; aim of education; governance of education; content of education; religious instruction; medium of instruction; Christian National doctrine of education

INHOUDSOPGAWE

VERKLARING	i
DANKBETUIGINGS	ii
OPSOMMING	iii
SUMMARY	iv
HOOFSTUK 1	
INLEIDING	
1. ORIËNTERENDE OPMERKINGS	1
2. BEGRIPSVERKLARINGE	5
2.1 CHRISTELIK-NASIONAAL	5
2.2 OPVOEDING EN ONDERWYS	6
2.3 CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS	7
2.4 LEWENSBEKOUING	8
3. PROBLEEMSTELLING, MOTIVERING VIR EN DOEL VAN DIE ONDERSOEK	9
3.1 PROBLEEMSTELLING	9
3.2 MOTIVERING VIR EN DOEL VAN DIE ONDERSOEK	10
4. HIPOTESE	12

5.	METODOLOGIESE VERANTWOORDING	12
5.1	BENADERINGSWYSE	12
5.2	NAVORSINGSMETODE	13
6.	TERREINAFBAKENING	14
7.	VERDERE VERLOOP VAN DIE STUDIE	14

HOOFSTUK 2

DIE VERBAND TUSSEN LEWENSBEKOUING EN ONDERWYS MET BESONDERE VERWYSING NA DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK-NASIONALE LEWENSBEKOUING EN ONDERWYSLEER

1.	ORIËNTERENDE OPMERKINGS	16
2.	DIE LEWENSBEKOULIKE GEFUNDEERDHEID VAN ENKELE ONDERWYSFASSETTE	17
2.1	LEWENSBEKOUING EN ONDERWYSDOELSTELLINGE	17
2.2	LEWENSBEKOUING EN ONDERWYSBEHEER	17
2.3	LEWENSBEKOUING EN ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG	18
2.4	LEWENSBEKOUING EN MEDIUM VAN ONDERRIG	19
3.	‘N OORSIG VAN DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK- NASIONALE LEWENSBEKOUING	19
3.1	VESTIGING EN INHOUDGEWING	19
3.2	ENKELE STRUKTUURFASSETTE EN GROND- EN AFGELEIDE GRONDBEGINSELS	22

3.2.1	Struktuurfasette	22
3.2.1.1	Mensbeskouing	22
3.2.1.2	Waardebeskouing	23
3.2.1.3	Sedebeskouing	24
3.2.1.4	Waarheidsbeskouing	25
3.2.2	Grond- en afgeleide grondbeginsels	25
3.2.2.1	Teosentriese beginsel	25
3.2.2.2	Skrifbeginsel	26
3.2.2.3	Gesags- en vryheidsbeginsel	26
3.2.2.4	Beginsel van samehangende verskeidenheid	28
4.	'N OORSIG VAN DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYSLEER	29
4.1	TOTSTANDKOMING	29
4.2	ENKELE WESENSKENMERKE	33
4.2.1	'n Omvattende Christosentriese onderwysdoelstelling	34
4.2.2	Die beginsel van soewereiniteit in eie kring geld ten opsigte van onderwys-beheer	34
4.2.3	Die onderwysinhoud is Christosentries van aard en godsdiensonderrig bekleed 'n sentrale plek daarin	36
4.2.4	Die moedertaal as medium van onderrig	37
5.	SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING	37

HOOFSTUK 3

DIE VERLOOP VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA VANAF DIE VOLKSPLANTING IN 1652 TOT EN MET UNIEWORDING IN 1910

1.	ORIËNTERENDE OPMERKINGS	39
2.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN KAAPLAND VANAF DIE VOLKSPLANTING (1652) TOT EN MET DIE AANVANG VAN DIE GROOT TREK (1834)	41
2.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	41
2.1.1	Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)	41
2.1.2	Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)	43
2.1.3	Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)	44
2.2	ONDERWYSBEHEER	44
2.2.1	Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)	44
2.2.2	Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)	46
2.2.3	Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)	47
2.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG	49
2.3.1	Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)	49
2.3.2	Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)	50
2.3.3	Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)	51

2.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	51
2.4.1	Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)	51
2.4.2	Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)	52
2.4.3	Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)	52
3.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS OP DIE TREKPAD (1834-1838) EN IN TRANSVAAL TOT EN MET UNIEWORDING (1910)	53
3.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	53
3.1.1	Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)	53
3.1.2	Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)	54
3.1.3	In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)	55
3.1.4	Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)	55
3.2	ONDERWYSBEHEER	58
3.2.1	Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)	58
3.2.2	Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)	59
3.2.3	In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)	61
3.2.4	Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)	62
3.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS-ONDERRIG	64
3.3.1	Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)	64
3.3.2	Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)	66

3.3.3	In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)	67
3.3.4	Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)	68
3.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	70
3.4.1	Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)	70
3.4.2	Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)	70
3.4.3	In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)	71
3.4.4	Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)	72
4.	SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING	74

HOOFSTUK 4

DIE ONTWIKKELINGSGANG VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA SEDERT UNIEWORDING (1910) TOT EN MET DIE AANNAME VAN DIE *WET OP DIE NASIONALE BELEID VIR ALGEMENE ONDERWYSSAKE*, 76 VAN 1984

1.	ORIËNTERENDE OPMERKINGS	80
2.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT UNIEWORDING (1910) TOT VOOR DIE AANNAME VAN DIE <i>WET OP DIE NASIONALE ONDERWYSBELEID</i> , 39 VAN 1967	82
2.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	82
2.2	ONDERWYSBEHEER	83

2.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG	89
2.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	92
3.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT DIE AANNAME VAN DIE <i>WET OP DIE NASIONALE ONDERWYSBELEID, 39 VAN 1967</i> TOT EN MET DIE AANNAME VAN DIE <i>WET OP DIE NASIONALE BELEID VIR ALGEMENE ONDERWYSSAKE, 76 VAN 1984</i>	95
3.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	95
3.2	ONDERWYSBEHEER	98
3.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG	101
3.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	104
4.	SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING	105

HOOFSTUK 5

DIE POSISIE VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA SEDERT DIE SOGENAAMDE “NUWE” ONDERWYSBEDELING (1984-1993) EN IN DIE POST-APARTHEIDSERA (1994-1997)

1.	ORIËNTERENDE OPMERKINGS	109
2.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT DIE SOGENAAMDE “NUWE” ONDERWYSBEDELING (1984-1993)	112
2.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	112
2.2	ONDERWYSBEHEER	114

2.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG	119
2.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	120
3.	CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN DIE POST-APARTHEIDSE (1994-1997)	122
3.1	ONDERWYSDOELSTELLINGE	122
3.2	ONDERWYSBEHEER	124
3.3	ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG	132
3.4	MEDIUM VAN ONDERRIG	136
4.	SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING	139

HOOFSTUK 6

BEVINDINGE, GEVOLGTREKKING EN AANBEVELINGS

6.1	BEVINDINGE	145
6.2	ENKELE BEVINDINGE IN VERBAND MET FASETTE VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS GEËVALUEER AAN DIE HAND VAN ALGEMEEN-GELDENDEN PEDAGOGIESE BEGINSELS	148
6.2.1	Christelik-nasionale onderwysdoelstelling geëvalueer aan die hand van die beginsels van doelgerigtheid, verskaffing van sekuriteit en geborgenheid en van buigsaamheid, realisme en komprehensiwiteit	148
6.2.2	Christelik-nasionale siening van onderwysbeheer geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsel van soewereiniteit in eie kring	150
6.2.3	Christelik-nasionale onderwysinhoud, met spesiale verwysing na godsdiensonderrig, geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsels van differensiasie en normatiwiteit	151
6.2.4	Christelik-nasionale siening van die moedertaal as medium van onderrig geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsels van identiteitsverwerwing en realisering van die kind se moontlikhede	152
6.3	GEVOLGTREKKING	153
6.4	AANBEVELINGS	154
	BIBLIOGRAFIE	158

HOOFSTUK 1

INLEIDING

1. ORIËNTERENDE OPMERKINGS

Die mens as historiese wese kom uit die verlede en is onderweg na die toekoms. Sonder sy verbinding aan die verlede en die toekoms kan hy in die hede nie begryp word nie. Die mens is voortdurend onderweg na wat hy as sy ware bestemming beskou, 'n bestemming in ooreenstemming met die gemeenskap waartoe hy behoort se lewensbeskouing. Om hierdie bestemming te bereik, is hy van onderwys afhanklik. Van die vroegste tye af het die mens die behoefte aan onderwys gehad wat volgens die gemeenskap waartoe hy behoort se lewensbeskouing ingerig is. Wanneer daar na die ontwikkelingsgang van die onderwys gekyk word, blyk dié bewering juis te wees (Pistorius 1982:17).

Vir die primitiewe volke was dit die doel van die onderwys om sekuriteit aan die groep te verseker deur hulle te leer om in die lewensnoodsaaklike behoeftes van die groep te voorsien. Daarmee saam moes die geskiedenis van die volk ter wille van 'n sogenaamde "beskaafde" leefwyse bemeester word. As gevolg van die bestaan van animisme¹ het geeste 'n belangrike rol in die daaglikse lewe gespeel. Absolute gehoorsaamheid aan voorskrifte was noodsaaklik om die guns van die geeste te behou. Die kind is gevolglik vroeg in sy lewe gehoorsaamheid aan die sedes en gewoontes van die volk geleer, wat die volkstradisies uitgebou het (Monroe 1907:7; Pistorius 1982:24, 25, 29).

Antieke Griekeland was in 'n aantal onafhanklike stadstate verdeel, met Athene en Sparta as die magtigste en invloedrykste. Die Spartane het nie erkenning aan die individu verleen nie, maar hom eerder as eiendom van die staat beskou (Monroe 1907:34). Onderwys wat streng militêr van aard was, en wat as die grootste en edelste taak van die staat beskou is, moes 'n

¹ Die geloof dat alle voorwerpe oor die eienskappe van lewende wesens beskik en 'n siel het (Plug et al 1987:24).

sterk groepsgees en volkstrots ontwikkel. Die uitgangspunt van die Atheense onderwys aan die ander kant, was om die individu se besondere gawes so ver as moontlik te ontwikkel, sodat beskaafde, wyse en gelukkige burgers gevorm kon word (Pistorius 1982:32, 33). Gedurende die Romeinse periode is kinders deur hul ouers in die Romeinse wette, tradisies en godsdiens opgevoed met die doel om pligsgetroue en verantwoordelike staatsburgers, in wie se lewens godsdiens die rigtinggewende rol sou speel, te vorm (Monroe 1907:87; Coetzee 1954:63; Pistorius 1982:59, 61).

In Oud-Israel is 'n suiwer religieuse onderwysdoel nagestreef. Onderwys was gegrond op 'n godsdienstig-sedelike ideaal wat 'n onverbreekbare eenheid van die volk tot gevolg gehad het (Coetzee 1954:24; Pistorius 1982:71, 72). Tydens die Middeleeue is die onderwys in diens van die kerk gestel en was die primêre doel van die onderwys om die mens op aarde vir hemelse burgerskap voor te berei (Coetzee 1954:118, 139; Pistorius 1982:92). Gedurende die Christelike era was die onderwysdoel om die kind te leer om so na as moontlik aan God te leef en as burger van die wêreld liefde teenoor God en medemens te betoon. Die Bybel is as sentrale leerstof gebruik en alle ander kennis is daaromheen gegroepeer (Pistorius 1982:103).

Met die Protestantse kerkhervorming is 'n religieuse onderwysdoel nagestreef waardeur elke mens gelei moes word om tot eer en verheerliking van God te leef (Pistorius 1982:134). Godsdiensonderrig, met die Bybel in die moedertaal as leerboek, was die vernaamste vak op skool (Coetzee 1954:189, 190). Johannes Calvyn (1509-1564), in die besonder vir hierdie ondersoek van belang, het die mens beskou as van nature geneig om God en sy medemens te haat. Die genade van God is die mens se enigste redding. Ouers is daarom verplig om hul kinders in liefde vir God en die naaste op te voed en te laat onderrig (Pistorius 1982:131).

Vir die doel van hierdie paragraaf word vervolgens slegs na Nederland verwys. Die hervormers se ideaal van 'n gereformeerde staatskool is met die Sinode van Dordrecht (1618-1619) verwesenlik (Pistorius 1982:127, 129, 130). Skole is deur die owerheid, onder toesig van die kerk, opgerig en in stand gehou. Die kerk moes egter toesien dat die onderwys in ooreenstemming met die gereformeerde beginsels soos in die Drie Formuliere van

Enigheid¹ (die Heidelbergse Kategismus, die Dordtse leerreëls en die Nederlandse Geloofsbelydenis; kyk ook p. 20, 30) saamgevat, geskied (Coetzee 1954:184; Barnard & Coetsee 1976:2). Skole met die moedertaal as medium van onderrig en verpligte godsdiensoonderrig is oral in dorpe en stede en op die platteland opgerig. Slegs gekeurde onderwysers is aangestel, terwyl onderwys aan die armes kosteloos voorsien is (De Wet 1944:2, 4, 5).

Onder leiding van Jan van Riebeeck (1652-1662) is die Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) lewensbeskouing met die volksplanting (1652) na Suid-Afrika gebring en het dan ook in die onderwys neerslag gevind (Barnard & Coetsee 1976:2, 3). Die Calvinistiese lewensbeskouing is in 1688 met die koms van die Franse Hugenote na die Kaap versterk, en het tot aan die einde van die agtiende eeu ongehinderd in die skool, ouerhuis, staat en kerk aan die Kaap voortbestaan (Coetzee 1949a:12; Pistorius 1969:301).

Tydens die Bataafse bewind (1803-1806) het kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) onder invloed van die nuwe denkebeelde van naturalisme² en rasionalisme³ gepoog om die skool van die gereformeerde geloofsleer te bevry, waardeur die Bybel prakties uit die skool verwyder is en die opleiding vir staatsburgerskap, nasionale doeltreffendheid en solidariteit (samehorigheid) beklemtoon is. Die koloniste was heftig teen De Mist se neutrale staatskool gekant (Coetzee 1949a:12). In 1806 het die Kaap 'n Britse besitting geword. Lord Charles Somerset (1814-1826) is as goewerneur na die Kaap gestuur. Somerset het 'n verengelsingbeleid in die onderwys gevolg met die doel om die koloniste te denasionaliseer. As verzet hierteen het die koloniste privaatskole gestig waar hul eie taal, godsdien en tradisies tot hul reg kon kom (Barnard & Coetsee 1976:15, 24).

¹ Die uiteensetting van dit wat geglo en bely moet word ten opsigte van die algemene Bybelse geloofswaarhede (Van der Kooi 1995:5).

² Die naturalisme wil die mens van die eensydige verstandsoorheersing bevry en hom na 'n eenvoudige leefwyse terugvoer (Pistorius 1982:163).

³ Die rasionalisme beklemtoon die belangrikheid van die rede; gedrag is die gevolg van logiese en bewuste besluite wat die individu neem (Plug et al 1987:301).

Konflik op onderwysgebied en 'n stryd om die behoud van 'n Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) leefwyse, het tot gevolg gehad dat 'n groep Afrikaners met die oog op 'n nuwe begin noord van die Vaalrivier die Kaap in 1834 verlaat het (Schutte 1984:18). Aanvanklik was daar geen georganiseerde onderwys in Transvaal nie. Onderwys was 'n privaat-aangeleentheid met die gevolg dat kinders hoofsaaklik deur hul ouers in eerbied vir gesag, liefde vir volk en vaderland en vrees vir God onderlê is (Barnard & Coetsee 1976:30, 49). Die primêre doel van hierdie eenvoudige onderwyspogings was om die kind te leer om die Bybel selfstandig te lees en hom vir kerklidmaatskap en vir die veeleisende praktiese lewe voor te berei. In 1858 het die Suid-Afrikaanse Republiek tot stand gekom. Onderwys was nou die staat se verantwoordelikheid. Na 'n aantal onbevredigende onderwysreglemente, is 'n nuwe, breedvoerige reglement opgestel wat die *Onderwyswet van 1866* geword het. Verstandelike ontwikkeling en sedelike vorming van die kind is as belangrikste onderwysdoel nagestreef. Sowel Engels as Hollands is as media van onderrig gebruik. As gevolg van 'n gebrek aan 'n koördinerende onderwysliggaam het onderwystoestande geleidelik agteruitgegaan (Barnard & Coetsee 1976:37, 53; Pistorius 1982:296-299). In 1874 is *Onderwyswet 47 van 1874* onder leiding van president T F Burgers (1872-1877) gepromulgeer, met as onderwysdoel opvoeding tot algemene beskawing. Vir die Afrikaner was die genoemde onderwysdoel onaanvaarbaar (Coetzee 1958:267; Niemann 1992:48).

In 1882 is *Onderwyswet 1 van 1882* onder leiding van ds S J du Toit (1881-1888) op die wetboek geplaas. Staatsondersteunde Christelik-nasionale onderwysskole, met Hollands as medium van onderrig en onderwys volgens die volksaard, tradisies en behoeftes van die Afrikaner, is gestig. In 1899 is hierdie, vir die Afrikaner, ideale onderwysopset met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) beëindig. Lord A Milner (1897-1905) se pogings tot die denasionalisering van die Afrikaner het tot Engelsgeoriënteerde kampskole en uiteindelik lewensbeskoulik-neutrale Engelse regeringskole aanleiding gegee (Barnard & Coetsee 1976:95, 120; Schutte 1984:19).

Met hulp vanuit Nederland is Christelik-nasionale onderwysskole tussen 1902 en 1907 in die lewe geroep waarin die godsdiens, taal, geskiedenis en tradisies van die Afrikaner bevorder kon word (Schutte 1984:20). In 1906 het Transvaal selfbestuur van Brittanje verkry en is

generaal J C Smuts (1907-1910) as Minister van Onderwys aangestel. Deur *Onderwyswet 25 van 1907* is gepoog om Boer en Brit deur middel van die onderwys te verenig. Onder sekere voorwendsels is die bestaande Christelik-nasionale onderwysskole by die staatskole ingelyf (Barnard & Coetsee 1976:144; Schutte 1984:20, 21). Na Uniewording in 1910 het 'n tydperk gevolg waarin die stryd om Christelik-nasionale onderwys steeds voortgeduur het (Niemann 1992:51). Tydens 'n kongres van die FAK (Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge) in 1939 is die ICNO (Instituut vir Christelike Nasionale Onderwys) in die lewe geroep met die opdrag om 'n Christelik-nasionale onderwysbeleid te formuleer. Die beleid het in 1948 die lig gesien (Coetzee 1949a:15; Coetzee 1958:329). Vir die Afrikaner is die ideaal van 'n Christelik-nasionaal-georiënteerde onderwysstelsel egter amptelik eers met die aanname van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* verwesenlik. Hierin is bepaal dat die onderwys 'n Christelike sowel as 'n breë nasionale karakter moes hê (Barnard & Coetsee 1976:179).

2. BEGRIPSVERKLARINGE

Ten aanvang vereis die titel van die verhandeling dat aandag geskenk sal word aan die volgende hoofbegrippe wat eksplisiet en implisiet daarin vervat is: Christelik-nasionaal, opvoeding en onderwys en Christelik-nasionale onderwys. Vanweë die sentrale belang van die begrip lewensbeskouing sal hierdie begrip ook kortliks belig word.

2.1 CHRISTELIK-NASIONAAL

Die begrip *Christelik-nasionaal* bestaan uit twee subbegrippe, *Christelik* en *nasionaal*. Odendal et al (1979:129) en Van Rensburg et al (1979:24) omskryf die begrip *Christelik* as volgens die leer van Christus. Terwyl Niemann (1992:51) hieraan toevoeg dat die begrip *Christelik* 'n breë begrip is wat onder meer Christelik-Protestants (as Calvinistiese), Christelik-Rooms en Christelik-Luthers kan wees. Vir die doel van hierdie ondersoek, word deurgaans na die Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) verwys. Vir die Christelik-Protestant (as Calvinis) dui die begrip *Christelik* daarop dat die Heilige Skrif en

Belydenisskrifte van die drie Afrikaanse susterskerke¹ die uitgangspunt is (Coetzee 1949b:5; Mulder 1968:22). Volgens Dovey (1980:34) en Coetzee (1987:3) verleen die begrip *Christelik* 'n religieuse ingesteldheid aan 'n saak waardeur God se almag en heerskappy erken word.

Die begrip *nasionaal* is van Latynse oorsprong en stam uit die woorde *natio* en *natalis*, wat geboorte beteken. Met ander woorde, die begrip *nasionaal* hou verband met dit wat eie aan 'n groep mense is wat deur geboorte saamgebind is (Müller 1989:15). Die gevolg daarvan is dat 'n eie gemeenskaplike kultuur, karakter en besef van roeping geleidelik ontwikkel (Gunter 1964:392). Volgens Odendal et al (1979:129) hou die begrip *Christelik-nasionaal* verband met dit wat ooreenstem met die leer van Christus, asook 'n volk se tradisies en ideale.

In die begrip *Christelik-nasionaal* bestaan daar 'n onlosmaaklike en 'n spesifieke orde. Barnard (1980:11) verduidelik dat die koppelteken tussen die twee begrippe op 'n band tussen Christelik en nasionaal dui. Die feit dat Christelik met 'n hoofletter aangedui word, toon aan dat die begrip primêr teenoor nasionaal staan. Die Christelike geloof word as die hoogste oorkoepelende waarde oor 'n nasie se denke, strewe en lewe beskou (Van Rensburg et al 1979:25).

2.2 OPVOEDING EN ONDERWYS

Opvoeding en onderwys dui op twee aspekte van dieselfde vormingsgebeure. Van Schalkwyk (1988:28) omskryf dié aangeleentheid soos volg: wie onderwys gee, doen dit aan die hand van of deur middel van onderwysing of onderrig en wie opvoed, doen dit aan die hand van of deur middel van 'n opvoedings- en vormingsdoel. Die twee onderskeibare handelinge is soos die twee kante van 'n muntstuk aan mekaar verwant. Hulle vorm 'n eenheid en is onskeibaar.

¹ Die drie Afrikaanse susterskerke is die Nederduits Gereformeerde Kerk, die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Gereformeerde Kerk (Meiring & Joubert 1992:34).

Die begrip *pedagogie* stam uit die Griekse woord *paidagogia* wat kinderleiding beteken. In Nederlands en Afrikaans beteken die begrip letterlik 'n opwaartse leiding tot volle wasdom en volwassenheid (Gunter 1964:13). Volgens Van Loggerenberg & Jooste (1970:35, 45) is opvoeding 'n doelbewuste en planmatige proses waardeur die opvoeder die kind tot geestelike volwassenheid, intellektuele en sedelike selfstandigheid en bekwaamheid moet begelei om 'n eie lewenstaak selfstandig in ooreenstemming met die behoorlike te vervul.

Die begrip *onderwys* is meer beperk in omvang as opvoeding. Opvoeding het te doen met die kind in sy totaliteit, terwyl onderwys te doen het met die bybring van kennis, kundighede en vaardighede wat vir die mens se bestaan noodsaaklik is. Pistorius (1969:63) omskryf die begrip *onderwys* as dit wat oral plaasvind waar die mens kennis en vaardighede aangeleer word wat vir sy bestaan voordelig is. Onderwys is op die verstandelike vorming van die kind gerig sodat selfstandige denke kan ontwikkel (Gunter 1964:16; Van Loggerenberg & Jooste 1970:36).

Opvoeding en onderwys kan onderskei word, maar nooit geskei word nie. Die begrip *onderwys* sal vir die doel van hierdie ondersoek gebruik word, met dien verstande, dat dit die idee van opvoeding nie uitsluit nie.

2.3 CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS

Die begrip *Christelik-nasionaal* word van die negentiende eeu af in die onderwys gebruik om as teenvoeter vir neutrale onderwys te dien. Die begrip het ter wille van die behoud van 'n eie identiteit in die onderwys ontstaan (Barnard 1980:11).

Christelike onderwys is 'n direkte antwoord op die Bybelse opdrag van Deuteronium 6:6 en 7: "Die bevel wat ek julle gee moet julle altyd in julle harte onthou. Julle moet julle kinders ook hierdie bevel leer en praat altyd daaroor." (Bybel, Die 1983:172). Christelike onderwys in Suid-Afrika was tot 1994 gebaseer op die Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) lewensbeskouing, soos in die Belydenisskrifte van die drie Afrikaanse susterskerke vasgelê is en wat in gehoorsaamheid aan die Woord van God geskied. Sodoende

word die kind vir die sinvolle vervulling van die aardse lewe en met die oog op die hiernamaals voorberei (Kirsten 1943:61; Van Loggerenberg 1979:93; Transvaal Educational News 1982:10).

Nasionale onderwys behels weer onderwys in nasieverband tot liefde vir en trots op dit wat eie aan die volk of nasie is, sodat die kulturele erfenis en tradisies oorgedra en vaderlandsliefde gekweek kan word (Landman et al 1978:174). Die doel van nasionale onderwys is daarom om goeie burgers te vorm wat 'n sinvolle bydrae tot die uitbouing van die nasionale kultuur en karakter kan lewer (Transvaal Educational News 1982:10; Müller 1989:15).

Christelik-nasionale onderwys bevat dus twee komponente, naamlik die Christelike komponent wat die erkenning van die heerskappy en almag van God behels, en die nasionale komponent wat nasionale waardes en norme behels (Dovey 1980:34). Christelik-nasionale onderwys is dan onderwys waarvolgens die kinders ooreenkomstig die Christelik-nasionale lewensbeskouing tot volwassenheid gelei word ten einde volwaardige aardse en hemelse burgers te kan wees.

2.4 LEWENSBEKOUING

Hoewel daar tussen 'n lewensbeskouing en 'n wêreldbeskouing onderskei word, kan die twee begrippe in werklikheid nooit geskei word nie. Du Plooy et al (1985:332) omskryf die mens se wêreldbeskouing as sy beskouing van die oorsprong, aard en wese van dinge en die sin, samehang en betekenis van die werklikheid wat die mens omring. 'n Lewensbeskouing, daarenteen, is die vrae wat die mens oor sy eie lewe en die sinvolheid daarvan vra. Vir die doel van hierdie ondersoek word slegs die begrip *lewensbeskouing* betrek. Die kortste en maklikste antwoord op die vraag wat 'n lewensbeskouing is, is om 'n aantal omskrywinge van die begrip te gee.

Volgens Pistorius (1969:108; 1982:23) kan 'n lewensbeskouing gedefinieer word as die kompas wat aandui waarheen die mens op pad is. Dit is die resultaat van die mens se

denkbeelde ten opsigte van dit wat as waardevol beskou word en rigtinggewend vir die praktiese lewe is. Van Vuuren (1976:109) dui aan dat 'n lewensbeskouing die antwoorde is wat 'n groep mense op vrae na die sin, doel en waarde van die lewe gee. Die antwoorde op dié vrae dien as dryfkrag vir die mens se handeling en word in die godsdiens, politiek, onderwys, wetenskap en kuns van 'n gemeenskap ineengevleg om sodoende lewensnorme en lewenswaardes te bepaal (Pistorius 1969:102; Van Schalkwyk 1988:44). De Klerk et al (1972:11) omskryf 'n lewensbeskouing as die mens se fundamentele oortuigings ten opsigte van die werklikheid. Dit word deur 'n religieuse grondmotief bepaal en ontwikkel deur 'n gemeenskap se tradisiegebondenheid.

3. PROBLEEMSTELLING, MOTIVERING VIR EN DOEL VAN DIE ONDERSOEK

3.1 PROBLEEMSTELLING

Die probleem wat aan hierdie ondersoek ten grondslag lê, kom kortliks op die volgende neer: Christelik-nasionale onderwys is die histories-geworde onderwysideaal van die Afrikaner, maar word sedert die vroeë sewentigerjare deur sowel sommige voorstanders as teenstanders as 'n verouderde, anachronistiese, polities-georiënteerde en pedagogies onaanvaarbare onderwysideaal beskou. In die post-apartheidsera is dit dus allermins by magte en wenslik om die kinders van Suid-Afrika, en in besonder die Afrikanerkind, vir die nuwe Suid-Afrika te ontsluit en vir 'n lewe in 'n multikulturele samelewing voor te berei. Christelik-nasionale onderwys het daarom vandag geen rol meer te vervul nie.

Van der Walt (1992:16) vat die voorbeskryfde probleem soos volg saam:

Dit het sedert 1976 duidelik geword dat daar in die nie-blanke kringe ontevredenheid met die aparte voorsiening van onderwys was, en die CNO-gedagte het telkens in die spervuur gekom omdat dit - in die kring van die Engelse sowel as swart Suid-Afrikaners - as eksklusief van aard beskou is. Die CNO-gedagte het telkens die blaam ontvang vir die feit dat die

onderwysvoorsiening aan swartmense diskriminerend en minderwaardig sou wees. Daar is aangevoer dat die onderwysvoorsiening wat die blanke, en met name die Afrikaner, vir sy eie kinders voorsien het, gerig was op die doel om die blanke, en die Afrikaner in die besonder, in 'n bevoorregte posisie in die sosio-politieke bedeling van die land te hou. Om hierdie vorm van diskriminasie volgens die nie-blanke bevolking van die RSA uit die weg te ruim, word daar aangedring op 'n ... onderwysstelsel ... waarin CNO geen rol meer speel nie.

Aangesien die navorser 'n intense belangstelling in die opvoeding en onderwys van die Afrikanerkind en die Christelik-nasionale onderwysideaal het, is daar besluit om deur middel van hierdie ondersoek wetenskaplik-verantwoorde antwoorde op die volgende vrae te probeer gee:

Sou die Afrikaner steeds op Christelik-nasionale onderwys kan aanspraak maak in die huidige multikulturele onderwysopset van die post-apartheidsera?

Is Christelik-nasionale onderwys pedagogies verantwoordbaar?

Moet die Afrikaner hom in die onderwys nog vir die Christelik-nasionale onderwysideaal beywer - is dit die moeite werd om dit te propageer en uit te bou?

3.2 MOTIVERING VIR EN DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Christelik-nasionale onderwys as die histories-geworde onderwysideaal van die Afrikaner het deur die eeue die basis van die onderwys van die Afrikaner gevorm, hoewel daar verskeie doelbewuste pogings was om hierdie ideaal te vernietig. Eers in 1967 met die aanname van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* het die ideaal amptelik erkenning gekry en landsbeleid geword. Vir 17 jaar het dit so gebly, maar met die aanvaarding van die sogenaamde "nuwe" onderwysbedeling in 1984 is dit prysgegee. Die bestaan van verskillende lewensbeskoulik-gefundeerde onderwysbenaderinge is sedertdien erken waarvan Christelik-

nasionale onderwys slegs een was. Met die daarstelling van die Regering van Nasionale Eenheid op 27 April 1994 is 'n nuwe tydperk in die onderwysgeskiedenis van Suid-Afrika ingelui waartydens die bestaande gefragmenteerde apartheidsonderwysstelsel in 'n nie-rassige onderwysstelsel ontwikkel is. Onderwys en opleiding word sedertdien as basiese mensereg erken wat die staat daartoe verplig om aan elke landsburger ongeag ras, klas, geslag, geloof of ouderdom die geleentheid te bied om sy vermoëns en potensiaal te ontwikkel om sodoende 'n sinvolle bydrae tot die samelewing te kan lewer. Godsdiensoefening (wat kennisname van verskeie godsdienste insluit) word volgens wetgewing in skole toegelaat indien dit op 'n vrywillige grondslag geskied en die bywoning daarvan vrywillig is. Verder word 'n demokratiese onderwysstelsel nagestreef om sodoende die gemeenskap as geheel by die beheer van die onderwys te betrek. Geen spesifieke taal word as medium van onderrig voorgeskryf nie. Veel eerder word veeltaligheid beklemtoon, asook die ontwikkeling van die verskillende amptelike landstale en respek vir die gebruik van die verskillende tale in die land. Binne dié raamwerk kan Christelik-nasionale onderwys moontlik in die gedrang kom, omdat dit nie meer doelbewus bevorder word nie en deur die multikulturele onderwysopset verswelg kan word en van die toneel kan verdwyn.

Die voorgenoemde toedrag van sake, naamlik die voortbestaan van Christelik-nasionale onderwys in die post-apartheidsera, die pedagogiese verantwoordbaarheid daarvan, en die vraag of die Afrikaner nog die Christelik-nasionale onderwysideaal moet handhaaf en uitbou, het die navorser se belangstelling gaande gemaak en haar terselfdertyd genoop om 'n histories-opvoedkundige ondersoek te onderneem, met as doel die deurgronding en evaluering van die ontstaan, verloop en toekoms van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika. Aangesien die meeste opvoedkundiges dit eens is dat onderwys nooit neutraal kan wees nie en dat 'n kind liever nie uit sy kultuurgroep geneem moet word en in 'n multikulturele groep geplaas en onderrig moet word nie aangesien dit die kind negatief kan beïnvloed, gaan die verlede ondersoek word, om in ooreenstemming met die strewe van die Historiese Opvoedkunde "die opvoedingsverskynsel of -werklikheid as historiese gebeure in sy verlede- en tydsbepaaldheid (te: EVN) ondersoek, (te: EVN) interpreteer en (te: EVN) beskryf met die oog op die verheldering van die hede en die verskaffing van vergesigte vir die toekoms" (FAK & CNO-kongresse 1939:88; Venter & Van Heerden 1989:36).

4. HIPOTESE

Die groot massa materiaal wat deurgewerk is en waarvan noukeurig aantekeninge gemaak is, het die navorser in staat gestel om die volgende hipotese te formuleer om daardeur 'n bepaalde rigting aan die ondersoek te gee en 'n raamwerk te bied aan die hand waarvan navorsingsresultate gesistematiseer kon word, voordat met die werklike samestelling van die verhandeling begin is:

Die Afrikaner sal steeds in die multikulturele onderwysopset van die post-apartheidsera kan aanspraak maak op Christelik-nasionale onderwys om daardeur van die Afrikanerkind, ooreenkomstig sy bepaalde lewensbeskouing, die volwasse mens te maak wat hy wil, kan en behoort te wees.

Christelik-nasionale onderwys is pedagogies verantwoordbaar en daarom vir die Afrikaner steeds die moeite werd om uit te bou en te propageer.

5. METODOLOGIESE VERANTWOORDING

5.1 BENADERINGSWYSE

Nadat al die beskikbare inligting en historiese gegewens versamel is, is gepoog om dit op 'n verantwoordbare en korrekte wyse aan te bied en wel aan die hand van die probleem-historiese benaderingswyse.

Die probleem-historiese benaderingswyse is een van die geskikste benaderingswyses waarvolgens die opvoedingsverlede bestudeer kan word. Venter & Van Heerden (1989:47) stel dit dat die opvoedingsverlede eers werklik geken kan word indien doelgerigte probleem-gerigte vrae gestel word. Antwoorde op hierdie vrae help om huidige onderwysvraagstukke te verhelder en om riglyne vir die toekoms aan te dui. Kennis aangaande die ontstaan, verloop en toekoms van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika het dus nie tot stand gekom deur die blote versameling van feite nie, maar deur die ontsluiting van die opvoedingsverlede

deur middel van 'n aktuele pedagogiese probleem.

5.2 NAVORSINGSMETODE

Om die ontstaan, verloop en toekoms van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika te kan deurskou en evalueer, is histories-opvoedkundige feite oor die onderwerp by wyse van die histories-opvoedkundige of basies-wetenskaplike navorsingsmetode opgespoor, versamel, geverifieer en op wetenskaplike wyse beskryf en verklaar. Benewens die keuse van 'n geskikte onderwerp en die formulering van 'n hipotese (kyk p. 12), is daar ander stappe in hierdie metode wat uitgelig kan word:

- **Ondersoek van die probleem in die hede**
 'n Intensiewe studie van die probleem soos dit in die hede na vore kom, is gedoen, sodat gegewens uit die verlede behoorlik geïnterpreteer en geëvalueer kan word. Kennis uit ander deelperspektiewe van die Opvoedkunde en ander vakwetenskappe is ook met vrug gebruik.
- **Ondersoek van die probleem in die opvoedingsverlede**
 Aan die hand van kritiese leeswerk en denke is relevante gegewens vanuit toepaslike primêre en sekondêre bronne geïdentifiseer. Die volgende primêre bronne is onder meer in die ondersoek gebruik: verskeie onderwyswette en kommissieverslae, regeringskennisgewings en -publikasies, Bybels en woordeboeke. 'n Groot aantal sekondêre bronne is ook geraadpleeg om die onderwerp verder toe te lig. 'n Verteenwoordigende keuse is uit die groot hoeveelheid bronne gemaak op grond van betroubaarheid, kundigheid en deeglikheid. 'n Volledige bibliografie in hierdie verband word aan die einde van die verhandeling verstrekk.
- **Kritiese beoordeling van gegewens**
 Daar is met groot omsigtigheid te werk gegaan toe die histories-opvoedkundige gegewens bestudeer en geëvalueer is. Die bronnemateriaal is aan 'n proses van eliminasië en eksterne en interne kritiek onderwerp om die egtheid en akkuraatheid

van die versamelde materiaal te bepaal.

- Interpretasie van gegewens

Ten einde die werklike betekenis van al die gegewens vir die ondersoek te bepaal, is dit teen die agtergrond van die tyd, omgewing en omstandighede waarbinne dit ontstaan het, geïnterpreteer.

- Aanbieding

Daar is chronologies-tematologies te werk gegaan in die ordening en aanbieding van die feitemateriaal.

6. TERREINAFBAKENING

Omdat dit onmoontlik is om binne die bestek van 'n enkele verhandeling die ontstaan, verloop en toekoms van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika volledig te ondersoek en te behandel, is daar besluit om die terrein van ondersoek af te baken. Slegs primêre en sekondêre onderwys vir blankes van 1652 tot 1997 word in die ondersoek betrek. In die bespreking van die tydperk 1652 tot 1967 word twee van die voormalige kolonies en provinsies behandel, naamlik die Kaapkolonie (1652-1834) en Transvaal (1834-1967). Vir die tydperk 1967 tot 1997 word na die Republiek van Suid-Afrika as geheel gekyk.

Aangesien die verloop van Christelik-nasionale onderwys nie ten opsigte van alle onderwysfasette aangetoon kan word nie, is daar besluit om vir die doel van hierdie ondersoek slegs die volgende onderwysfasette te betrek: onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig.

7. VERDERE VERLOOP VAN DIE STUDIE

- In hoofstuk 2 gaan stilgestaan word by die verband tussen lewensbeskouing en onderwys, met besondere verwysing na die ontstaan en wese van die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysleer.

- In hoofstukke 3 tot 5 word die verloop en posisie van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika vanaf 1652 tot en met 1997 van nader beskou. In elkeen van die hoofstukke word aandag aan die volgende onderwysfasette gegee: onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig.
- In hoofstuk 6 word bevindinge, 'n gevolgtrekking en aanbevelings verwoord.

Teen die agtergrond van die voorafgaande inleidende opmerkings kan daar vervolgens gekyk word na die ontstaan, verloop en toekoms van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika.

HOOFSTUK 2

DIE VERBAND TUSSEN LEWENSBEKOUING EN ONDERWYS MET BESONDERE VERWYSING NA DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK-NASIONALE LEWENSBEKOUING EN ONDERWYSLEER

1. ORIËNTERENDE OPMERKINGS

Aangesien die onderwys op die mens se besondere beskouing aangaande God, mens en wêreld gefundeer is, kan onderwys nooit neutraal wees nie (Schutte 1984:228). Die lewensbeskouing van 'n ouergemeenskap, as uitvloeisel van die gemeenskap se religieuse grondoortuiging, dien gewoonlik as grondslag van die onderwys (Algemene Sinode 1970:11). Keyter (1961:400) stel dit dat geen egte en doeltreffende onderwys sonder 'n duidelike en beslissende lewensbeskouing moontlik is nie. Volgens De Klerk et al (1972:12) is die lewensbeskouing as die allesomvattende oortuigings van 'n gemeenskap oral in die gemeenskap, ook in die onderwys, ingevleg. Stoker (1967:39) bevestig dat die lewensbeskouing die grondslag van alle menslike bedrywighede, wat die onderwys insluit, vorm. Volgens J Chris Coetzee (soos aangehaal deur Rose & Tunmer 1975:108) word die hele wese, doel en inhoud van die onderwys deur die mens se lewensbeskouing bepaal. Die mens se lewensbeskouing bepaal die gees en rigting van die verskillende onderwysfasette. Die Christelik-nasionale (as Calvinistiese) lewensbeskouing vind byvoorbeeld in die onderwys neerslag in 'n skool wat in al sy werksaamhede in die Woord van God en die tradisies en ideale van die volk veranker is (Venter 1969:41; De Klerk et al 1972:348).

Aangesien dit in die onderhawige verhandeling in besonder oor die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysleer gaan, is dit nodig dat daar teen die agtergrond van die inleidende opmerkings, in hierdie hoofstuk verder besin en duidelikheid verkry word oor die lewensbeskoulike gefundeerdheid van enkele - vir hierdie studie relevante - onderwysfasette, naamlik onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig en die ontstaan en wese van die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysleer.

2. DIE LEWENSBSKOULIKE GEFUNDEERDHEID VAN ENKELE ONDERWYSFASETTE

2.1 LEWENSBSKOUING EN ONDERWYSDOELSTELLINGE

Die lewensbeskouing wat deur 'n gemeenskap gehuldig word, verleen 'n bepaalde gestalte en inhoud aan die onderwys en stuur dit in 'n besondere rigting om bepaalde onderwysdoelstellinge te verwerklik. Aangesien alle mense nie onderwys met dieselfde doelstelling voor oë gee nie, dra die onderwysdoelstellinge 'n partikuliere karakter (Keyter 1961:119; Jooste 1971:7). Daarom, namate mense se lewensbeskouing verskil, sal hul onderwysdoelstellinge ook verskil aangesien die onderwysdoel 'n weerkaatsing is van die lewensbeskouing wat gehuldig word. Algemeengeldende en rigtinggewende onderwysdoelstellinge, op 'n besondere lewensbeskouing gebaseer, verskaf helderheid en duidelike rigting aan die onderwysproses en verskaf norme waaraan hierdie onderwysproses geëvalueer kan word (Gunter 1948:149; Jooste 1971:7).

Die verband tussen lewensbeskouing en onderwysdoelstellinge blyk duidelik wanneer lewensbeskouinge met die daaruit voortspruitende onderwysdoelstellinge vergelyk word. So byvoorbeeld, stel die Calvinisme (as Christelik-nasionale lewensbeskouing) as doel van die onderwys kennis van, liefde vir en diens aan God, tot sy eer en tot saligheid van die kind (De Klerk et al 1972:348). Die liberalisme, daarenteen, stel as onderwysdoel om die kind tot bevryding op te voed in ooreenstemming met die beginsel dat alle mense wesenlik gelyk, vry, selfstandig en van nature goed is. Die kind word dus opgevoed om te doen wat hy "wil" (Landman et al 1982:216-218; Mattheus 1991:67).

2.2 LEWENSBSKOUING EN ONDERWYSBEHEER

Onderwysbeheer is deur die eeue in verskillende lande en onder verskillende omstandighede in bepaalde stelsels uitgebou. 'n Studie van sodanige stelsels dui daarop dat onderwysbeheer ten nouste aan 'n lewensbeskouing verbonde is. Die onderwys vertoon onder die invloed van 'n lewensbeskouing groot variasie ten opsigte van beheer (Geldenhuys 1972:48).

Die rasionalisme wat klem op die menslike rede plaas, kritiseer byvoorbeeld enige vorm van onderwysbeheer wat die vryheid van die mens se denke en selfopvoeding aan bande lê (Pistorius 1982:150, 154). Waar 'n Calvinistiese (as Christelik-nasionale) lewensbeskouing gehuldig word, geskied die onderwysbeheer weer soos volg: God word aanvaar as die oorsprong van alle onderwysbeheer en daarom is die verskeie onderwysbelanghebbende instansies (skool, ouerhuis, staat en kerk) in die uitoefening van hul onderwysbeheer aan Hom verantwoording verskuldig. Die skool, ouerhuis, staat en kerk wat mekaar onderling ten opsigte van die onderwys aanvul en ook van mekaar afhanklik is, bestaan nietemin soewerein in eie kring (kyk p. 28, 34, 35; Barnard 1950:18; Van Loggerenberg 1979:67). Elkeen van die instansies moet mekaar onderling aanvul sonder dat die een die terrein van die ander betree (Bingle 1962:8).

2.3 LEWENSBSKOUING EN ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

Die onderwysinhoud behels dit waarvolgens die onderrig-leergebeure plaasvind sodat die kind wat onderrig word volledig, gedifferensieerd, ewewigtig en normatief ontsluit kan word, en is onlosmaaklik verbind aan die lewensbeskouing van die gemeenskap in wie se diens die onderwys staan (Bingle 1962:7; Dreckmeyr 1991:2).

Uit die plek wat aan godsdiensonderrig in die onderwysinhoud toegestaan word, blyk die besondere en besliste verband wat daar tussen 'n lewensbeskouing en die onderwysinhoud bestaan ook baie duidelik. Aangesien godsdiens die pilaar is waarop die lewensbeskouing van 'n religieuse gemeenskap rus, is die onderrig daarvan essensieel vir die voortbestaan van die gemeenskap se lewensbeskouing (Gunter 1977:195). Deur middel van godsdiensonderrig word die kind lewensbeskoulik gevorm en versterk (Hay 1992:10). Landman et al (1979:139) vat die lewensbeskoulike gefundeerdheid van die onderwysinhoud soos volg saam:

As die kind aan die ander kant lewensopvatlik versterk word deur die verwerkliking van lewensopvattingessensies deur vakonderwys, dan sal hy ... gemotiveer en geïnspireer word om ... die vakwetenskaplike kennis in sy leefwêreld te vergestalt.

2.4 LEWENSBEKOUING EN MEDIUM VAN ONDERRIG

Opvattinge oor die medium van onderrig is ook nou verbind met die lewensbeskouing. Deur middel van taal word die kind van jongs af in die lewensbeskouing van die volwassenes binne 'n bepaalde gemeenskap ingelei. Die volwassenes se lewensbeskouing word deur middel van taal aan die nog-nie-volwasse lede van die gemeenskap oorgedra (Luthuli 1982:50). Volgens Landman et al (1982:223) kan taal en lewensbeskouing nie van mekaar losgedink word nie. Die moedertaal is die enigste en volledigste wyse waarop die mens betekenis aan sy wêreld kan gee en daarom ook die mees aangewese medium van onderrig (Oosthuizen 1970:7, 27). 'n Gemeenskap se moedertaal is die sleutel tot suksesvolle onderwys aangesien dit die geestelike erfenis van die gemeenskap verwoord, en 'n volk se godsdien, kultuur en tradisies daardeur gerealiseer word (Steyn 1938:17, 20).

Onderwysfasette soos onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig blyk 'n weerspieëling te wees van 'n agterliggende en grondliggende lewensbeskouing. Daar is net soveel onderwysrigtings as lewensbeskoulike rigtings. Die een onderwysrigting verskil van die ander bloot omdat die een lewensbeskouing van die ander verskil (Van der Walt et al 1983:108). Vir die doel van hierdie verhandeling, word vervolgens slegs die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysrigting aan die orde gestel. Sodoende behoort die hoofstukke wat volg in die regte konteks gesien te word.

3. 'N OORSIG VAN DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK-NASIONALE LEWENSBEKOUING

3.1 VESTIGING EN INHOUDGEWING

In Suid-Afrika is die Calvinistiese lewensbeskouing ook as die Christelik-nasionale lewensbeskouing bekend (De Klerk et al 1972:157, 160). Wanneer daar in hierdie verhandeling na die Christelik-nasionale lewensbeskouing verwys word, moet in gedagte gehou word dat dit 'n wisselvorm vir die Calvinistiese lewensbeskouing is, en omgekeerd. Stoker (1967:328) het van die Calvinistiese (as Christelik-nasionale) lewensbeskouing in Suid-Afrika die volgende

gesê: “die Calvinistiese rigting het sowel in die oorsprong as in die geskiedenis van ons volk (die Afrikaner: EVN) die sentrale en die oorwegende, met ander woorde, die geestelike kern van ons volksbestaan gevorm.”

Die Calvinistiese (as Christelik-nasionale) lewensbeskouing is ‘n lewensbeskouing in ooreenstemming met die algemene gees van die oortuigings van Johannes Calvyn (1509-1564). Volgens Pretorius (1985:186, 188) het veral twee faktore, naamlik die kerkhervorming en humanisme tot die ontstaan van die Calvinisme aanleiding gegee. Die humanisme was veral teen die kerk van die Middeleeue gekant wat nie erkenning aan die individu in die samelewing verleen het nie. Die kerkhervorming was weer grotendeels ‘n geestelike reaksie teen die idees en opvattinge van die Middeleeuse kerk oor die mens en geloof. Dit was ‘n poging om die kerk vanuit die Heilige Skrif van alle menslike leringe en bygelowe te suiwer. Die hele lewe van die mens moet volgens die Woord van God as bron van ware kennis tot saligheid en as enigste rigsgnoer en toetssteen vir geloof en lewe ingerig word (Engelbrecht 1979:60; Pretorius 1985:191). As reaksie op die kerkhervorming en humanisme, het Johannes Calvyn in 1536 die grondbeginsels van ‘n Calvinisties-georiënteerde lewensbeskouing in sy *Christianae Religionis Institutio* geformuleer (Badenhorst 1982:24). Van hierdie grondbeginsels word in paragraaf 3.2.2. (kyk p. 25-29) breedvoerig beskryf.

Calvyn se godsdienstige idees, wat deur sy liefde vir God en sy Woord geïnspireer is, oefen uiteindelik onder die vaandel van die Calvinisme ‘n groot invloed in Europa uit en vind ook later neerslag in Nederland in die Nederlandse Geloofsbelydenis¹ (kyk ook p. 3, 30) wat deur Guido de Bres (1522-1567) opgestel is (Van Rooyen 1948:14; Engelbrecht 1979:2; Pretorius 1985:192). Calvyn se Geneefse Kategismus vorm in 1563 die grondslag van die Heidelbergse Kategismus wat onder leiding van onder andere keurvors Frederik III van Palz opgestel is (Engelbrecht 1979:2, 62, 64, 65). Die Calvinisme is in Europa as ‘n bedreiging vir godsdienseenheid en die staat beskou. Die gevolg daarvan was die uitbreek van godsdiensoorloë in Europa in die sestiende eeu. In Nederland het Spanje byvoorbeeld gepoog om gedurende die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648) die Protestantisme (Calvinisme) te onderdruk. Die Oorlog het uiteindelik in ‘n stryd om onafhanklikheid vir Nederland ontaard

¹ ‘n Duidelike en beknopte uiteensetting van die geloofsoortuiginge van die Protestante gebaseer op die Heilige Skrif (Van Rooyen 1948:14).

(Pretorius 1985:206, 207).

Met die koms van Jan van Riebeeck (1652-1662) in die Kaap is die Calvinisme in Suid-Afrika gevestig en met die koms van die Franse Hugenate in 1688 herbevestig. In sy grondbeginsels (kyk p. 25-29) is die Calvinisme oral dieselfde. In sy historiese verwerkliking is dit egter verskillend, want dit ontplooi by elke volk in ooreenstemming met dié besondere volk se aard en omstandighede in 'n eiesoortige vorm. Aan die suidpunt van Afrika het die Calvinistiese lewensbeskouing in 'n samespel met interne historiese invloede mettertyd ook sy eie karakter gekry. Dit is by die aard, omstandighede en geskiedenis van die land en volk aangepas en het 'n Christelik-nasionale lewensbeskouing geword - 'n lewensbeskouing in ooreenstemming met sowel die leer van Christus as die tradisies en ideale van die volk (Odendal et al 1979:129; Van der Walt 1980:397; Kempff 1981:8).

Die Afrikaner is van sy identiteit as volk bewus gemaak deur verskeie omstandighede, soos grensgevre, die Groot Trek van 1838, die saamwoning in een land met mense van uiteenlopende beskawingsvlakke en geloofsoortuigings, die stryd teen die Britse taal, kultuur en militêre mag (1880 en 1899) en die stryd om 'n eie taal, kultuur en skool. As gevolg hiervan het die Afrikaner geglo dat hy 'n uitverkore volk is, wat hier deur God geplant is en aan hom sy besondere aard geskenk het om as instrument in sy hand 'n godgegewe roeping aan die suidpunt van Afrika en op die Afrika-kontinent as geheel te vervul (Stoker 1967:326). Die Afrikaner het as gevolg van sy roepingsbesef sy vryheid as 'n godgegewe kleinood beskou wat hy as persoon en as volk moes bewaar en handhaaf vir die verantwoordelike verwesenliking van 'n godgewilde menslike bestemming. God het aan hom as individu, maar veral ook as lid van 'n volk, sy besondere identiteit, omstandighede, geleenthede en opdrag gegee (Davenport 1966:31)

Vervolgens gaan enkele struktuurfasette en grond- en afgeleide grondbeginsels van die Christelik-nasionale lewensbeskouing van nader bekyk word.

3.2 ENKELE STRUKTUURFASETTE EN GROND- EN AFGELEIDE GRONDBEGINSELS

3.2.1 Struktuurfasette

3.2.1.1 Mensbeskouing

Volgens Van Loggerenberg (1983:9) is 'n lewensbeskouing onlosmaaklik aan die antropologiese vraag na die oorsprong, wese en bestemming van die mens verbind. Die Christelik-nasionale mensbeskouing sien die mens as 'n religieuse wese, geskape na die beeld van God en gevolglik van God afhanklik. As sodanig is dié mensbeskouing op vier grondwaarhede, naamlik skepping, sondeval, verlossing en eindverwagting gebaseer (Van Wyk 1976:58, 69; Van Loggerenberg 1983:13).

- Skepping

God as Skepper van alle dinge, gee aan die mens wat kunstig deur God verweef is, die besondere roeping en verantwoordelikheid om die skepping te bewerk en te bewaak. As medewerker van God en antwoordgewende wese, moet die mens God se opdragte uit liefde teenoor Hom aanvaar en gehoorsaam uitvoer (Van Wyk 1976:58, 59; Van Loggerenberg 1983:13). Dit behels die ontsluiting en beheersing van die skepping aan die hand van kultuurvormende aktiwiteite om aan God se Naam al die eer toe te bring (Schoeman 1979:16).

- Sondeval

God het die mens oorspronklik goed geskape. Die mens ontaard egter as gevolg van die mag van die sonde in 'n gebroke wese. Hoewel die sonde die mens van God vervreem, bly die mens steeds verantwoordelik, opvoedbaar en toerekenbaar omdat hy 'n bietjie goedheid deur die genade van God behou het (Van Wyk 1976:59; Landman et al 1977:149; Landman et al 1978:166; Van Loggerenberg 1983:13). Deur God se genade en verdraagsaamheid onderhou Hy steeds die mens deur sy liefde (Schoeman 1979:18).

- Verlossing

Ten spyte van die sondeval van die mens word nie die mens of die skepping deur God vernietig nie omdat God uit genade die belofte van verlossing en herskepping gee (Schoeman 1979:18). God het self die weg gegee waarlangs die mens van sy sonde verlos kan word deurdat Hy sy Seun gestuur het om te boet vir die sondeskuld van die ganse wêreld sodat die mens met God versoen kan raak (Ruperti 1965:39; Heyns 1973:19). As koninkrykswese word die mens deur die soenverdienste van Jesus Christus en uit die genade en barmhartigheid van God uit die sondebande verlos (Van Wyk 1976: 59; Van Loggerenberg 1983:14). Die sondige mens word deur God se liefde tot 'n nuwe mens in Christus herskep (Schoeman 1972:16).

- Eindverwagting

Die mens is 'n toekomsgerigte wese met 'n toekomsverwagting (Landman et al 1978:167). Die mens leef in hoop en vertrou dat mens en wêreld deur God in die goeie herstel sal word (Van Loggerenberg 1983:14). Soos wat dit ook in Openbaring 21:5 gestel word: "Toe sê Hy wat op die troon sit: Kyk, Ek maak alles nuut ..."

(Bybel, Die 1983:344).

3.2.1.2 Waardebeskouing

'n Waardebeskouing, as die mens se antwoord op vrae rakende waardes, hang nou saam met 'n mensbeskouing (Van Zyl 1975:200; Van Rensburg et al 1979:172). Elke mens staan in 'n noodsaaklike verbondenheid met waardes. Die idee van 'n rangorde van waardevoorkeur spreek uit die beginsel dat nie aan alle waardes 'n ewe belangrike plek toegeken word nie. Vir die Christelik-nasionalis word alle waardes kragtens Godsopenbaring gegee en lê verspreid in die Bybel. Waardes deur die mens as hoogste geag, word deur sy wilskeuse bepaal en word as sodanig in 'n spesifieke rangorde van waardevoorkeur gerangskik. Intrinsieke of geestelike waardes soos die religieuse, sedelike, estetiese en waarheidswaardes soos heiligheid, eerlikheid, billikheid, goedheid, skoonheid en naasteliefde lê hoër in die rangorde van voorkeur as relatiewe of instrumentele waardes soos die liggaamlike, ekonomiese en sosiale. Geestelike waardes wat deur Godsopenbaring gegee is, beïnvloed die mens se bestaan in geheel en word na die jonger geslag deur doelbewuste arbeid en

verantwoordelikheid oorgedra (Van Loggerenberg 1983:8, 12). Die bogenoemde waardes is nie 'n volledige lys nie; dit dien net as voorbeelde van waardes wat wel deur die Christelik-nasionalis gehuldig word.

3.2.1.3 Sedebeskouing

'n Sedebeskouing word deur Van Zyl (1975:200) as 'n onderafdeling van 'n waardebeskouing beskryf. 'n Sedebeskouing hou verband met die siening dat die mens as enigste sedelike wese 'n karakter as kern van sy persoonlikheid besit. Volgens die Christelik-nasionale sedebeskouing kan slegs die mens deur sy sedelike bewussyn en gewete kies, besluit, handel en oordele vel, terwyl hy sy gedrag aan die Woord van God meet soos dit eerstens uitdrukking vind in die Tien Gebooie (Exodus 20:1-17), en in Psalm 19:8, 9 saamgevat is: "Die Woord van die Here is volmaak: dit gee lewe. Die onderwysing van die Here is betroubaar: dit gee wysheid ... Die bevele van die Here dui die regte koers aan ..." (Cilliers 1974:9; Bybel, Die 1983:89, 584). Tweedens vind dit uitdrukking in Christus se tweeledige liefdesgebod soos in Markus 12:30, 31 opgeteken: "Jy moet die Here jou God liefhê met jou hele hart en met jou hele siel en met jou hele verstand en met al jou krag ... Jy moet jou naaste liefhê soos jouself ..." (Bybel, Die 1983: 68).

As sedelike wese is die mens tot goedheid en gehoorsaamheid geroepe (Van Loggerenberg 1983:9, 14, 15). Die norme van sedelikheid is dus voorskriftelik. Dit lê egter op die niveau van geestelike vryheid en daarom word dwang uitgesluit. Die vorming van goeie sedelike gewoontes by die mens is noodsaaklik. Om blywende, positief-sedelike waardes en gesindhede te kweek, moet die Christelik-nasionalis dié deug inoefen deur herhaaldelik te doen wat reg en goed is (Haasbroek 1979:44). Die absolute norm vir die mens se gedrag is die goeie soos dit in die Woord van God geformuleer is. Die mens wat God se gebooie hou omdat hy God bo alles met sy hele hart en verstand liefhet, het die ware sedelikheid en 'n goeie karakter (Van Loggerenberg 1983:14).

3.2.1.4 Waarheidsbeskouing

‘n Mens vertolk die waarheid vanuit sy beskouing oor die oorsprong, wese, geldigheid, betroubaarheid en duur van kennis. Dit wat as waarheid aanvaar word, word bepaal deur die lewensbeskouing wat gehuldig word. ‘n Mens se vertolking van wat waarheid is, is ‘n weerspieëling van sy lewensbeskouing (Van Zyl 1975:201; Van Loggerenberg 1983:10).

Van groot belang is die onderskeid wat die Christelik-nasionale lewensbeskouing tussen waarheid en Waarheid maak. Die begrip waarheid verwys na daardie kennis wat dikwels wetenskaplike feite genoem word. Hierteenoor word Waarheid slegs in God gevind en bestaan onafhanklik van mensekennis (De Klerk et al 1972:179; Cilliers 1974:11). Vir die mens wat ‘n Christelik-nasionale lewensbeskouing huldig, word die volle en absolute waarheid in God alleen gevind. Die kriterium vir alle waarheid lê in die Woord van God opgesluit. Hierdie absolute waarheid gaan die mens se verstand te bowe aangesien dit berus op ‘n eerbiedige, liefdevolle aanvaarding van en geloof in God, die Bron van alle waarheid (Van Loggerenberg 1983:10, 14, 15).

Om die Christelik-nasionale lewensbeskouing in perspektief te kan stel en te kan begryp, is dit noodsaaklik om vervolgens enkele van die grond- en afgeleide grondbeginsels daarvan aan te toon om sodoende die aard en wese daarvan te kan blootlê.

3.2.2 Grond- en afgeleide grondbeginsels

3.2.2.1 Teosentriese beginsel

Volgens Pistorius (1969:159) beteken teosentries dat God in die middelpunt van alles geplaas word. God word as Oorsprong, Instandhouer en Regeerder van alles erken (De Klerk s.a.:3). God is absoluut soewerein oor die ganse skepping en daarom is Hy van niks en niemand afhanklik nie (Arnold 1954:5; Stoker 1969:126). Intendeel, die ganse skepping is van God afhanklik en bestaan om sy ontwil as verwesenliking van God se raadsplan (Schoeman 1972:2). Die kern van die teosentriese beginsel kan daarom soos volg saamgevat word: “Uit Hom en deur Hom en tot Hom is alle dinge” (Rom 11:36; Bybel, Die 1983:211). Alles

behoort aan God en staan in diens van God om Hom te eer en te verheerlik (Bingle 1962:4). God laat alles deur sy almag gebeur, daarom staan alles in sy skepping in volkome afhanklikheid van Hom (Coetzee 1940:8; Pistorius 1969:160). In God se ordelike heerskappy heers Hy oor die groot heelal en bepaal die bestemming en doel van alles in die skepping (Meeter 1960:34). Aan die Drie-enige God kom al die lof van Openbaring 5:13 dus toe: “Aan Hom wat op die troon sit, en aan die Lam behoort die lof en die eer, die heerlikheid en die krag, tot in alle ewigheid” (Bybel, Die 1983:331).

3.2.2.2 Skrifbeginsel

Die Christelik-nasionale lewensbeskouing is op die Woord van God gegrond (De Klerk s.a.:3; Stoker 1969:125; Engelbrecht 1979:138). Dit het God behaag om sy spreke tot die mens in skriftelike vorm vas te lê as onfeilbare waarheid, rigsgaaf en toetssteen vir alles in die lewe. Hieruit word die mens van alle tye voortdurend met betrekking tot al sy doen en late aangespreek (Heyns 1973:126; Swart 1996:8). Volgens Calvin (1978:52) werp die Bybel sy lig op alle lewensterreine en elke faset van die menslike lewe. As grondliggende waarheid is die Skrif die grondplan vir die Christelik-nasionalis op alle lewensterreine (De Klerk et al 1972:181). Die Woord van God is die enigste bron en maatstaf waaraan alles getoets kan word. Omdat God deur die Skrif spreek, moet die Woord onvoorwaardelik gehoorsaam word (Heyns 1973:13, 14).

Die bogenoemde twee grondbeginsels is alleen maar ‘n gedeeltelike illustrasie van die Christelik-nasionale lewensbeskouing. Daar is ook afgeleide grondbeginsels waarop vervolgens gelet gaan word.

3.2.2.3 Gesags- en vryheidsbeginsel

Die Christelik-nasionalis beskou gesag en vryheid as twee kante van dieselfde saak, te wete gehoorsaamheid aan God in afgeleide gesag en afgeleide vryheid (Strauss 1964:51; De Klerk et al 1972:186).

Gesag word as een van die boustene in die samelewing gesien. Aangesien God self die

gesagsamp ingestel het, is die gesag binne die samelewingsverbande aan die amp gebind en nie aan die draer daarvan nie. Die gesagsamp is dus met die struktuur van die betrokke samelewingsverband gegee. Die mens se gesag behels afgeleide gesag, komende uit die absolute gesag van God (De Klerk et al 1972:292). Die Bybel (1983:73) stel dit in Exodus 7:1 soos volg: “Maar die Here antwoord hom: Kyk, ek gee aan jou gesag ...”.

Die gesagsdraers het dus gesag op grond van gesagsposisies wat hulle in ‘n bepaalde verband bekleed en moet daarom so regeer dat die betrokke samelewingsverbande wat hulle namens God regeer aan hul godgestelde doel beantwoord (Strauss 1964:34; Van der Walt 1984:15). Alle gesag van mens oor mens is godverleende gesag aangesien God alleen absolute gesag besit. Die mens is in sy verleende gesag aan God alleen verantwoordelik (Coetzee 1940:6; Arnold 1954:5; Coetzee 1979:236). Die owerhede as instellings van God moet as sodanig geëer word, en op hul beurt ook die eer van God bevorder omdat hulle deur sy genade regeer. Wanneer onderdane aan hul owerheid onderdanig is en eerbied aan laasgenoemde betoon, doen hulle dit ook aan God, want God stel owerhede ooreenkomstig sy wil aan. Dit plaas owerhede self onder ‘n besondere plig teenoor hul onderdane, naamlik om hulle billik en regverdig te regeer. Indien die owerheid nie dienooreenkomstig optree nie, kan hy tereggewys word omdat die mens aan God meer gehoorsaam as aan mense moet wees (Calvyn 1978:550, 547; Van der Walt 1984:13).

Die mens wat oorspronklik vir vryheid geskep is, het in sy sondeval sy vryheid verloor. Hoewel verval in sonde en geneig tot die kwaad, het die mens nog mens gebly en daardeur ‘n sekere mate van sy oorspronklike vryheid behou. Al is sy rede verduister, is hy nogtans bekwaam om te kan kies. Die mens is egter altyd geneig tot kwaad en daarom geneig om verkeerde keuses te maak. Alleen God kan die mens uit hierdie toestand van geneigdheid tot verkeerde keuses red en help om die goeie en die wil van God na te streef (Strauss 1970:50; Cilliers 1974:12, 13). Volgens Bavinck (1956:93) word die mens dus deur sy Skepper geroep en aangespreek. Derhalwe is sy vryheid altyd sy verantwoordelikheid teenoor God. Die mens se vryheid is dus nie onbeperkte vryheid nie - hy is altyd verantwoordelik vir sy daad (Van der Walt 1984:13).

Wanneer verantwoordelikheid ter sprake kom, kom die mens se vryheid gewoonlik in gedrang. Verantwoordelik wees, beteken vir die Christelik-nasionalis nie die inboet van vryheid nie, maar 'n onderwerping aan die wetsorde van God, aan norme, wette, maatstawwe en beginsels. Ware vryheid kan gevolglik nooit in bandeloosheid ontaard nie, want menslike vryheid bestaan uit taakvervulling in die lig van en in gebondenheid aan die Woord van God waarin die mens se roeping aan hom gegee word (Calvyn 1978:316; Van der Walt 1984:19). Vryheid behels volgens De Klerk (s.a.:5) dus 'n vryheid met gebondenheid. Vryheid vra gehoorsaamheid aan beginsels soos deur die Woord van God uiteengesit. Vryheid kan slegs in die uitvoering van die waarheid in diens van God gerealiseer word. In God word ware vryheid deur gehoorsaamheid gevind (Cilliers 1981:11; Van der Walt 1984:13).

3.2.2.4 Beginsel van samehangende verskeidenheid

Volgens Stoker (1967:325) het God 'n verskeidenheid, wat onderling saamhang, geskep. Die Christelik-nasionalis erken die verskeidenheid in en van die kosmos in die beginsel van soewereiniteit in eie kring wat die onderlinge van-God-gegewe onherleibaarheid en andersheid van dinge en verbande verskans. Die beginsel van soewereiniteit in eie kring impliseer dat die verskeidenheid in die skepping nie tot mekaar herlei kan word nie (kyk ook p. 18, 34, 35). Elke verband het sy besondere aard, ordinansie en bestemming. Die een mag nie oor die ander heers nie, en die een mag die ander nie in die uitvoering van sy taak belemmer nie. Elkeen bestaan en ontwikkel selfstandig en soewerein langs mekaar. Oorheersing van die een oor die ander, tas die ander se unieke vryheid aan (De Klerk et al 1972:92, 164). Die verskillende samelewingsverbande het elk 'n selfstandige karakter met eie gesag. Die hoogste gesag in elke verband erken slegs God bo hom (Venter 1929:105). Volgens Stoker (1961:225) is die soewereiniteit van die samelewingsverbande betreklik omdat hulle dit van God ontvang het. Dit is dus afgeleide soewereiniteit.

Een God het alles geskep. Sy gedagtes is absolute orde en daarom heers daar 'n goddelike eenheid in die verskeidenheid en veelvuldigheid (Cilliers 1974:3). Samelewingsverbande met 'n eie selfstandigheid, struktuur, sin en bestemming, kruis mekaar op verskillende maniere en is dus van mekaar afhanklik. 'n Universele afhanklikheidsverhouding ontstaan waarin die een die ander tot hulp en diens kan wees (Stoker 1961:235). Alle dinge in die skepping, asook alle

samelewingsverbande vorm dan saam 'n ingewikkelde, onderling vervlegte en samehangende verskeidenheid. Hierdie universele afhanklikheidsverhouding waarin dinge en samelewingsverbande tot mekaar bestaan, maak gesonde wisselwerking en harmoniese aanvulling tussen die onderskeie dele van die geheel moontlik (Schoeman 1979:107).

4. 'N OORSIG VAN DIE ONTSTAAN EN WESE VAN DIE CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYSLEER

Elke onderwyspraktyk is 'n uitdrukkingsvorm van 'n onderliggende onderwysleer wat in 'n besondere lewensbeskouing gefundeer is. Wat die onderwys in Suid-Afrika betref, het die Christelik-nasionale (as Calvinistiese) lewensbeskouing sy beslag in 'n Christelik-nasionale onderwysleer gekry. Die Christelik-nasionale onderwysleer is Christelik-Protestants van aard en vind by die aard, leefwyse en kultuureie van die volksgemeenskap aansluiting (Coetzee 1987:2). As daar na 'n Christelik-nasionale onderwysleer in hierdie verhandeling verwys word, word daarmee bedoel 'n onderwysleer wat na wese en inhoud Calvinisties is.

4.1 TOTSTANDKOMING

Die geskiedenis van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika kan met reg, soos Arnold (1954:134) dit stel, as die Afrikaner se stryd teen neutrale staatsonderwys beskou word. 'n Stryd wat reeds voor die volksplanting in 1652 in die stamland, Nederland gevoer is. Die sestiende en sewentiende eeu in Europa is deur die kerkhervorming gekenmerk, wat ook in Nederland in die vorm van die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648) teen Spanje neerslag gevind het. Die doel van hierdie stryd was om die Calvinistiese beginsels teen verdringing deur die Rooms-Katolieke Kerk te beskerm (kyk ook p. 20; Barnard & Coetsee 1976:2). Na afloop van die stryd (1648), het 'n bloeitydperk in Nederland op verskeie terreine gevolg, wat dan ook die kerk en die onderwys ingesluit het (Lubbe 1942:5, 6). Die onderwys is gereorganiseer sodat die Calvinistiese beginsels daarin geakkommodeer kon word. Dit was hoofsaaklik die taak van verskeie sinodes. Die finale en amptelike standpunt is tydens die Sinode van Dordrecht (1618-1619) geformuleer.

Tydens die Sinode van Dordrecht het die Calvinistiese beginsels in drie belydenisskrifte,

naamlik die Heidelbergse Kategismus, die Dordtse Leerreëls en die Nederlandse Geloofsbelydenis (kyk ook p. 3, 20) neerslag gevind, wat onder meer bepaal het dat alle skole Calvinistiese staatskole moes wees, met ander woorde, skole wat deur die owerheid opgerig en in stand gehou word, maar wat onder toesig van die kerk ressorteer ten einde te verseker dat skoolonderwys in ooreenstemming met die Calvinistiese beginsels, Christelik-Protestants sal wees (Coetzee 1954:300; Barnard & Coetsee 1976:2).

Die bogenoemde onderwysideaal is in 1652 met die volksplanting vanuit Nederland na Suid-Afrika oorgedra (Botha 1982:9). In 1688 is die Calvinistiese onderwysbeginsels deur die koms van die Franse Hugenate versterk (Pistorius 1969:307). Na die voorbeeld van Nederland is die onderwys onder die beheer van die kerk geplaas, met kennis van die Bybel en die memorisering van die Kategismus ter voorbereiding vir kerklidmaatskap as belangrikste doelstellinge (Behr 1988:88). Die onderwys is as hulpmiddel vir die kerk gebruik om die kind te lei om 'n grootmens te word wat sy kerk en vaderland volgens die norme van God se Woord tot eer van God sou dien.

Tydens die Bataafse bewind (1803-1806) het die eerste doelbewuste aanslag teen die Christelik-nasionale onderwysideaal begin. Kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) het die onderwys gesekulariseer. Die opleiding vir hemelse burgerskap is deur die opleiding vir staatsburgerskap, nasionale doeltreffendheid en solidariteit vervang. Die klem het van die kerklike na die nasionale verskuif. Godsdiensoonderrig volgens die Calvinistiese leerstellinge is vir nie-dogmatiese godsdiensoonderrig verruil (Coetzee 1949a:12; Davies 1978:175, 176; Behr 1988:88). Die Bataafse bewind is deur die Britse oornam van die Kaap (1806-1910) gevolg. Die Britse regering het 'n daadwerklike poging aangewend om die Afrikaner te denasionaliseer deur 'n verengelsingsbeleid in die skole af te dwing. Hierdeur is gepoog om die Afrikaner van sy Nederlandse ankers los te maak en aan 'n nuwe Britse kultuur te bind (Schutte 1984:15).

Ter wille van die behoud van hul Christelik-Protestantse geloofsoortuiging en eie kultuur, het 'n groep Hollands-Afrikaners hul plase in die Kaapkolonie in 1834 verlaat en die binneland ingetrek met die oog daarop om 'n nuwe en vrye tuiste te gaan soek (Barnard & Coetsee 1976:28). Die onderwys is aanvanklik nog primêr as hulpmiddel vir die kerk gebruik en

godsdiensonderrig het nie alleen die sentrale plek in die leerinhoud ingeneem nie, maar die hele onderwys deursuur. Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van die eerste Britse anneksasie (1877-1881) is nie met die Christelik-nasionale lewensbeskouing van die bevolking in die onderwys rekening gehou nie. Die onderwys is gesekulariseer en Calvinisties-georiënteerde godsdiensonderrig is heeltemal uit die skool geban. Intellektuele selfverwesenliking en verengelsing was respektiewelik die doel van die onderwys (Barnard & Coetsee 1976:51, 54).

Vanaf 1881 tot 1888 was ds S J du Toit Superintendent-generaal van Onderwys van die Suid-Afrikaanse Republiek, en het hy vir die eerste keer die beginsels van die Christelik-nasionale onderwysleer geformuleer. Hiervolgens was onderwys die ouers en die kerk se verantwoordelikheid, terwyl die staat slegs finansiële steun moes verleen. Nederlands moes as voertaal dien, die onderwys moes in 'n Christelike gees geskied en die Bybel moes 'n ereplek op skool inneem. Dogmatiese godsdiensonderrig was egter die taak van die kerk. Die onderwys moes ook nasionaal wees. 'n Onderwysstelsel wat voldoen aan die behoeftes van die Afrikanervolk het dus tot stand gekom. Dr N J Mansvelt het van 1891 tot 1899 op S J du Toit se Christelik-nasionale onderwysbeginsels voortgebou, wat 'n bloeitydperk in die onderwys tot gevolg gehad het (Coetzee 1963:290, 293, 294).

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) is die nastrewing van die Christelik-nasionale onderwysideaal in Transvaal egter tydelik beëindig (Davies 1978:180). Vroue en kinders is in konsentrasiekampe geplaas waar Engelsgeoriënteerde kampskole onder leiding van die Direkteur van Onderwys, E B Sargent (1900-1905) opgerig is (Van Rooyen 1946:15; Coetzee 1963:296). Op inisiatief van die vroue wat nie in die konsentrasiekampe opgeneem is nie, is Christelik-nasionale onderwys vir die Afrikanerkind op groter dorpe en in stede voorsien met finansiële steun van die Nederlandse Bystandsfonds¹ (Van Rooyen 1946:14; Pistorius 1969:320). Op 31 Mei 1902 het Transvaal sy onafhanklikheid met die ondertekening van die Vrede van Vereeniging verloor. Nie-sektariese, lewensbeskoulik-neutrale Engelse staatskole het hul verskyning gemaak. As verset teen die

¹ Dit is 'n fonds wat geldelike steun uit Nederland vir die oprigting van skole wat die Afrikaner se godsdien, taal, geskiedenis en tradisies sou bevorder, verskaf het (Pistorius 1969:320).

denasionaliseringsbeleid van die Engelse staatskole is Christelik-nasionale onderwysskole wat die godsdiens, taal, geskiedenis en tradisies van die Afrikaner kon bevorder, regoor Transvaal gestig (Barnard & Coetsee 1976:139, 140). Onderwys is nou weer ooreenkomstig die Christelik-nasionale lewensbeskouing van die Afrikaner voorsien ten einde die Afrikanerjeug teen vervreemding van hul eie kultuur te beskerm (Basson 1944:52). Volgens die Reglement insake Christelik-nasionale onderwys, opgestel deur die *Algemene Kommissie tot behartiging van't Kristelik Nasionaal School-onderwijs*, is ouers vir die onderwys van hul kinders in 'n Christelik-Protestantse (Calvinistiese) gees, met Hollands as voertaal, verantwoordelik (Van Rooyen 1946:22; Barnard & Coetsee 1976:140).

Op 6 Desember 1906 het Transvaal verantwoordelike selfbestuur¹ verkry. Generaal J C Smuts (1907-1910) is as Minister van Onderwys aangestel met die opdrag om 'n nuwe onderwyswet op te stel (Coetzee 1963:300; Van Jaarsveld 1976:249). Intussen het die Christelik-nasionale onderwysskole 'n finansiële krisis beleef. Smuts het van hierdie geleentheid gebruik gemaak om die aanhangers van hierdie skole te oortuig dat die nuwe staatskole alles sou bied wat deur die Christelik-nasionale onderwysbeweging nagestreef is. Die gevolg was dat die meeste Christelik-nasionale onderwysskole met die staatskole saamgesmelt het (Basson 1944:55; Coetzee 1963:305). Groot was die ontnugtering egter na die promulgering van *Onderwyswet 25 van 1907*. Die Christelik-nasionale onderwysideaal is daarin geïgnoreer. 'n Neutrale staats-onderwysstelsel is gepropageer, waarin die Afrikaner se standpunte ten opsigte van taal, godsdiens en ouersegenskap totaal geïgnoreer is (Coetzee 1963:300).

Die ideaal vir 'n eie Christelik-nasionale onderwysstelsel het nie hiermee ophou bestaan nie. Tydens 'n konferensie gedurende 1907 te Potchefstroom gehou, is daar deur 'n groep Afrikaners besluit om die ideaal deur middel van brosjures, tydskrifartikels, kongresse en openbare redevoering te laat voortleef en lewend te hou (Coetzee 1963:305; Schutte 1984:30).

Geen simpatie vir die Christelik-nasionale onderwysideaal is met Uniewording in 1910 verkry nie (Coetzee 1963:306). Na 1910 het 'n aantal kongresse dus gevolg om die Christelik-nasionale onderwysbeginsels weer te formuleer en uit te dra, asook om die beginsel van vrye

¹ Dit is waar 'n eie regering vir die gebied daargestel word, maar die gebied bly steeds 'n Britse kolonie (Van Jaarsveld 1976:249).

skole met staatsondersteuning te bepleit (Schutte 1984:31). Prof J Kamp het in 1912 'n brosjure, *De School hoort aan de Ouders* gepubliseer waarin hy die doel van Christelik-nasionale onderwys weer eens uiteengesit het. In 1931 het die eerste kongres van die Calvinistiese Bond¹ plaasgevind (Van Rooyen 1946:184, 196). Tydens 'n kongres wat in 1939 in Bloemfontein gehou is, is onder leiding van die FAK 'n kort begrip, bestaande uit 19 artikels, rakende die Christelik-nasionale onderwysideaal saamgestel. Hierbenewens is die ICNO in die lewe geroep, met navorsing en beleidsformulering as opdrag (Rose & Tunmer 1975:32; Schutte 1984:32).

In 1948 het die ICNO 'n Christelik-nasionale onderwysbeleid gepubliseer (Schutte 1984:32). As mondstuk van die Christelik-nasionale onderwysbeweging het dit die ondersteuners daarvan se saak ten opsigte van ouerseggenskap, onderwysbeheer, onderwysdoelstellinge en onderwysinhoud gestel (Coetzee 1963:350; Schutte 1984:33).

Na 'n jarelange stryd om statutêre erkenning, het die Christelik-nasionale onderwysideaal vir die eerste keer deur die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* beleid vir alle staatskole geword. Die Afrikaner se Christelik-nasionale onderwysideaal het dus uiteindelik met die aanname van bogenoemde Wet gerealiseer. Hiervolgens moes onderwys in alle staats- en staatsondersteunde skole 'n Christelike en breë nasionale karakter hê (Pistorius 1969:341; Barnard & Coetsee 1976:179). Onderwys is in die tydperk van 1967 tot 1984 dus in ooreenstemming met die Christelike geloofsoortuiging van die Afrikaner, asook sy kultuur en tradisies verskaf (Barnard & Coetsee 1976:227).

4.2 ENKELE WESENSKENMERKE

Enkele wesenskenmerke van die Christelik-nasionale onderwysleer vir hierdie verhandeling van belang, word vervolgens aangetoon.

¹ 'n Vereniging vir die bevordering van onderwys in ooreenstemming met die Christelik-nasionale lewensbeskouing, en om die samesnoering van Afrikaner-Calviniste te bevorder (Van Rooyen 1946:196).

4.2.1 'n Omvattende Christosentriese onderwysdoelstelling

Daar word tussen 'n uiteindelijke en 'n nabyliggende onderwysdoelstelling onderskei. As uiteindelijke onderwysdoelstelling word gestel om die mens vir elke goeie werk volkome toe te rus. Die nabyliggende onderwysdoelstelling, daarenteen, beoog om die volk se kultuurbesit aan die jonger geslag oor te dra en wel in ooreenstemming met die jeug se aanleg en behoeftes (Barnard 1950:18; Rose & Tunmer 1975:3). Verder moet die kind gelei word om God as Skepper met sy hele lewe te dien en te verheerlik en ooreenkomstig sy Woord te lewe (Schoeman 1989:87).

As vertrekpunt van die onderwysdoelstelling word die kind wat verbondskind is, geneem (Badenhorst 1982:40; Pretorius 1985:223; Dreckmeyr 1991:2). Die hulpbehoewende, steunsoekende verbondskind word begelei tot kennis, aanvaarding en eer en verheerliking van God, tot gehoorsaamheid aan God met sy hele hart en verstand, asook die aanvaarding van die kultuurgemeenskap se waardes en norme sodat hy 'n waardige draer daarvan sal word (Cilliers 1981:10; Badenhorst 1982:41). Die onderwys moet 'n breë nasionale karakter hê en die kind volgens die uiteindelijke onderwysdoelstelling opvoed tot 'n intelligente, verantwoordelike en volwaardige landsburger wat in sy denke en daad op en deur die Woord van God gerig is. Hy moet gevolglik in staat wees om sy plek in die wêreld in te neem en sy roeping op aarde sinvol te vervul (De Klerk 1970:231).

4.2.2 Die beginsel van soewereiniteit in eie kring geld ten opsigte van onderwysbeheer

Die Christelik-nasionale onderwysleer erken en aanvaar God as die Oorsprong van alle onderwysbeheer en -gesagstrukture. Dit is Hy wat die verskeie onderwysbelanghebbende instansies (skool, ouerhuis, staat en kerk) in gesagsposisies geplaas het en daarom is hulle aan Hom verantwoording verskuldig vir die uitoefening van hul gesag. Die gesag waaroor onderwysers en die onderwysbelanghebbende instansies beskik, is slegs verleende en dus begrensde gesag. Om vanuit die Christelik-nasionale standpunt te besin oor die funksionering van die verskeie onderwysbelanghebbende instansies (skool, ouerhuis, staat, kerk) wat by die beheer van die onderwys belang het, is dit nodig om die aandag op die beginsel van soewereiniteit in eie kring te vestig (kyk ook p. 18, 28; ICNO 1948:95). Die skool, ouerhuis,

staat en kerk is soewerein in eie kring en het elkeen sy eie bepaalde funksie by die onderwys van die kind (Barnard 1950:18). Al die genoemde instansies is by die onderwys van die kind betrokke, daarom is dit noodsaaklik dat elkeen mekaar sal aanvul in die bepaling van die gees en rigting van die skool, asook die oprigting, instandhouding, beheer van en toesig oor die skool, sonder dat die een 'n "slaaf" van die ander word (FAK & CNO-kongresse 1939:16; De Vos Hugo 1948b:19; Bingle 1962:8).

Volgens die Calvinistiese doopbelofte is die ouers as natuurlike opvoeders van die kind daarvoor verantwoordelik om die kind volgens God se wil in sy leer te onderrig en te laat onderrig (Mulder 1968:20; Pistorius 1969:322; Cilliers 1981:130). In samewerking met die staat en die kerk stig die ouers dus skole in ooreenstemming met hul Christelik-nasionale (as Calvinistiese) lewensbeskouing om daardeur te verseker dat die gees en rigting van die skoolonderwys in ooreenstemming met dié van die ouerhuis is (De Vos Hugo 1948b:19; Weich 1948:179; Pistorius 1969:322). Op hierdie wyse is die ouers dus daadwerklik by die onderwys betrokke (De Klerk 1970:230). Ouers het verder by die aanstelling van onderwysers seggenskap, asook ten opsigte van die algemene toesig oor die onderwys wat binne 'n bepaalde skool aangebied word (De Vos Hugo 1948b:19; Rose & Tunmer 1975:124).

Die kerk, as gemeenskap van gelowiges, is as sodanig nie direk by die onderwys betrokke nie. Die kerk hou egter net indirek toesig oor die onderwys deur die ouers wat lidmate van die kerk is (Pistorius 1969:322). Verder moedig die kerk ouers ook aan om skole met 'n Christelik-nasionale gees en rigting in die lewe te roep (FAK & CNO-kongresse 1939:16; De Vos Hugo 1948b:19).

Saam met die ouers, is die staat medeverantwoordelik vir die onderwys (Pistorius 1969:322). As regsformer en regshandhawer het die staat seggenskap in die onderwys met die oog op die vorming van toekomstige landsburgers (Van Wyk 1976:56). Hoewel die staat geen insette ten opsigte van die gees en rigting van die skool mag lewer nie, moet hy tog toesig hou oor die onderwysstandaard en die algemene sedelike vorming van die kind (FAK & CNO-kongresse 1939:16; Rose & Tunmer 1975:124). Die onderwys moet ook finansieel deur die staat gerugsteun word (Pistorius 1969:322).

Te midde van bogenoemde insette van die ouerhuis, kerk en staat tot die onderwys, is dit noodsaaklik dat die skool sy soewereiniteit in eie kring sal behou en handhaaf sodat die skool nie bloot 'n instrument in die hande van een van die ander word nie (De Vos Hugo 1948b:20).

4.2.3 Die onderwysinhoud is Christosentries van aard en godsdiensonderrig beklee 'n sentrale plek daarin

Die onderwysinhoud moet nie tot 'n paar vakke beperk word nie, want om God te ken en te dien, moet die mens sy hele skepping ken. Aangesien God homself deur sy Woord en Skepping openbaar, moet daar tweërlei soorte inhoude wees: religieuse en sekulêre vakke, en dan wel in hierdie volgorde van belangrikheid (Cilliers 1981:14). Godsdiensonderrig neem die sentrale posisie in die onderwysinhoud in en laat sodanig God se lig in die skool as geheel, vanuit die Bybel as onfeilbare Woord van God, skyn (Bingle 1962:6; Landman et al 1978:175). Deur godsdiensonderrig moet geloofsinhoud by die kinders ingeskerp word, sodat hulle in staat sal wees om norme en waardes prakties toe te pas (Linder 1946:55; Dreckmeyer 1991:2). As deel van die skoolkurrikulum, moet godsdiensonderrig die gees en rigting van alle ander sekulêre vakke en die skool as geheel bepaal (Gunter 1964:430). Dit moet nie alleen die sentrum wees waaromheen die onderwysinhoud gegroepeer word nie, maar moet die hele onderwys deursuur. Godsdiensonderrig is dus die basis van die sekulêre vakke en gevolglik word laasgenoemde vakke vanuit Christelike perspektief onderrig om daardeur die kind se geloof in God te versterk (Bingle 1962:6; Pistorius 1969:351).

Na godsdiensonderrig, kom die sekulêre vakke waarvan die moedertaal (en ander tale), burgerleer, die vaderlandse geskiedenis en aardrykskunde die belangrikste is. Geskiedenis word vanuit die eie as grondslag onderrig om die kind in die regte verhouding tot sy medemens te stel en om kultuur oor te dra. Deur aardrykskunde leer die kind sy eie landsbodem en natuurverwante aspekte liefhê, verdedig, bewaar, verbou en vir die nageslag verbeter. Na kennis van die mens, volg kennis van die natuur (biologie, natuur- en skeikunde), getalle (wiskunde), en die vaardigheidsvakke (handwerk, kunsvlyt, sang, musiek, landbou, huishoudkunde en liggaamlike opvoeding). Hierdie vakke stel die kind in die regte verhouding tot die natuur. Wat egter van belang is, is dat watter vakke ook al aangebied word, dit in die lig van Gods Woord benader sal word (De Vos Hugo 1948b:18; Coetsee 1966:328; Rose & Tunmer 1975:122).

4.2.4 Die moedertaal as medium van onderrig

Die Christelik-nasionalis beskou die moedertaal as die basis van alle onderwys en die enigste medium van onderrig, want ware Christelik-nasionale onderwys is nie deur enige ander medium as die moedertaal van die kind moontlik nie. Die opvoedende onderwys van die ouerhuis moet in die skool deur medium van die moedertaal van die kind voortgesit word ten einde die aanvangsonderwys vir elke kind toeganklik te maak sodat hy die Bybel self kan leer lees en daarvolgens kan leef. Nel (1943:191) stel dit dat die moedertaal die hoogste kultuurskepping van elke volk is en as sodanig die draer van die kultuur is, asook die middel waarin geesteskeppinge vasgelê en verewig word. Moedertaalonderrig is veral ook noodsaaklik omdat dit die draer van die volkskultuur en -identiteit is en die eie lewensbeskouing daarin spreek. Moedertaalonderrig verseker die bewaring van kultuur omdat dit 'n volk se hede en verlede saambind (Greyling 1941a:151; Van der Walt et al 1983:157). As voertaal is die moedertaal die beste middel om die gees en karakter van die kind geleidelik en spontaan te ontwikkel (Nel 1943:191).

5. SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

Uit die voorafgaande bespreking, kan tot die volgende gevolgtrekking gekom word: daar bestaan 'n besondere, besliste, innige en onwegdinkbare verband tussen 'n lewensbeskouing en die onderwys. Die lewensbeskouing is die rigtinggewende bron van die onderwys. Neutrale onderwys is dus nie moontlik nie, omdat elkeen wat onderwys gee bewus of onbewus sy eie lewensbeskouing in sy onderrig sigbaar laat word.

Ten einde aan die titel van die hoofstuk reg te laat geskied, is daar ook gepoog om 'n oorsigtelike beeld van die ontstaan en wese van die Christelik-nasionale lewensbeskouing en onderwysleer te gee. Vir die doel van hierdie ondersoek is wat die oorsprong van die Christelik-nasionale lewensbeskouing betref, teruggegaan na die grondlegger van die Calvinisme, naamlik Johannes Calvyn (1509-1564). Daar is aangetoon hoe die Calvinisties-georiënteerde lewensbeskouing in Europa sy beslag gekry het en in 1652 onder leiding van Jan van Riebeeck (1652-1662) na Suid-Afrika oorgeplant is, en hoe dit mettertyd hier te lande ontplooi het. Verder is 'n kort bespreking van enkele struktuurfasette en grond- en afgeleide

grondbeginsels van die Christelik-nasionale lewensbeskouing gegee.

Uit die oorsig van die ontstaan en wese van die Christelik-nasionale onderwysleer kon tot die gevolgtrekking gekom word dat die Christelik-nasionale onderwysleer die histories-geworde onderwysleer van die Afrikaner is en aan die spesifieke kultuureie onderwysbehoefte van die Afrikaner voldoen, en onder meer die volgende insluit: 'n omvattende Christosentriese onderwysdoelstelling, die beginsel van soewereiniteit in eie kring geld ten opsigte van die beheer van die onderwys, 'n onderwysinhoud wat Christosentrie van aard is en waarin godsdiensonderrig 'n sentrale plek beklee, asook die moedertaal as medium van onderrig.

Met hierdie laaste paar gedagtes word volstaan. In die volgende hoofstuk gaan die verloop van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika vanaf die volksplanting in 1652 tot en met Uniewording in 1910 onder die loep geneem word.

HOOFSTUK 3

DIE VERLOOP VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA VANAF DIE VOLKSPLANTING IN 1652 TOT EN MET UNIEWORDING IN 1910

1. ORIËNTERENDE OPMERKINGS

Die historiese wortels van die Christelik-nasionale onderwysbenadering in Suid-Afrika dateer, soos in hoofstuk 2 aangetoon (kyk p. 29-33), terug tot in die sewentiende eeu in Nederland, waar staat, kerk en skool baie nou onder invloed van die Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) geloofsoortuiging aan mekaar verbind was (Transvaal Educational News 1982:9-12). Diepe godsdienstigheid was dus die kenmerk van die eerste onderwyspogings aan die Kaap (Barnard & Coetsee 1976:1; Niemann 1992:46).

Onderwys aan die Kaap het sedert 1652 van eenvoudige godsdiensonderwys, deur sieketroosters en boereskoolmeesters aangebied, ontwikkel tot die promulgering van die eerste amptelike onderwyswetgewing in 1714 onder leiding van goewerneur Maurits Pasques de Chavonnes (1714-1724). Die *Ordonnansie van De Chavonnes* was tot en met die eerste Britse besetting van die Kaap in 1795 die enigste onderwyswetgewing aan die Kaap. Tot en met 1803 het die Britse owerheid weinig aandag aan die onderwys geskenk (Coetzee 1963:31; Du Toit & Nell 1982:1, 7, 8).

In 1803 het die Kaap weer Nederlandse besit geword. Onder die invloed van die sienswyses van rewolusionêre skrywers (Rousseau en Voltaire) het kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) in 1804 'n Skoolorder as ordonnansie gepasseer wat die grondslag van staatsverantwoordelikheid vir die onderwys gelê het (Du Toit & Nell 1982:30, 32, 34). In 1806 het Brittanje weer beheer oor die Kaap oorgeneem en 'n doelbewuste poging aangewend om die Hollands-Afrikanerkind deur middel van die onderwys te verengels (Celliers 1953:23, 31). Die Hollands-Afrikaners het hierdie direkte aanslag teen hulle daadwerklik teengestaan deur die Groot Trek (1834-1838) die binneland in, op soek na 'n nuwe tuiste waar hulle hul Christelik-Protestanse (as Calvinistiese) leefwyse kon voortsit. Na die vestiging van die

Trekkers op plase in Transvaal, was onderwys 'n privaataangeleentheid met die gevolg dat min aandag aan georganiseerde en formele skoolonderwys geskenk is (Barnard & Coetsee 1976:28, 30). Met die Bybel as enigste leerboek is die kinders deur hul ouers en boereskoolmeesters vir die aflegging van geloofsbelydenis voorberei om sodoende kerklidmaatskap te verkry (Kempff 1982:28). Mettertyd is verskeie onderwysreglemente gepromulgeer om die onderwys op 'n meer formele basis te reël.

President T F Burgers (1872-1877) was vir die eerste volledige wetsbepaling ten opsigte van die onderwys in die Suid-Afrikaanse Republiek verantwoordelik. *Onderwyswet 47 van 1874* was egter te "modern" vir die Afrikaner (Malherbe 1925:245; Coetzee 1941:36, 40). Ds S J du Toit (1881-1888) het uiteindelik in die Afrikaner se onderwysbehoeftes voorsien deur *Onderwyswet 1 van 1882* (Coetzee 1941:48, 51). In 1891 is dr N J Mansvelt (1891-1899) as Superintendent-generaal van Onderwys aangestel. Hy het in *Onderwyswet 8 van 1892* Du Toit se Christelik-nasionale onderwysbeginsels bevestig (Joyce 1966:74,75). Hierdie onderwysstelsel het in 1899 met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902), die inwerkingtreding van lord A Milner (1897-1905) se liberalisties-imperialistiese onderwysbeleid en E B Sargent (1900-1905) se kampskoolstelsel tot 'n einde gekom (Barnard & Coetsee 1976:115, 117).

Na die sluiting van die Vrede van Vereeniging op 31 Mei 1902, het die Suid-Afrikaanse Republiek 'n Britse kolonie onder Britse koloniale bestuur geword, met 'n onderwysstelsel wat op Britse lees geskoei was (Coetzee 1941:15). As teenvoeter vir die Britse regeringskole het die Afrikaner, met finansiële steun uit Nederland, 'n stelsel van Christelik-nasionale onderwysskole tot stand gebring (Bot 1951:50, 52). Die Christelik-nasionale onderwysskole is geleidelik in die regeringskole opgeneem, veral nadat verantwoordelike selfbestuur in 1906 aan Transvaal toegeken is (De Swardt 1934:301). Onder leiding van generaal J C Smuts, Minister van Onderwys van 1907 tot 1910, is *Onderwyswet 25 van 1907* uitgevaardig. Smuts se doel met dié Wet was 'n eenvormige staatsonderwysstelsel waar Engels- en Afrikaanssprekende kinders saam onderrig kon word. Met Uniewording in 1910 was *Onderwyswet 25 van 1907* steeds die algemene onderwyswet in Transvaal (Basson 1956:247, 248, 250).

Teen die agtergrond van die voorafgaande oriënterende opmerkings, kan vervolgens breedvoerig aandag geskenk word aan die wyse waarop die Afrikaner sedert die volksplanting (1652) tot en met die Groot Trek (1834) 'n stryd vir die behoud van onderwys wat op 'n Christelik-nasionale grondslag gebaseer is in Kaapland gevoer het. Daarna gaan na die onderwyspogings op die trekpad (1834-1838) gekyk word, asook hoedanig die verloop van Christelik-nasionale onderwys tot en met Uniewording (1910) in Transvaal was. In elkeen van die genoemde tydperke word aan die volgende onderwysfasette aandag gegee, te wete onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig.

2. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN KAAPLAND VANAF DIE VOLKSPLANTING (1652) TOT EN MET DIE AANVANG VAN DIE GROOT TREK (1834)

2.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

2.1.1 Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)

Vier jaar na die beëindiging van die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648) tussen Nederland en Spanje is 'n verversingspos in 1652 in opdrag van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie¹ aan die Kaap opgerig (Celliers 1953:11; Kempff 1982:1). Eie aan die Christelik-Protestantse (as Calvinistiese) lewensbeskouing van die Nederlandse amptenare is die opvattinge aangaande die onderwys wat in die moederland gegeld het, na die verversingspos oorgedra met die doel om die Christelik-Protestantse geloof te versprei soos ook deur Jan van Riebeeck (1652-1662) in sy gebed na landing in die vooruitsig gestel (Kempff 1981:9; Niemann 1992:46).

Aan die begin is weinig aandag aan die onderwys geskenk omdat die verversingspos

¹ Die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie moes handel tussen Europa en die Ooste bevorder. Van 1652 tot 1795 was dit die hoogste gesag aan die Kaap wat onder leiding van goewerneurs regeer is (Malherbe 1925:32, 32).

aanvanklik slegs as 'n handelstasie en tydelike verblyfplek beskou is. Die eerste skool vir blanke kinders is eers in 1663 onder leiding van die sieketrooster Ernestus Back aan die Kaap begin. Die doel van die onderwys was (net soos in die moederland) om die grondslag vir 'n Christelike leefwyse te lê en om die kinders te leer om die Bybel selfstandig te lees met die oog op voorbereiding vir die aflê van geloofsbelydenis ter verkryging van kerklidmaatskap. Van 'n voornemende kerklidmaat is verwag om die Bybel selfstandig te lees, sy eie naam te skryf en die geloofsartikels op te sê (Pells 1938:2; Barnard & Coetsee 1976:4).

Soos die bevolking na die binneland versprei het, het die Kaap geleidelik van 'n blote verversingspos tot 'n kolonie ontwikkel. Dorpe soos Stellenbosch en Drakenstein het tot stand gekom (Du Toit 1937:51). Die meeste koloniste kon as gevolg van die lang afstande nie van die skole in Kaapstad gebruik maak nie. Om te verhoed dat die kinders sonder enige onderrig grootword, is die "geleerdste" van die kompanjie-amptenare as huisonderwysers of boereskoolmeesters in diens geneem. Kerklidmaatskap was steeds die einddoel van die onderwys. In 1688 is Franse vlugteling (die Hugenote) op Drakenstein tussen die Hollandse koloniste gevestig. Die Hollandse en Franse kinders is deur Paul Roux onderrig met die doel om die Franse so spoedig moontlik met die Hollanders te assimileer, asook om die kinders vir kerklidmaatskap voor te berei (Du Toit 1937:54, 57-60; Du Toit & Nell 1982:4, 5).

In 1714 is Maurits Pasques de Chavonnes (1714-1724) as goewerneur aan die Kaap aangestel. Hy was in 1714 vir die eerste onderwyswet in Suid-Afrika, die *De Chavonnesordonnansie*, verantwoordelik (Du Toit 1937:86). Sy Ordonnansie is in ooreenstemming met die onderwysgebruik in Nederland opgestel en was 'n samevatting van die onderwysbeginsels wat vanaf die volksplanting in swang was. Dit was dan ook die algemene onderwyswet van die kolonie tot en met die einde van die agtiende eeu (Celliers 1953:18). De Chavonnes het in sy wetgewing die Christelike karakter van die onderwys vooropgestel, met as doel die godsdienstig-sedelike vorming van die kinders sowel binne as buite die skool (Coetzee 1958:11). Sy wetgewing het verder ook die oprigting van 'n Latynse skool (1714-1729) moontlik gemaak, met as doel om die geleentheid tot "gevoorderde" onderwys daar te stel (Coetzee 1963:13).

As gevolg van die vooruitgang op onderwysgebied het sekere veranderinge aan die *De*

Chavonnesordonnansie teen 1779 nodig geword. In die *Skoolreglement van 1782* is die onderwysdoel steeds as die godsdienstig-sedelike vorming van die kind ter voorbereiding vir die aflê van geloofsbelydenis omskryf. In die *Plan ter verbetering van die Skoolwese* van 1790 was die doel van die onderwys steeds die voorbereiding vir kerklidmaatskap, maar meer aandag is aan die bekamping van ongeletterdheid bestee (Cape of Good Hope 1863:8, 9; Lederlé 1967:2).

Van 1795 tot 1803 is die Kaap deur Engeland beset. Gedurende hierdie tydperk was die Britse regering so intens by politieke vraagstukke betrokke dat min tyd aan die onderwys bestee is (Celliers 1953:20; Coetzee 1963:31).

2.1.2 Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)

In 1795 het die Franse Nederland binnegeval en tot die Bataafse Republiek herdoop (Du Toit 1944:48). Volgens die Vredesbepalings van Amiens (1802) moes Brittanje die gebiede wat hy gedurende die oorlog (tussen die Europese lande - Frankryk, Engeland, Oostenryk, Pruise, Italië, België - om grondgebied te bekom) buit gemaak het, aan die oorspronklike eienaars terugbesorg. Die Kaap is in 1803 weer aan Nederland terugbesorg en is tot 1806 onder leiding van kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) bestuur (Van Jaarsveld 1976:77). De Mist se onderwysidees is sterk deur die idees van die Franse rewolusionêre skrywers (Rousseau en Voltaire) beïnvloed, wat die “aanbidding” van die menslike rede en die ontplooiing van die natuurlike in die mens beklemtoon het. De Mist wou die onderwys hervorm ten einde dit in ooreenstemming met dié nuwe idees te bring. Die gevolg was die sekularisasie van die onderwys (Malherbe 1925:53; Celliers 1953:21; Barnard & Coetsee 1976:16). De Mist het ‘n Skoolorder voorberei wat in 1804 as ordonnansie die lig gesien het. Hiermee is ‘n nuwe gees en rigting in die Kaapse onderwys gevestig. Onderwys sou voortaan op die menslike rede en die nasionale in plaas van die godsdienstig-sedelike gebaseer wees (De Swardt 1934:300; Celliers 1953:21; Coetzee 1957:10). Godsdienstig-sedelike onderrig is met sekulêre onderrig vervang, met die doel om die kind as burger van die staat te vorm (Venter 1929:16; Barnard & Coetsee 1976:18, 19). Voorbereiding vir kerklidmaatskap wat voorheen die onderwysdoel was, is op die agtergrond geskuif ten gunste van die vorming van goeie landsburgers as onderwysdoel (Eybers 1918:54).

2.1.3 Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)

In 1806 moes die Bataafse bewind (1803-1806) vir 'n nuwe Britse bewind plek maak (Coetzee 1963:41). Die onderwysdoel was nou om die hele bevolking aan die Kaap te verengels aangesien Brittanje die Kaap as van strategiese waarde beskou het om die Britse handel te beskerm en uit te brei (Conradie 1975:338; Du Toit & Nell 1982:42). Die Kaap is in 1814 tydens die Konvensie van Londen finaal aan Brittanje afgestaan met die gevolg dat die Britse regering nou na willekeur hervormings aan die Kaap kon invoer (Du Toit & Nell 1982:43). Lord Charles Somerset (1814-1826) is as goewerneur van die Kaap aangestel om die verengelsingsbeleid te implementeer (Coetzee 1963:46). Ter verwesenliking van dié ideaal, het hy beoog om die Hollands-Afrikanerkinders deur die onderwys te verengels en sodoende hul taal, lewensbeskouing en tradisies te vernietig ten einde "*een gentleman, een beschaafd Engelsman*" te vorm (Celliers 1953:33).

Die rigting wat deur die Britse regering ingeslaan is, was vir die Hollands-Afrikaner met sy Christelik-nasionale lewensbeskouing onaanvaarbaar. Die bedreiging van hul kultuur en volksaard het hulle na privaatonderwys laat draai. Van 1830 tot 1839 is verskeie privaat skole in die lewe geroep, waarvan die "*Zuid-Afrikaansche Athenaeum*" die bekendste was. Die doel van die onderwys in hierdie skole was die algemene en godsdienstig-sedelike vorming van die kind sodat hy sy plek in die gemeenskap en kerk kon volstaan (Barnard & Coetsee 1976:25-27).

2.2 ONDERWYSBEHEER

2.2.1 Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)

Die onderwys het onder die direkte gesag van die Politieke Raad (die goewerneur en drie tot vyf amptenare) geressorteer, wat onder meer verantwoordelik was vir:

- Onderwyswetgewing.
- Goedkeuring van besluite deur die plaaslike onderwysowerhede (kerkrade) geneem.
- Aanstelling, besoldiging en skorsing van onderwysers.
- Verlening van goedkeuring vir die oprigting van skoolgeboue (Malherbe 1925:31; Barnard & Coetsee 1976:4, 5).

In die praktyk het die Politieke Raad egter nie veel met die daaglikse verloop van die onderwys te doen gehad nie. Die kerk het daarvoor beheer uitgeoefen. In die periode onmiddellik na die volksplanting het die onderwysbeheer dan ook by die plaaslik verkose kerkraad (of konsistorie) berus (Barnard & Coetsee 1976:5). Die bevoegdhede en pligte van die kerkraad ten opsigte van onderwysbeheer was om:

- Alle voornemende onderwysers te keur, aan te stel, te besoldig en te skors indien nodig.
- Skole wat onbevredigende resultate lewer te sluit.
- Toesig te hou oor jaarlikse eksamens.
- Jaarliks 'n onderwysverslag aan die Klassis van Amsterdam voor te lê (Malherbe 1925:34, 35; Badenhorst 1955:32; Barnard & Coetsee 1976:5).

Kinders op verafgeleë plase in die buiteland het onderrig van huisonderwysers of rondtrekkende boereskoolmeesters ontvang, wat direk onder die beheer van die ouers gestaan het. Kerkraadslede het nietemin beheer oor die leer en lewe van die huisonderwysers of skoolmeesters uitgeoefen (Eybers 1918:18; Du Toit & Nell 1982:7). Volgens kommissaris H A van Rhee (1685-1699) se Regulasies van 1685 moes die predikant die skool twee keer per week besoek om ondersoek na die leerlinge se vordering in te stel (Cape of Good Hope 1863:1, 2).

Voor 1714 was daar dus geen besondere liggaam wat vir die onderwysbeheer verantwoordelik was nie, terwyl 'n algemeen-geldende onderwyswet ook nog ontbreek het (Du Toit & Nell 1982:8). 'n Verandering is hieraan gebring toe die Politieke Raad op aandrang van goewerneur Maurits Pasques de Chavonnes (1714-1724) die *De Chavonnesordommansie* in

1714 uitgevaardig het (Du Toit 1937:86; Coetzee 1958:11). 'n Amptelike beheerliggaam, die Raad van Skolarge, is daardeur in die lewe geroep. Die Raad het bestaan uit die sekundus, die kaptein van die garnisoen en die predikant van Kaapstad (Coetzee 1930:96; Du Toit & Nell 1982:9; Niemann 1992:46). Die Raad van Skolarge het onder oppertoesig van die goewerneur en die Politieke Raad gefunksioneer (Barnard & Coetsee 1976:8).

Op papier was die onderwys onder staatsbeheer, maar in die praktyk was dit die kerk se verantwoordelikheid aangesien die lede van die Raad van Skolarge almal kerklidmate was (Pells 1938:10). Die staat was vir die oprigting en instandhouding van skole verantwoordelik. Die kerk, daarenteen, het die oprigting van skole geïnisieer en oor die sedelike lewe van die onderwysers gewaak (Du Toit & Nell 1982:9; Niemann 1992:46). Eers in 1779 het die Raad van Skolarge volle erkenning vir hul bestaan verkry, en kon hulle voortaan op eie inisiatief handel om aspirant-onderwysers te keur en bepalinge op te stel om die onderwys te verbeter (Du Toit 1937:292, 306).

Dit was die posisie ten opsigte van onderwysbeheer tot en met die eerste Britse besetting van die Kaap in 1795 (Malherbe 1925:3, 9). Weens die onsekerheid oor die permanentheid van die besetting, is geen noemenswaardige veranderinge in die bestaande onderwysreëlings aangebring nie. Gevolglik het die Raad van Skolarge voortgegaan om die onderwys te beheer. Vanaf 1796 is die Raad van Skolarge deur die Burgersenaat in sy onderwysbeherende taak bygestaan (Du Toit & Nell 1982:29, 30).

2.2.2 Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)

Kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) het gou besef dat die onderwys ongesistematiseerd en ongekoördineerd was en dat dit vir hom nodig sou wees om die onderwys by wyse van 'n omvattende ordonnansie noukeuriger te reël (Malherbe 1925:49). Ooreenkomstig die gees van die tyd het hy die onderwys as taak van die staat beskou wat onder beheer van laasgenoemde moes ressorteer (Moorrees 1937:261). In 1804 is De Mist se Skoolorder uitgevaardig. Dit het die grondslag vir staatsverantwoordelikheid vir die onderwys gelê en die onttrekking van die onderwys van die gesag en direkte invloed van die kerk tot gevolg gehad (Du Toit & Nell 1982:32, 34).

Die eerste deel van die Skoolorder het oor onderwysbeheer gehandel. Volgens artikels een tot drie van die Skoolorder sou onderwysbeheer in die Kolonie voortaan by die nuutsaamgestelde en vergrote Raad van Skolarge (later die Algemene Skoolkommissie), onder oppertoesig van die goewerneur, berus. Die Raad sou uit sewe lede bestaan, naamlik 'n lid van die Politieke Raad deur die goewerneur as voorsitter aangewys, 'n lid van die Weeskamer, twee predikante van die Hervormde Kerk, een predikant van die Lutherse Kerk, 'n lid van die gemeenteraad¹ en 'n sewende persoon deur die goewerneur aangestel om as tesourier op te tree (Du Toit 1944:28, 29; Van der Westhuizen 1953:3; Coetzee 1958:33). Landdroste en predikante van die buitelandse distrikte is as erelede benoem en het die vergadering in adviserende hoedanigheid bygewoon. Hulle het ook oor 'n adviserende stem ten opsigte van plaaslike onderwys-aangeleenthede beskik. Die Raad van Skolarge se take het onder meer die volgende behels:

- Stigting en instandhouding van skole.
- Gereelde besoek aan skole om toesig oor die gehalte van die onderrig en die vordering van die leerlinge te hou.
- Aanstelling van bekwame onderwysers (Barnard & Coetsee 1976:17-19).

In die buitelandse distrikte het die rondtrekkende huisonderwysers en boereskoolmeesters onder die beheer van landdroste en veldkornette geressorteer (Du Toit 1944:119).

2.2.3 Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)

Goewerneur D A Caledon (1807-1811) het as Britse goewerneur en direkteur van die Algemene Skoolkommissie (vroeër die Raad van Skolarge) weinig aandag aan die beheer van die onderwys in die Kaap geskenk. Hy was tevrede om die onderwysbeheer te laat soos wat hy dit gevind het (Giliomee 1966:249, 251). Sy opvolger, sir J F Cradock (1811-1814) het hom op sy beurt weer ernstig met die onderwys van die koloniste bemoei om sodoende die

¹ 'n Plaaslike regeringsliggaam wat in 1803 in die lewe geroep is om oor die onderwys in Kaapstad toesig te hou (Du Toit 1944:28, 29).

weg voor te berei vir die bevordering van die Britse regering se imperialistiese¹ ideaal. Na aanbevelings van die Algemene Skoolkommissie is 'n poging aangewend om die kerk weer aan die skool te bind (Du Toit & Nell 1982:40-42). 'n Stelsel van kosterskole² is in 1812 onder Cradock se leiding op die been gebring. Kosteronderwysers is deur 'n plaaslike liggaam, gewoonlik die kerkraad, aangestel en het onder hul direkte beheer gestaan. Distrikskoolkommissies wat saamgestel is uit die landdros, predikante en ouderlinge van die Nederduits Gereformeerde Kerk, predikante van ander kerkgenootskappe en addisionele lede, verkies deur die donateurs van die Bybel- en skoolfonds, is ook in 1812 in die lewe geroep. Hul taak was om met die algemene toesighouding van die onderwys behulpsaam te wees (Du Toit & Nell 1982:53). Die oppertoetsig oor die kosterskole was steeds die goewerneur se verantwoordelikheid (Barnard & Coetsee 1976:23).

Die (Algemene) Skoolkommissie is in 1813 hersaamgestel. Die goewerneur sou voortaan as beskermheer optree, terwyl die lede met kerklike verbintenisse vermeerder is. Aangesien die Kommissie toe ook oor die verspreiding van Bybels moes toesig hou, is sy naam na die Bybel- en Skoolkommissie verander (Malherbe 1925:62, 63; Du Toit & Nell 1982:41).

Onder leiding van goewerneur Lord Charles Somerset (1814-1826) is spoedig beseft dat die onderwys een van die belangrikste bondgenote van die Britse regering is. Sonder 'n sterk houvas op die onderwys, sou die Engelse taal en kultuur nie wortelskiet en die politieke oogmerke nie maklik verwesenlik kon word nie. Vir hierdie doel is gesentraliseerde onderwysbeheer, wat in die hande van die goewerneur en 'n paar "geskikte" landdroste berus het, daargestel. Die Bybel- en Skoolkommissie en die distrikskoolkommissies is heeltemal oor die hoof gesien. Hierdie stap het plaaslike belangstelling en inisiatief in die onderwys vernietig (Du Preez van Wyk 1947:48, 54). Daar was wel af en toe pogings om die plaaslike onderwysbeheer beter te organiseer. So is daar in 1827 regulasies goedgekeur wat die bevoegdhede en pligte van die distrikskoolkommissies duidelik omlyn het as:

¹ Imperialisme behels die politieke beleid van 'n staat om ander gebiede onder sy mag en invloed te bring (Odendal et al 1979:433).

² Skole wat op verskillende kerkplekke gestig is. Die werk van die onderwyser is deur die koster behartig (Du Toit & Nell 1982:41).

- Toesighouding oor openbare skole in die distrik.
- Toesighouding oor die onderrig van die jeug.
- Gereelde verslaglewering oor die stand van die onderwys aan die Bybel- en Skoolkommissie.
- Afneming van kwartaallikse openbare eksamens in alle skole in die distrik.
- Besoek van skole in die distrik tydens skoolure (Du Preez van Wyk 1947:51, 52; Coetzee 1958:53; Du Toit & Nell 1982:53).

In 1834 is 'n verdere reeks bepalinge vir die beheer van die distrikskole goedgekeur. Vir elke skool moes 'n plaaslike skoolkommissie (bestaande uit drie lede) in die lewe geroep word (Du Toit & Nell 1982:54). Ten spyte van die genoemde reëlins het die goewerneur in die praktyk die onderwys absoluut beheer (Du Preez van Wyk 1947:53).

Die Hollands-Afrikaner met sy Christelik-nasionale lewensbeskouing was teen die gesentraliseerde staatsbeheerde onderwys gekant en het gedurende dié tydperk grootliks van privaatskole gebruik gemaak (Barnard 1979:26).

2.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

2.3.1 Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)

Die onderwysinhoud in die Kaapse skole gedurende die tydperk 1652 tot 1795 was rondom godsdiensonderrig gesentreer, met die Bybel en kategismusboeke as belangrikste en enigste handboeke. Letteronderwys was tot lees, spel en skryf beperk. Rekene is nietemin ook onderrig (Du Toit 1937:24; Linder 1946:1; Barnard & Coetsee 1976:4). Die onderrig van godsdiensonderrig het die volgende behels: aanleer van gebede, Skrifgedeeltes en die Heidelbergse Kategismus, asook sanglesse ter voorbereiding vir sang in die eredienste (McKerron 1934:56, 57, 61).

Op verafgeleë plase is die kinders hoofsaaklik deur hul ouers, rondtrekkende huisonderwysers

of boereskoolmeesters onderrig in gebed en die beantwoording van vrae uit die daaglikse gelese Skrifgedeelte. Terwyl die kinders bedags in die veld met hul dagtake besig was, moes hulle die Bybel en psalmboek saamneem om daaruit te leer met die oog op die aflê van geloofsbelydenis ter verkryging van kerklidmaatskap. Die plaaskinders het beperkte letteronderwys (spel, lees, skryf) en rekenonderwys ontvang, maar uitstekende praktiese onderrig (McKerron 1934:60, 62).

In die *De Chavonnesordonnansie* van 1714 is die waarde van godsdiensonderrig beklemtoon. Kinders is in die Onse Vader, die Tien Gebooie, die geloofsartikels, aand- en môregebed, gebede voor en na ete, vrae en antwoorde uit die kategismus en sang onderrig (Coetzee 1958:11; Barnard & Coetsee 1976:8). Die onderwysinhoud is verder deur die lees en skryf van die Nederlandse taal en elementêre rekene aangevul (Celliers 1953:19). Van 1714 tot 1795 is daar egter in sommige openbare skole ook heelwat aandag aan die onderrig van Grieks, Latyn, geskiedenis, aardrykskunde, boekhou, Frans, Engels en wiskunde gegee (Du Toit 1937:113; Barnard & Coetsee 1976:10; Du Toit & Nell 1982:12).

2.3.2 Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)

Kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) het onder die invloed van die vryheidsgedagtes van die Franse Rewolusie (1789) 'n poging aangewend om die kerk en die skool van mekaar te skei en die skool in diens van die staat te stel (Kempff 1982:27). Hy het dus gepoog om die onderwysinhoud te sekulariseer (Niemann 1992:47). In plaas daarvan om klem op die Bybel en belydenisskrifte te plaas, het hy die sekulêre vakke beklemtoon (Barnard & Coetsee 1976:19). Elke vorm van dogmatiese godsdiensonderrig is uitgeskakel. Slegs algemeen-christelike¹ godsdiensonderrig is voorsien (De Swardt 1934:300). De Mist wou die Calvinistiese godsdiensonderrig op skool met godsdiensonderrig bo geloofsverdeeldheid vervang, sodat godsdiensonderrig, in ooreenstemming met die beginsels van die kerkgenootskap waaraan die ouers behoort het, gegee sou kon word (Venter 1929:15; Coetzee 1957:10). Ten einde goeie staatsburgers te vorm, moes die volgende vakke volgens De Mist se Skoolorder (1804) ook onderrig word: die Hollandse taal, rekene, boekhou, wiskunde, aardrykskunde, moderne tale, geskiedenis en natuurwetenskap (Venter 1929:16, 17).

¹ Gemeenskaplik aan alle strominge (De Swardt 1934:300).

2.3.3 Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)

Na die tweede Britse besetting van die Kaap in 1806 is De Mist se beleidsbepalings ten opsigte van die onderwysinhoud onveranderd toegepas tot tyd en wyl 'n nuwe onderwysstelsel deur die Britse goewerneurs daargestel kon word (Badenhorst 1955:36, 37).

Die Britse goewerneur, sir J F Cradock (1811-1814) het wat onderwysinhoud betref 'n daadwerklike poging aangewend om die koloniste se kennis van Engels te bevorder (Barnard 1979:24). Lord Charles Somerset (1814-1826) het 'n verbod op die onderrig van die Hollandse taal as vak geplaas (Kempff 1982:1). In die nuutgestigte vrye Engelse skole is onderrig in lees, skryf, rekene, gewyde musiek, godsdienstige beginsels volgens die Dordtse of Skotse kategismus en die Engelse taal verskaf (Coetzee 1958:45; Barnard & Coetsee 1976:28). Ten opsigte van godsdiensonderrig is bepaal dat dit slegs op Saterdag een uur lank onderrig kon word en dat indien die ouers daarteen beswaar gehad het, hulle hul kinders daarvan kon onttrek (Du Toit & Nell 1982:45).

In privaatskole wat van 1830 tot 1839 deur die Hollands-Afrikaners in die lewe geroep is, is godsdiensonderrig (volgens Calvinistiese leerstellinge), Hollands, Engels, Latyn, Grieks, Frans, Duits, geskiedenis, aardrykskunde, sterrekunde en logika onderrig (Barnard 1979:27).

2.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

2.4.1 Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) en die eerste Britse besetting (1795-1803)

Die medium van onderrig in die Kaapse skole was die moedertaal en spreektaal van die koloniste, naamlik Hollands. Die onderrig wat deur die huisonderwysers of boereskoolmeesters verskaf is, het dan ook deur die moedertaal van die kinders, Hollands, geskied (Davies 1978:122). In die *De Chavonnesordonnansie* van 1714 is die gebruik van Hollands as enigste medium van onderrig in die skole vasgelê (Greyling 1941b:32; Celliers 1953:19).

Gedurende die eerste Britse bewind (1795-1803) is daar as gevolg van die onsekerheid oor die permanentheid van die besetting geen noemenswaardige veranderinge in die bestaande onderwysreëlings ten opsigte van die medium van onderrig aangebring nie. Gevolglik het Hollands die medium van onderrig in die skole gebly. Daar is tog begin om Engels geleidelik as voertaal te gebruik (Coetzee 1963:31).

2.4.2 Tydens die Bataafse bewind (1803-1806)

Kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) het die onderwys as middel beskou om nasionale eenheid te bewerkstellig en gevolglik die moedertaal as medium van onderrig in sy Skoolorder van 1804 beklemtoon en verpligtend gemaak (Malherbe 1925:52). Aan die hand van die moedertaal as medium van onderrig wou hy vaderlandsliefde by die kind kweek sodat die kind tot goeie staatsburgerskap opgelei kon word (Barnard & Coetsee 1976:19). Hollands as medium van onderrig is ook as basis gebruik om nasionale trots uit te bou (Niemann 1992:47).

2.4.3 Tydens die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834)

In 1806 is die Kaap weer deur Engeland beset en is daar onder leiding van sir J F Cradock (1811-1814) begin om die onderwys deur medium van Engels aan te bied (Coetzee 1958:42, 43). Hy het bepaal dat Engels en Hollands as voertale in die skole in Kaapstad gebruik kon word, maar dat die gebruik van Engels sterk aangemoedig moes word (McKerron 1934:120). Ekstra vergoeding is aan onderwysers wat Engels as voertaal gebruik het, gegee (Du Preez van Wyk 1947:44).

Lord Charles Somerset (1814-1826) het Skotse onderwysers ingevoer om te verseker dat Engels as medium van onderrig in die staatskole gebruik sou word (Scholtz 1964:11; Davies 1978:122). Gratis onderwys in staatskole met Engels as voertaal is aan die Hollands-Afrikanerkinders verskaf. In 1822 het Somerset 'n taalproklamasie uitgevaardig waarvolgens Engels Hollands voortaan as amptelike taal moes vervang. Ook in die onderwys het die proklamasie weerklink gevind. Engels sou voortaan die enigste medium van onderrig

in staatskole wees (Celliers 1953:34; Transvaal Educational News 1982:9).

Die enigste wapen wat die Hollands-Afrikaner teen die bedreiging van sy taal gehad het, was die stigting van privaatskole waarin sy moedertaal (Hollands) nog as medium van onderrig gebruik kon word (Barnard 1979:26, 27). Volgens Coetzee (1963:49) was die koloniste nie daarteen gekant dat hul kinders Engels leer nie, maar wel teen die verdringing van Hollands as kultuurtaal.

3. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS OP DIE TREKPAD (1834-1838) EN IN TRANSVAAL TOT EN MET UNIEWORDING (1910)

3.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

3.1.1 Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)

Die Groot Trek (1834-1838) was 'n poging van die Afrikaner om van 'n vreemde en onsimpatieke owerheid, die verengelsing van kerk en skool en die rassebeleid van die Britse bewindhebbers te ontkom (Coetzee 1941:9, 10). Aangesien hulle geen heil van die Britse owerheid te wagte kon wees nie, was daar vir hulle geen ander uitweg nie as om die kolonie te verlaat. Van 1834 af het hulle stelselmatig die Kaapkolonie begin verlaat om in die binneland 'n nuwe tuiste te soek. Op die trekpad was daar uiteraard van gereelde onderwys nie sprake nie. Nogtans is die onderwys van die kinders nie verwaarloos nie (Coetzee 1963:281). Die Trekkerkinders is tot gehoorsaamheid, eerbied vir gesag, liefde vir volk en vaderland en die vrees van die Here opgevoed ten einde hulle van sedelike en verstandelike agteruitgang te bewaar (Bot 1951:3; Barnard & Coetsee 1976:49). Die kinders is aan die hand van godsdiensonderrig en praktiese onderwys vir 'n lewe hier op aarde sowel as in die hiernamaals voorberei. Praktiese onderwys moes die kind voorberei om 'n nuttige boer of boervrou te word. Die sedelik-godsdiensstige opvoeding was op die aflê van belydenis van geloof gerig. Die laasgenoemde het vir die jongmens toegang tot die gebruik van die Heilige Nagmaal en die staat van die heilige huwelik verleen (Coetzee 1941:12, 13, 15; Niemann 1992:48).

Van 1840 af het groepe Trekkers hulle op plase in Transvaal gevestig en hoewel daar aanvanklik nie van georganiseerde onderwys sprake was nie, was die primêre doel van die onderwyspogings van die ouers en die boereskoolmeesters tydens die vestigingsjare om die kinders tot die selfstandige lees van die Bybel te bring en hulle vir kerklidmaatskap en die praktiese eise van die lewe voor te berei (Barnard & Coetsee 1976:37). Wat die onderwysdoel betref, het die *Onderwysreglement van 1852*, die *Van der Hoffreglement van 1853*, die *Onderwysreglement van 1859* en die *Onderwyswet van 1866* bepaal dat die verstandelike ontwikkeling en godsdienstig-sedelike vorming van die kinders nagestreef moes word (Coetsee 1941:24, 29; Joyce 1966:38; Barnard & Coetsee 1976:53).

3.1.2 Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)

Teen 1871 was die onderwys in 'n benarde toestand. T F Burgers (1872-1877) is as nuwe president van die Suid-Afrikaanse Republiek ingesweer, met as opdrag om die Boererepubliek te help om sy onderwysprobleme op te los. Sy hervormingsvoorstelle ten opsigte van die genoemde aangeleentheid het hy in *Onderwyswet 47 van 1874* vervat (Coetsee 1941:35, 36). Die wetgewing het eers in 1876 met die aanstelling van W J van Gorkum as Superintendent-generaal van Onderwys in werking getree (Joyce 1966:49). Burgers se uitgangspunt ten opsigte van die onderwys was dat beskawing alleen deur intellektuele ontwikkeling bevorder kon word. Beskawing, kennis en vooruitgang moes dus die onderwysdoel wees (Barnard & Coetsee 1976:54). Onder invloed van die liberalistiese tydsgees in Nederland, het Burgers as oorkoepelende onderwysdoel dus opvoeding tot algemene beskawing gestel, asook om die middele van kennis en beskawing binne die bereik van elke gesin te bring.

In 1877 het Brittanje die Suid-Afrikaanse Republiek geannekseer. In die plek van Van Gorkum het die Britse administrateur, sir Theophilus Shepstone vir J Vacy Lyle (1877-1879) as Superintendent-generaal van Onderwys aangestel (Coetsee 1941:42). Lyle het in die sogenaamde Lyle-regulasie beslis dat die bepalinge van *Onderwyswet 47 van 1874* behou kon word, maar dat die onderwys van Engels besondere aandag moes geniet en dat nie-sektariese godsdiensonderrig een van die skoolvakke moes wees (Malherbe 1925:251, 252).

Die *Onderwyswet van 1879* het dit wat in *Onderwyswet 47 van 1874* en die *Lyle-regulasie* van 1879 vervat is, herbevestig (Joyce 1966:59). Voor enige verdere noemenswaardige ontwikkeling op onderwysgebied kon plaasvind, is Transvaal in 1880 weer tot Boererepubliek geproklameer (Coetzee 1941:47).

3.1.3 In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)

S J P Kruger, P J Joubert en M W Pretorius (die Driemanskap) het aan die hoof van sake in die nuwe Suid-Afrikaanse Republiek gestaan (Pistorius 1982:307-308). Die bewindhebbers het ds S J du Toit (1881-1888) as die ideale man beskou om as Superintendent-generaal van Onderwys aangestel te word. Du Toit se onderwysidees het by die volksaard en tradisies van die Afrikaner aansluiting gevind (Coetzee 1941:51; Ploeger 1952:4). *Onderwyswet 1 van 1882* het as onderwysdoel die voorbereiding van die kind vir die aflê van geloofsbelydenis en gehoorsaamheid aan die Christelike leer gestel sodat die kind 'n lewe van dankbare diensbaarheid in die Afrikanergemeenskap kon voer (Bot 1951:88; Niemann 1992:49).

Dr N J Mansvelt (1891-1899) is in Du Toit se plek as Superintendent-generaal van Onderwys aangestel en het in *Onderwyswet 8 van 1892* op die algemene beginsels van *Onderwyswet 1 van 1882* voortgebou (Coetzee 1941:58; Joyce 1966:71, 74). Soos S J du Toit, het Mansvelt die Christelik-nasionale onderwysbeginsels in sy onderwyswet sterk beklemtoon (Joyce 1966:75; Barnard & Coetsee 1976:98). Hy het ook beoog om die kinders so te laat onderrig dat hulle in staat sou wees om aan die verhoogde eise van die tyd te voldoen. Die grootwordende geslag moes tot Christelike manne en vroue gevorm word wat die erfdeel van hul voorvaders met kennis en wysheid kon uitbou, bewerk en bestuur (Joyce 1966:74).

3.1.4 Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)

Aan die einde van die negentiende eeu het die Suid-Afrikaanse Republiek 'n doeltreffende onderwysstelsel gehad wat aan die behoeftes van die Afrikaner voldoen het. Hierdie bloeitydperk in die onderwys is met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902)

beëindig, wat meegebring het dat die Afrikaner met die sekulêre, liberalisties-imperialistiese onderwysbeleid van lord A Milner (1897-1905), goewerneur van die Kaapkolonie en Hoë Kommissaris van die Suid-Afrikaanse Republiek, kennis gemaak het (Pells 1938:69; Barnard & Coetsee 1976:115). Voor Milner se koms na die Suid-Afrikaanse Republiek, het die Direkteur van Onderwys, E B Sargent (1900-1905), die opdrag gehad om die onderwys in die besette Boererepubliek te reorganiseer. Die gevolg was die oprigting van kampskole vir die Afrikanerkinders in die konsentrasiekampe sedert 1901 (Barnard & Coetsee 1976:117, 120). In die kampskole is onderrig aan die Afrikanerkinders gegee met die doel om hulle te verengels deur hulle die Engelse taal te leer en lojaliteit teenoor die Britse Ryk te kweek (Basson 1956:149).

Met die vredesluiting in 1902 het die Suid-Afrikaanse Republiek ophou bestaan en 'n Britse kolonie geword (Coetzee 1941:75). Milner wou na die vredesluiting die Britse belange beskerm en bevorder en die Afrikaner denasionaliseer en verengels deur van die onderwys gebruik te maak. Deur 'n verengelsingsbeleid in die skole te volg, wou hy die Christelik-nasionale gees, rigting en inslag van die Afrikaner vernietig (Pells 1938:72; Coetzee 1958:227). Alle bestaande onderwyswette is afgeskaf en in 1903 onder leiding van Sargent deur *Onderwysordonnansie 7 van 1903* vervang. Die verengelsingsbeleid is daarin geakkommodeer (Coetzee 1941:76).

Die staatkundige vrede van 1902 het nie vir die Afrikaner vrede op onderwysgebied gebring nie. Die Afrikanerouers was sterk teen die lewenbeskoulik-neutrale Engelse regeringskole gekant. Die gevolg was die oprigting van Vrye Christelik-nasionale onderwysskole wat Christelik-nasionaal in gees en rigting was en wat die taal, godsdiens, geskiedenis en kultuur van die Afrikaner bevorder het (Bot 1951:50; Coetzee 1958:283; Müller 1989:14). Van regeringsweë het hierdie skole geen steun of erkenning ontvang nie (Bot 1951:52).

In 1905 het die Liberale Party (wat 'n meer simpatieke houding jeens die Afrikaner gehuldig het) in Engeland aan bewind gekom. Lord W A Selborne (1905-1906) het Milner in 1905 as Hoë Kommissaris opgevolg. Vir Selborne was daar net een ideaal, naamlik 'n staatsbeheerde onderwysstelsel waarin alle skole inbegrepe was. Hy het dus besef dat hy iets sou moes doen om die Christelik-nasionale onderwysskole tot amalgamasie met die staatskole oor te haal.

Selborne het 'n spesiale Goewermentsmemorandum (die sogenaamde Selborne-memorandum van 1905) uitgevaardig. Die onderwysdoel soos in *Onderwysordonnansie 7 van 1903* omskryf, is egter hierin herbevestig (Barnard 1979:108).

In 1906 is verantwoordelike selfbestuur aan Transvaal toegestaan. Die *Het Volk-party* het die algemene verkiesing gewen en generaal Louis Botha (1907-1910) is as Eerste Minister aangestel met generaal J C Smuts (1907-1910) as Minister van Onderwys (Barnard & Coetsee 1976:144). Dit was Smuts se ideaal om ooreenkomstig sy holistiese lewensbeskouing deur middel van die onderwys 'n groter Suid-Afrika tot stand te bring deur die inskakeling daarvan by die Britse Ryk. Hy het dus 'n konsoliasiebeleid tussen Boer en Brit voorgestaan - 'n versoening wat op die volledige aanvaarding deur die Afrikaner van imperiale ideale gemik was. Die geheel was die belangrikste. Die enkeling en die afsonderlike klein groepie moes by die geheel ingeskakel word. Deur die onderwys moes die Afrikanerkind ten opsigte van dié holistiese ideaal georiënteer word (Barnard 1979:113; Niemann 1992:50, 51). Weens 'n gebrek aan fondse, die miskenning van die Christelik-nasionale onderwysskole deur die regering en die belofte van Smuts dat die regeringskole alles sou wees wat die Afrikaner deur die Christelik-nasionale onderwysskole wou verkry, is die Christelik-nasionale onderwysskole geleidelik in die regeringskole opgeneem (Bot 1951:54, 63).

Onderwyswet 25 van 1907 (die sogenaamde Smutsonderwyswet) het die stryd tussen die Christelik-nasionale onderwysgedagte en die Angel-Saksies-neutrale staatskoolgedagte oënskynlik beëindig. As doel is die intellektuele vorming van die kind gestel, met gelyke onderwysgeleenthede vir sowel die Afrikaanse as die Engelse kind. Verder is die voorbereiding van die Afrikanerkind om 'n Britse onderdaan en deel van die magtige Britse Ryk te word nagestreef, sodat hy besitter kon word van die universele welvaart (Pistorius 1982:334). Hoewel die meerderheid Afrikaners die genoemde wetgewing aanvaar het, het enkelinge egter hierdie beoogde sekulêre onderwysstelsel en die gemeenskaplike kultuurideaal verwerp en die Christelik-nasionale onderwysideaal weer eens verder uitgedra en bevorder (Transvaal Educational News 1982:9).

3.2 ONDERWYSBEHEER

3.2.1 Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)

Op die trekpad is die onderwys deur die ouers self en deur boereskoolmeesters behartig. Hulle het gevolglik ook self oor die onderwys beheer uitgeoefen (Malherbe 1925:224; Barnard & Coetsee 1976:28). Die tweede *Voortrekkergrondwet van Oktober 1838* het in artikel 13 nietemin bepaal dat die owerheid toesig oor die onderwys moes hou en dit moes bevorder (Coetzee 1958:262). Teen 1840 was 'n georganiseerde onderwysstelsel nietemin nog nie moontlik nie en wel as gevolg van die ylverspreiding van die bevolking op die uitgestrekte plase. Onderwys het dus steeds 'n privaataangeleentheid gebly wat deur boereskoolmeesters en die ouers behartig is (Barnard & Coetsee 1976:30). Die ouers het oor die skoolmeester wat in hul diens was, beheer uitgeoefen (Roos 1955:12).

In die eerste amptelike reglement ten opsigte van die onderwys in Transvaal, die *Van der Lindenreglement van 1852*, is bepaal dat die staat die hoogste gesag in die onderwys sou hê. Plaaslike beheer van skole is aan die kerkraad oorgelaat, wat onder meer vir die onderhoud van die skool en die onderwysers se salarisse moes sorg (Malherbe 1925:226; McKerron 1934:40; Snyman 1951:82). In die *Van der Hoffreglement van 1853* is bepaal dat die kerk in plaas van die staat voortaan die onderwys sou beheer. Die staat moes onderwysers in oorleg met die kerkraad benoem, asook vir die finansiële sy van die onderwys sorg. Onderwys was dus die staat se verantwoordelikheid, maar is deur die kerk beheer. Met die onderwys het dit teen die einde van die vyftigerjare egter nie goed gegaan nie (Roos 1955:26-29).

In die grondwet van die Suid-Afrikaanse Republiek wat in 1858 van krag geword het, is in artikel 24 bepaal dat die onderwys in sy geheel aan die staat opgedra moes word. Daarvolgens moes die onderwys uit die hande van plaaslike liggame soos die kerkrade geneem en aan die staat toevertrou word (Coetzee 1957:13; Coetzee 1958:263). Die *Onderwysreglement van 1859* het bepaal dat 'n Algemene Skoolkommissie vir Onderwys (deur die regering benoem) oppertoesig oor die regeringskole in Transvaal sou verkry. Die staat moes die beheer oor die onderwys uitoefen, terwyl die kerk se magte aansienlik ingekort moes word. Verskeie benoemde plaaslike skoolkommissies moes ook daargestel word (Malherbe 1925:229; Roos

1955:52; Barnard & Coetsee 1976:37; Barnard 1979:37).

Gedurende die tydperk 1860 tot 1864 het die onderwys as gevolg van politieke twis en burgeronluste veel te wense oorgelaat. Na 1864 is 'n plaaslike skoolkommissie vir elke skool daargestel met die plaaslike predikant as voorsitter. Die boere op afgeleë plase was steeds op hul eie manier en volgens hul eie vermoë vir die onderwysbehoeftes van hul kinders verantwoordelik en het daarvoor beheer uitgeoefen. Teen 1865 is besluit om die bestaande onderwyswet te hersien (Roos 1955:58-66). Die *Onderwyswet van 1866* het die funksies van die Algemene Skoolkommissie omskryf as die beheer van die onderwysadministrasie in Transvaal, die benoeming van onderwysers en die inspeksie van skole. Verder moes jaarliks aan die Uitvoerende Raad van die Volksraad verslag gedoen word oor die stand van die onderwys. Die Algemene Skoolkommissie het uit drie lede bestaan wat deur die Uitvoerende Raad van die Volksraad benoem is. Plaaslike skoolkommissies van vyf tot nege lede moes op aanbeveling van die landdros deur die owerheid aangestel word om toesig oor die skole te hou, klagtes van ouers te hanteer, leerlinge te eksamineer en gereeld aan die Algemene Skoolkommissie verslag te doen (Malherbe 1925:231, 232; Coetsee 1941:29,30)

In die *Onderwyswet van 1867* is bepaal dat die Algemene Skoolkommissie ontbind moes word en dat die sentrale beheer van die onderwys aan die Uitvoerende Raad en die plaaslike skoolkommissies opgedra moes word. Die Uitvoerende Raad was nie in staat om doeltreffende beheer oor die onderwys uit te oefen nie (Bot 1951:6). Die gevolg hiervan was dat die onderwystoestande aansienlik verswak het, omdat geen enkele persoon of liggaam volle verantwoordelikheid vir die onderwys gedra het nie. 'n Gebrek aan ouerseggenskap in die onderwys het toestande verder laat verswak (Coetsee 1941:33; Coetsee 1958:265; Barnard & Coetsee 1976:53).

3.2.2 Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)

Afdeling 5 van *Onderwyswet 47 van 1874* het die bepalinge aangaande die sentrale onderwysbeheer bevat. Volgens artikel 1 is die beheer van die onderwys aan die staat opgedra (Niemann 1992:48). Die sentrale onderwysgesag is in die hande van een man, die

Superintendent-generaal van Onderwys geplaas. In die uitvoering van sy pligte was hy direk aan die Volksraad verantwoordelik (McKerron 1934:41; Pells 1938:55). Een persoon was dus nou vir die onderwys verantwoordelik. Hy is deur die regering vir 'n tydperk van sewe jaar aangestel en moes lidmaat van die Protestantse Kerk wees. Sy take en funksies is in artikels 66 tot 72 van die Onderwyswet kortliks soos volg omskryf:

- Hy moes oppertoesig oor die skole hou.
- Hy moes die algemene administrasie van die onderwys behartig.
- Hy moes die hoër skole en distrikskole minstens een keer per jaar besoek, en indien moontlik, ook die wykskole.
- Hy moes geskille tussen onderwysers en die skoolkommissies besleg.
- Hy moes jaarliks verslag oor die algemene stand van die onderwys aan die regering doen (Roos 1955:107; Joyce 1966:45-47).

Afdeling 4 het die bepalinge oor die samestelling, magte en pligte van plaaslike skoolkommissies bevat. Plaaslike onderwysbeheer het by die skoolkommissies, wat deur die plaaslike skoolgemeenskap vir elke skool gekies is, berus (Barnard & Coetsee 1976:55). Die kommissies het uit ses lede bestaan wat moes sorg vir 'n geskikte skoolgebou en toerusting, driemaandelikse verslae aan die Superintendent-generaal van Onderwys, gereelde vordering van skoolgeld, driemaandelikse besoek van elke skool onder sy beheer, afneem van 'n openbare eksamen gedurende Desember en die aanstelling, besoldiging en skorsing van onderwysers indien nodig (Coetzee 1941:39; Roos 1955:108-114).

In 1877 het Brittanje die Suid-Afrikaanse Republiek geannekseer. In die *Lyle-regulasie* van 1879 is die beheer van die onderwys aan die predikant van elke gemeente opgedra tot tyd en wyl amptelike inspekteurs bekostig kon word. Die plaaslike skoolkommissies moes ook bly voortbestaan. Die sentrale onderwysbeheer moes steeds by die regering en die Superintendent-generaal van Onderwys berus (Coetzee 1941:44; Joyce 1966:52, 53). Die *Onderwyswet van 1880* het op sy beurt bepaal dat die bestaande stelsel van onderwysbeheer gehandhaaf moes word, maar hom sterk teen die bestaan van die plaaslike skoolkommissies en ouerbeheer uitgespreek (Coetzee 1941:46; Barnard 1979:55).

3.2.3 In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)

Wat onderwysbeheer betref, het *Onderwyswet 1 van 1882* in artikel 1 bepaal dat dit die ouers se taak is om onderwys aan hul kinders te voorsien. Die regering se aandeel is beperk tot die aanmoediging van plaaslike inisiatief deur middel van finansiële steun, asook toesighouding oor die skole om te verseker dat toekomstige burgers die nodige Christelike opvoeding ontvang.

In artikel 2 word bepaal dat die regering gemeentes en kerkrade moes aanmoedig om sover moontlik op eie inisiatief skole te stig en skoolkommissies te verkies. Artikel 6 vereis dat die regering moes toesien dat onderwys sover moontlik aan alle kinders van die land voorsien word deur middel van 'n subsidiestelsel gebaseer op die aantal leerlinge en die standaard van onderwys in elke skool (Ploeger 1952:330, 331; Roos 1955:205, 206; Barnard & Coetsee 1976:82). Volgens artikel 8 moes elke staatsondersteunde skool onder die onmiddellike toesig van 'n skoolkommissie staan wat eie huishoudelike bepalinge kon opstel, solank dit net nie in stryd met dié *Onderwyswet* was nie (Ploeger 1952:331).

Artikels 9 tot 12 het die verpligtinge van die skoolkommissies soos volg uiteengesit:

- Hulle moes vir 'n behoorlike skoolgebou en toerusting tot bevrediging van die regering sorg.
- Hulle moes volledige verslae op 'n kwartaallikse basis aan die Superintendent-generaal van Onderwys oor die stand van die onderwys voorlê.
- Hulle moes aanbevelings ten opsigte van die aanstelling van onderwysers, met die goedkeuring van die Superintendent-generaal van Onderwys, maak.

Volgens artikels 13 tot 14 moes die regering 'n Superintendent-generaal van Onderwys vir die sentrale beheer van die skole en vir die administrasie van die onderwys aanstel. Hy moes jaarliks oor die algemene stand van die onderwys aan die regering verslag doen en, indien moontlik, een keer per jaar alle hoër en middelbare skole besoek (Coetzee 1941:49, 50; Ploeger 1952:331, 332; Roos 1955:207-209, 263, 264).

Hoewel *Onderwyswet 8 van 1892* op dieselfde beginsels as *Onderwyswet 1 van 1882* ten opsigte van onderwysbeheer gegrond was, het Mansvelt gepoog om die onderwysdepartement behoorlik te organiseer en verder uit te brei (Coetzee 1958:273). Volgens artikel 1 van *Onderwyswet 8 van 1892* moes die regering oor die skole toesig hou deur middel van 'n inspeksiestelsel ten einde te verseker dat alle toekomstige burgers 'n Christelik-Protestantse opvoeding ontvang (Coetzee 1941:59; Ploeger 1952:333; Barnard & Coetsee 1976:102). Volgens artikel 5 moes die Superintendent-generaal van Onderwys deur 'n sekretaris en klerke bygestaan word (Coetzee 1941:59; Ploeger 1952:334, 335).

3.2.4 Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)

Die onderwys in die kampskole het onder die beheer van 'n onderwysdepartement, 'n Direkteur en Assistent-direkteur van Onderwys en vier inspekteurs geressorteer. Met die ondertekening van die Vrede van Vereeniging in 1902 het die Suid-Afrikaanse Republiek amptelik 'n Britse kolonie geword. Die kampskole het verdwyn en alle bestaande wette is opgeskort. 'n Nuwe onderwyswet moes in die plek daarvan gestel word. Dit was die taak van die Direkteur van Onderwys, E B Sargent (1900-1905). In 1903 het *Onderwysordonnansie 7 van 1903* in werking getree (Coetzee 1958:277; Barnard 1979:94, 100). In dié Ordonnansie is voorsiening gemaak vir die daarstelling van 'n onderwysdepartement, 'n Direkteur van Onderwys, 'n Assistent-direkteur van Onderwys en 'n twaalfstal inspekteurs. Die taak van laasgenoemde was om skole te stig, te onderhou, te beheer en gereeld te inspekteer. Verder is vir die daarstelling van plaaslike raadgewende skoolkommissies voorsiening gemaak, wat minstens een keer per jaar moes vergader en klagtes van ouers moes ondersoek. Die hoogste gesag ten opsigte van die onderwys was in die luitenant-goewerneur-in-rade gesetel (Coetzee 1941:76, 77, 80; Barnard 1979:101).

In 1905 het W A Selborne (1905-1906) vir Milner as Hoë Kommissaris opgevolg. In dieselfde jaar het hy 'n Goewermentsmemorandum (die Selborne-memorandum) uitgevaardig. Daarin is soos volg ten opsigte van onderwysbeheer bepaal: skole met 30 of meer leerlinge moes 'n verkose adviserende skoolkommissie wat onder die beheer van die

onderwysdepartement gestaan het, hê. Die skoolkommissie moes toesig oor die skoolgebou en -terrein hou, asook die Direkteur oor die aanstelling van onderwysers adviseer. Groter distrikte het 'n adviserende skoolraad gehad wat as skakel tussen die verkose adviserende skoolkommissie en die onderwys-departement moes dien. Aan die sentrale onderwysgesag soos in 1903 daargestel, is niks verander nie (Coetzee 1941:85, 86; Barnard & Coetsee 1976:136; Basson 1956:229; Pistorius 1982:321).

In 1902 is *De Commissie voor Christelik-Nasionaal Onderwijs* in die lewe geroep met die doel om Christelik-nasionale onderwysskole te vestig - skole vir die Afrikanerkind, vry van Engelse beheer, Christelik-nasionaal in gees en rigting en wat op die geloof, taal, geskiedenis en kultuur van die Afrikaner moes voortbou (Botha 1982:37; Transvaal Educational News 1982:9). Talle Christelik-nasionale onderwysskole is tussen 1902 en 1907 met geldelike steun vanuit Nederland gestig (Barnard 1979:109). Volgens die Reglement vir die beheer van die Christelik-nasionale onderwysskole (1903) was dit die ouers se taak om vir die opvoeding en onderrig van hul kinders te sorg. Finansiële steun sou slegs aan behoeftiges verleen word. Die Christelik-nasionale onderwysskole moes daarom onder die beheer van verkose skoolkommissies ressorteer (Malherbe 1925:322; Coetzee 1941:96; Barnard 1979:110).

Tydens 'n Christelik-nasionale onderwyskongres in 1906 is die volgende beginsels ten opsigte van onderwysbeheer neergelê:

- Skole moes deur die ouergemeenskap opgerig word.
- Die ouers, staat en kerk moes elk hul regmatige plek ten opsigte van die onderwysbeheer verkry.
- Die ouers moes die gees, rigting en beginsels van die onderwys bepaal.
- Die staat moes die peil van volksontwikkeling wat gehandhaaf moes word, bepaal.
- Die ouers en onderwysers moes saamwerk ten opsigte van die onderwys en opvoeding van die kinders.
- Die kerk moes toesig hou oor die onderwys deur middel van die ouers en onderwysers wat lidmate van die kerk in die gemeenskap is (Greyling 1941b:52, 53).

Die onderwysbeheer is in die hande van 'n hoofkommissie en verskeie distriks-, afdelings- en wykskommissies geplaas. Aan die hoofkommissie is pligte soos die beheer van die geldsake, gereelde besoldiging van onderwysers en inspeksie opgedra, terwyl die plaaslik verkose skoolkommissies (dit is die afdelings- en wykskommissies) vir die benoeming van onderwysers verantwoordelik was. Die finale bekragtiging van hierdie benoemings het egter by die distrikskommissie berus (Barnard 1979:110).

Artikels 66 tot 72 van *Onderwyswet 25 van 1907* het oor onderwysbeheer gehandel. Die sentrale beheer van die onderwys is aan 'n Minister van Onderwys, 'n onderwysdepartement met 'n Direkteur van Onderwys aan die hoof daarvan en 'n inspektoraat opgedra (Ploeger 1952:251; Barnard & Coetsee 1976:146; Niemann 1992:50). 'n Raad van Onderwys moes ook in die lewe geroep word. Die Raad is deur die Direkteur van Onderwys saamgestel om die Minister ten opsigte van onderwyssake te adviseer (Coetzee 1941:101; Ploeger 1952:251). Wat die plaaslike onderwysbeheer betref, is laer onderwys in die hande van skoolrade en -kommissies geplaas en sekondêre onderwys in dié van beheerrade. Vir dié doel is Transvaal in 26 skoolraaddistrikte verdeel, elk met 'n eie verkose raad. Die skoolraad moes oor die openbare skole binne sy grense toesig hou, skoleiendom beheer en sekere fondse administreer. Plaaslike skoolkommissies en beheerrade wat deur ouers verkies is, moes oor die skoolterrein toesig hou en aanbevelings by die skoolraad ten opsigte van die aanstelling van onderwysers maak (Malherbe 1925:338, 339; Coetzee 1941:102; Ploeger 1952:262, 264, 265; Barnard & Coetsee 1976:148, 149; Barnard 1979:114, 116).

3.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

3.3.1 Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)

Op trek was die onderwysinhoud tot die noodsaaklike beperk. Kinders het hoofsaaklik godsdiensonderrig, letteronderwys (spel, lees, skryf) en rekenonderwys ontvang (Coetzee 1958:261, 262). Die tweede *Voortrekkergrondwet van 1838* het wat die onderwysinhoud betref, bepaal dat die kinders in lees, sang, skryf, syfers en godsdiens onderrig moes word (Coetzee 1941:16). Volgens Basson (1956:54, 55) het die inhoud van die Trekkeronderwys

soos volg daar uitgesien:

- Aanvangsonderwys deur middel van die Hollandse ABC-boek.
- Spel en lees nadat die “ABC” baasgeraak is.
- Godsdiensonderrig waartydens die leerlinge die volgende moes leer: die Onse Vader, die geloofsartikels, die Tien Gebooie en die môre- en aandgebede.

Teen 1840 het die Trekkers hulle op plase in Transvaal begin vestig en is die onderwys deur die ouers en boereskoolmeesters behartig (Barnard & Coetsee 1976:30). Onderrig het hoofsaaklik aan die hand van die Bybel, die *ABC met De Haan* en die *Trap der Jeugd* as leerboeke geskied. Godsdiensonderrig was die kern van die onderwys, terwyl lees, skryf, rekene en sang ook onderrig is (Coetzee 1941:14).

In die *Van der Lindenreglement van 1852* is soos volg oor die onderwysinhoud gehandel:

- Godsdiensonderrig, lees, skryf en rekene moes onderrig word.
- Spelling en leesonderrig het ‘n deeglike kennis van die alfabet vereis.
- Leesonderrig moes aan die hand van eenvoudige leesboekies en die Bybel geskied.
- Skrifonderrig moes die voorbeeld van die onderwysers en ouers streng navolg.
- Sangonderrig moes die sing van psalms, gesange en ander geestelike liederes insluit.
- Rekenonderwys is tot die skryf van syfers en die doen van eenvoudige hoofbewerkinge beperk (Coetzee 1941:20; Basson 1956:54; Barnard & Coetsee 1976:35, 39).

Die *Van der Hoffreglement van 1853* het geen bepalinge oor die onderwysinhoud bevat nie, tog kan aanvaar word dat godsdiensonderrig, lees, skryf en rekene steeds as vakke onderrig is. Die *Onderwysreglement van 1859* het in artikel 8 die volgende vakke wat op skool onderrig moes word, aangedui: lees, skryf, rekene, getal- en vormleer, taalkunde, Bybelse geskiedenis en die sing van psalms en gesange (Lugtenburg 1925:64; Coetzee 1941:25). In die *Onderwyswet van 1866* is daar tussen twee soorte onderwysers onderskei, naamlik goewermentsonderwysers en distriksonderwysers, elk met ‘n eie leerplan wat hulle moes onderrig. Goewermentsonderwysers moes onderrig in die volgende vakke verskaf: lees, skryf,

rekene, sang, Bybelse en vaderlandse geskiedenis, aardrykskunde en taalkunde. Distriks- onderwysers moes leerlinge onderrig in lees, skryf, rekene, sang, Bybelse geskiedenis en alle ander vakke waartoe die betrokke onderwyser in staat was en wat deur die ouers verlang is. Die *Onderwyswet van 1867* het die onderwysinhoud soos in die *Onderwyswet van 1866* omskryf, onveranderd oorgeneem (Basson 1956:60; Barnard 1979:60).

3.3.2 Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)

In *Onderwyswet 47 van 1874* is die onderwysinhoud soos volg aangetoon. Die laer onderwys is in twee groepe verdeel, en die volgende vakke is in elke groep onderrig:

- gewone laer onderwys in wykskole: lees, skryf, rekene, vormleer, die Nederlandse taal, geskiedenis, sang en aardrykskunde.
- uitgebreide laer of gevorderde onderwys in distrikskole: natuurkennis, landboukunde, lewende tale, wiskunde, gimnastiek, teken, handwerk en musiek, asook die basiese vakke van gewone laer onderwys (Coetsee 1941:37; Barnard & Coetsee 1976:56).

In die sekondêre skole is onderrig in die volgende vakke gegee: moderne tale (hoër Nederlands, Engelse taalkunde), klassieke tale (Frans, Hoogduits, Latyn, Grieks), wiskunde, chemie, landbou, aardrykskunde, geskiedenis en natuurwetenskappe (Barnard & Coetsee 1976:56).

Artikel 26 van *Onderwyswet 47 van 1874* het enige godsdiensonderrig (leerstellige en dogmatiese onderwys) op skool verbied. Na skool sou skoollokale wel vir godsdiensonderrig, onder leiding van leraars of onderwysers aan die skool verbonde, beskikbaar wees. Na samesprekinge met die Uitvoerende Raad, is die artikel sodanig gewysig dat die lees van die Bybel en onderrig in Bybelgeskiedenis wel toegelaat is (Lugtenburg 1925:96, 97; Joyce 1966:45).

Van 1877 tot 1881 is die Suid-Afrikaanse Republiek deur Brittanje beset. In die *Lyle-regulasie* van 1879 is bepaal dat die onderwysinhoud, soos in *Onderwyswet 47 van 1874* omskryf, behou kon word, maar dat die onderrig van Engels besondere aandag moes geniet en dat godsdiensonderrig een van die skoolvakke moes wees (Pells 1938:57; Coetzee 1941:43; Joyce 1966:90).

3.3.3 In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)

Insake die onderwysinhoud het *Onderwyswet 1 van 1882* soos volg bepaal. In artikel 2 van die algemene bepalinge vir laer en middelbare onderwys is dit duidelik gestel dat godsdiensonderrig by die kerk en nie by die staat tuishoort nie. Burgerlike onderwys in 'n Christelike gees is egter nagestreef en dit het die volgende behels:

- Die skooldag moes met gebed geopen en afgesluit word.
- Die Woord van God moes gelees word.
- Bybelgeskiedenis moes tydens skooltyd behandel word.
- Leerstellige onderwys moes aan die verskillende kerkbesture oorgelaat word (Venter 1929:44; Ploeger 1952:330; Coetzee 1958:270).

Volgens artikel 4 waarin die res van die vakke behandel is, is die onderwys in elementêre (laer) en middelbare onderwys verdeel. Die elementêre onderwysinhoud het die volgende vakke ingesluit: lees, skryf, rekene, sang en beginsels van die Nederlandse taal. Middelbare onderwys het die genoemde vakke vir elementêre onderwys ingesluit, asook die volgende vakke: 'n grondige kennis van die Nederduitse taalkunde (indien verlang word ook van Engels en die Hoogduitse taal), beginsels van geskiedenis en aardrykskunde, beginsels van wiskunde, letterkunde, teken, boekhou, musiek en handwerk vir meisies (Ploeger 1952:330, 331; Barnard & Coetsee 1976:89).

In artikel 2 van *Onderwyswet 8 van 1892* is die bepalinge wat ten opsigte van godsdiensonderrig gevolg moes word, aangedui. Dit is feitlik net so vanuit *Onderwyswet 1 van 1882* oorgeneem (Ploeger 1952:334; Joyce 1966:76). In artikel 4 is die res van die vakke wat op skool onderrig moes word, uiteengesit. In die laer skool is onderrig gegee in

Bybelgeskiedenis, lees, skryf, rekene, sang (kerkmusiek ingesluit), beginsels van die Hollandse taal en die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek. Die onderwysinhoud van die middelbare skool was 'n voortsetting en uitbreiding van die genoemde vakke: 'n grondige kennis van die Hollandse taalkunde (indien verlang ook die taalkunde van ander lewende tale), beginsels van aardrykskunde en geskiedenis (algemeen en van die Suid-Afrikaanse Republiek), beginsels van vormleer, teken, boekhou, natuur-, plant- en dierkunde, asook handwerk vir meisies (Ploeger 1952:334; Barnard & Coetsee 1976:104).

3.3.4 Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)

In die kampskole was die onderwysinhoud op die Britse lees geskoei. Dertig minute godsdiensoonderrig is elke oggend toegelaat. Die vernaamste ander vakke wat onderrig is, was lees, skryf, rekene, Engels, naaldwerk, teken, sang, liggaamlike opvoeding en Britse geskiedenis en aardrykskunde (Bot 1951:26, 39, 45; Barnard & Coetsee 1976:118-120). *Onderwysordonnansie 7 van 1903* het wat godsdiensoonderrig betref, die volgende riglyne neergelê:

- Samewerking tussen die kerk en die staat was noodsaaklik vir sinvolle godsdiensoonderrig.
- Nie-verpligte, nie-sektariese godsdiensoonderrig en Bybelgeskiedenis in die Hollandse taal moes twee uur per week toegelaat word.
- Dogmatiese godsdiensoonderrig kon een uur per week tydens skooltyd in die Hollandse taal deur 'n predikant aan sy dooplidmate gegee word.

Wat die ander vakke betref, is die volgende bepaal:

- In die kleinkinderskole: Bybelgeskiedenis, Engelse lees en skryf, Hollandse lees en skryf, rekene, aanskouingslesse, kinderkuns, naaldwerk, teken, sang en liggaamlike opvoeding.

- In die hoër afdelings van die laer skole: Bybelgeskiedenis, Engels en Hollands (lees, resiteer, skryf, komposisie, grammatika), rekene, teken, naaldwerk, natuurstudie, aardrykskunde, geskiedenis, sang en opvoeding.

Hoewel daar vir sekondêre onderwys geen bepaalde inhoud was wat onderrig moes word nie, is die volgende vakke wel onderrig: Engels, twee ander tale, wiskunde, aardrykskunde, geskiedenis, tekenkuns, dril en naaldwerk (Coetzee 1941:76-78; Basson 1956:183; Barnard & Coetsee 1976:126, 135).

Die onderwysinhoud soos in *Onderwysordonnansie 7 van 1903* omskryf, is in die Selborne-memorandum van 1905 herbevestig. In die 250 Christelik-nasionale onderwysskole was die onderwysinhoud identies aan dié wat van 1882 tot 1898 ter sprake was.

Volgens *Onderwyswet 25 van 1907* (die sogenaamde Smutsonderwyswet) moes kinders in die laer skole in Engels, Hollands as taal, geskiedenis en praktiese onderwys, soos natuurkunde, onderrig word (Coetzee 1941:106; Barnard & Coetsee 1976:144). Die leergang vir die middelbare skole vir seuns het die volgende verpligte vakke ingesluit: Engels, Hollands, 'n derde taal (Frans, Duits, Latyn), godsdiensonderrig, wiskunde, natuurwetenskap, teken, aardrykskunde en gimnastiek. Meisies is in dieselfde vakke onderrig, maar met die volgende enkele wysiginge: wiskunde kon beperk word tot rekene, 'n kursus in kookkuns en higiëne kon algebra en meetkunde vervang, skilder kon saam met teken geneem word, asook 'n keuse van naaldwerk en sang (Snyman 1951:312).

Artikel 34 van hoofstuk 7 het die reëlins rakende godsdiensonderrig bevat:

- Elke skooldag moes met Skriflesing en gebed geopen word - verkieslik gedurende die eerste halfuur van die skooldag.
- Bybelgeskiedenis moes sonder 'n dogma eie aan enige gemeente of sekte deur die onderwysers aangebied word in Engels, Hollands of 'n ander Europese taal.
- Leerlinge kon op versoek van hul ouers van bogenoemde vrygestel word (Bot 1951:64; Basson 1956:260; Coetzee 1958:280).

3.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

3.4.1 Tydens die Trek (1834-1838) en gedurende die beginjare (1840-1868)

Op die trekpad (1834-1838) is die Trekkerkinders hoofsaaklik deur hul ouers en boereskoolmeesters, wanneer die tyd daarvoor beskikbaar was, deur medium van Hollands onderrig. Hollands was die skryftaal en “skooltaal” van die Trekkers en dus die medium waardeur die onderrig op die trekpad geskied het. Teen 1840 het die Trekkers hulle op plase in Transvaal begin vestig en het die onderwys onder leiding van die ouers en boereskoolmeesters voortgegaan. Die moedertaal (Hollands) was steeds die medium van onderrig (Barnard & Coetsee 1976:244).

Nie in die *Van der Lindenreglement van 1852*, die *Van der Hoffreglement van 1853*, of in die *Skoolreglement van 1859* is daar van die medium van onderrig melding gemaak nie (Basson 1944:15). Volgens artikel 3 van die *Onderwyswet van 1866* moes Engels sowel as Hollands, waar dit enigsins moontlik was, as media van onderrig gebruik word. Indien nodig, moes bykomende onderwysers vir hierdie doel in diens geneem word. By die aanstelling van onderwysers moes voorkeur gegee word aan onderwysers wat Engels magtig was. Volgens artikel 5 het onderwysers wat Engels onderrig het, ekstra vergoeding ontvang. Regeringskole wat reeds ‘n Hollandse onderwyser in diens gehad het, het ook ‘n onderwyser vir die Engelse taal ontvang. Die voertaalreëlings soos in die *Onderwyswet van 1866* omskryf, is onveranderd in die *Onderwyswet van 1867* opgeneem (Lugtenburg 1925:76; Botes 1941:13; Coetsee 1941:29; Basson 1956:59, 60).

3.4.2 Tydens die bewind van president T F Burgers (1872-1877) en die tydperk van Britse anneksasie (1877-1881)

Artikel 36 van *Onderwyswet 47 van 1874* het oor die voertaal gehandel. Daarin is bepaal dat ouers self die voertaal vir die onderwys van hul kinders kon kies, wat of Hollands of Engels kon wees. In die praktyk het dit ‘n afname in die belangstelling in Hollands tot gevolg gehad, terwyl daar ‘n groeiende belangstelling in Engels as medium van onderrig was. Indien daar twee skoolmeesters by ‘n skool beskikbaar was, sou een onderrig in Engels en die ander

onderrig in Hollands gee (Coetzee 1941:38,41; Barnard & Coetsee 1976:58; Niemann 1992:48).

Die *Lyle-regulasie* van 1879 het aangetoon dat dit onregverdig sou wees om Engels as enigste medium van onderrig in skole te gebruik. Aan die anderkant, sou die hele bevolking ook nie tevrede wees indien Hollands die enigste voertaal is nie. Daarom is aanbeveel dat ouers die reg moes hê om die medium van onderrig vir hul kinders te kies. Voorkeur moes egter aan Engels as medium van onderrig gegee word (Bot 1951:13; Joyce 1966:52, 53; Barnard 1979:66, 67). In die *Onderwyswet van 1880* is bepaal dat die voertaalkwessie nie die regering se verantwoordelikheid is nie. Die ouers moes self die voertaal van die skole bepaal (Lugtenburg 1925:127; Joyce 1966:56-60).

3.4.3 In die tydperk tussen die twee Vryheidsoorloë (1881-1898)

Onderwyswet 1 van 1882 het in artikel 7 bepaal dat alle onderwys in die Nederduitse taal (Hollands) gegee moes word en dat staatstoelae alleen aan die skole betaal sou word wat dié bepaling gehoorsaam. In die middelbare skool kon Engels en Hoogduits as vakke geleer word, indien sodanig verlang is. Die taalklousule van die genoemde Wet is egter in die praktyk nie streng toegepas nie. Skole wat nie Hollands as medium van onderrig gebruik het nie, het steeds 'n staatstoelae ontvang. Verder is heelwat probleme veroorsaak deur die Afrikanerouers wat daarop aangedring het dat hul kinders ook in Engels onderrig moes word (Ploeger 1952:331; Joyce 1966:63, 64; Barnard & Coetsee 1976:93).

Dr N J Mansvelt (1891-1899) het in 'n ondersoek in 1891 bevind dat sommige skole te vroeg met onderwys in die tweede taal (Engels) begin. Sy besware daarteen was dat die verskille in uitspraak en klank tussen Hollands en Engels by die beginner verwarring kon veroorsaak wat vordering in die eie taal (moedertaal) sou belemmer (Ploeger 1952:70). In artikels 24 en 25 van *Onderwyswet 8 van 1892* is dus bepaal dat alle onderwys in Hollands gegee moes word. Alleen by die onderwys van vreemde tale, kon dié tale as voertaal gebruik word. Indien sodanig verlang, kon drie uur per week in standerd drie aan die onderrig van 'n lewende vreemde taal gewy word en vier uur per week vir dieselfde doel in standerds vier en vyf (Botes 1941:17; Ploeger 1952:336; Joyce 1966:79). Volgens 'n Volksraadsbesluit vervat

in artikel 344 van 1 Junie 1892 kon skole wat nie Hollands as medium van onderrig gebruik het nie, wel subsidie van die staat ontvang, indien leerlinge vir minstens vyf uur per week in die Hollandse taal onderrig word (Malherbe 1925:288; Joyce 1966:86).

3.4.4 Gedurende die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en die heropbou-fase met besondere verwysing na die herlewing van die Christelik-nasionale onderwysgedagte (1902-1910)

In die kampskole is Engels as voertaal gebruik. Godsdiensonderrig kon wel in die Hollandse taal gegee word. Die doel was om aan die hand van die voertaal die Afrikanerkind te denasionaliseer en te verengels (Botes 1941:26, 27; Bot 1951:40; Barnard & Coetsee 1976:118, 120). Na die ondertekening van die Vrede van Vereeniging in 1902, het die Engelse regering sy politieke mag gebruik om die Afrikaner deur middel van die medium van onderrig op skool te denasionaliseer. Honderde dorp- en plaasskole met ingevoerde Engelse onderwysers is daargestel. Die medium van onderrig in dié skole was Engels. In *Onderwysordonnansie 7 van 1903* is bepaal dat onderrig in Hollands tot drie uur per week beperk moes word en slegs gegee moes word indien ouers of voogde sodanige onderrig sou versoek. Bybelgeskiedenis is steeds deur medium van Hollands onderrig. In totaal mag daar nie meer as vyf uur per week aan onderrig deur medium van Hollands bestee word nie (Malherbe 1925:317; Botes 1941:29, 30; Bot 1951:49).

As verset teen die regeringskole met hul verengelsingsbeleid, het Christelik-nasionale onderwysskole na die vredesluiting in 1902 hul verskyning gemaak om ook deur middel van die moedertaal as medium van onderrig die Afrikaner se tradisies, ideale en lewensbeskouing lewend te hou (Bot 1951:52). Die Afrikaner was nooit teen die leer van Engels as taal gekant nie aangesien hulle die waarde daarvan deeglik besef het. Hulle was wel teen die uitsluitlike gebruik van Engels as medium van onderrig gekant (Botes 1941:33). Die *Reglement vir Vrye Christelik-nasionale skole* van 1903 het gevolglik bepaal dat Hollands as medium van onderrig gebruik moes word. Verder moes die Engelse taal ook aan die leerlinge onderrig word sodat hulle in staat sou wees om by die heersende landsomstandighede aan te pas (Barnard 1979:110).

In die Selborne-memorandum van 1905 is die volgende toegewing ten opsigte van die voertaal deur die regering gemaak. Alle aanvangsonderwys moes deur medium van die moedertaal geskied, terwyl die tweede taal as skoolvak geleidelik aan die hand van taallesse onderrig moes word. Sodra die leerlinge Engels kon verstaan, moes dit Hollands as medium van onderrig vervang aangesien Engels as voorwaarde vir die bevordering na 'n hoër standerd sou dien (Malherbe 1925:328, 329; Botes 1941:37; Coetzee 1941:86; Barnard & Coetsee 1976:136).

Onderwyswet 25 van 1907 was veronderstel om die voertaalkwessie wat op daardie stadium 'n ernstige probleem was, op te los. Smuts se idee van konsoliasie is egter ook in die voertaalbepalinge geakkommodeer (Botes 1941:65). In hoofstuk 6, artikels 30 tot 32 van dié *Onderwyswet* is oor die voertaal gehandel. In die laer klasse sou die moedertaal die medium van onderrig wees. Indien dit Hollands was, moes Engels as taal geleidelik ingevoer word sodat Hollands na standerd drie in nie meer as twee vakke as medium van onderrig gebruik sou word nie. Voldoende kennis van Engels sou 'n vereiste vir oorplasing na 'n volgende standerd wees. Hollands as vak is aan alle leerlinge onderrig tensy die ouers daarteen beswaar aangeteken het. Engelssprekende leerlinge moes Hollands as vak leer op 'n tydstip wat deur die Direkteur as opvoedkundig korrek beskou is (Botes 1941:49-51; Bingle 1947:49-51; Basson 1956:255). Die beleid was dus dat elke kind Hollands kon leer, maar dat elke kind Engels moes leer. Aan die hand van Hollands as vak en Engels as voertaal, wou Smuts die Afrikanerkind en die Engelse kind leer om 'n beter begrip vir mekaar te hê (Barnard & Coetsee 1976:151).

Gedurende 1908 het die Direkteur van Onderwys in 'n algemene omsendbrief, *Omsendbrief 1 van 1908*, drie tipes skole op grond van die voertaal onderskei, naamlik:

- Plaasskole met aanvangsonderwys in Hollands en die latere gebruik van Engels as voertaal.
- Skole aan die Witwatersrand en in Pretoria met Engels as voertaal en Hollands as vak.

- Dorpskole met parallelklasse¹ en dubbelmediumonderrig² (Coetzee 1958:282).

4. SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

Uit bostaande beskrywing van die verloop van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika vanaf die volksplanting in 1652 tot en met Uniewording in 1910 kan tot die volgende gevolgtrekking gekom word.

Tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) was die onderwys primêr Christelik-Protestants (as Calvinisties)-georiënteerd. In ooreenstemming met die onderwysbeginsels van die moederland, Nederland, is as onderwysdoel gestel om in elke kind die grondslag vir 'n Christelike leefwyse te lê. Hierdeur is die kind vir die aflê van geloofsbelydenis en kerklidmaatskap voorberei. Die godsdienstig-sedelike vorming van die kind is dus as belangrikste onderwysdoelstelling nagestreef. Ook die onderwysbeheer is deur die Christelik-nasionale siening beïnvloed, want die staat, die ouers en die kerk het elkeen hul regmatige aandeel in die beheer van die onderwys gekry. Die onderwysinhoud was rondom godsdiensonderrig gesentreer, met die Bybel as belangrikste handboek. Daar is geleidelik meer tyd aan die onderrig van lees, skryf en rekene gespandeer. Aan die Christelik-nasionale siening van die moedertaal as medium van onderrig is ook tydens die bewind van die Nederlandse Oos-Indiese Kompanjie (1652-1795) reg laat geskied. Die onderwys gedurende die eerste honderd en vyftig jaar van die volksplanting is uitermate sterk deur die Christelik-nasionale lewensbeskouing beïnvloed, want die onderwys is as hulpmiddel vir die kerk gebruik om die kind te lei om 'n grootmens te word wat sy kerk en vaderland volgens die norme van God se Woord tot eer van God sou dien.

Kommissaris-generaal J A de Mist (1803-1806) het tydens die Bataafse bewind (1803-1806) aan die Kaap 'n nuwe gees en rigting in die onderwys gebring wat die aanbidding van die menslike rede en die ontplooiing van die natuurlike in die mens beklemtoon het. Die

¹ Onderrig word in Hollands en Engels in afsonderlike klasse gegee.

² Onderrig in sommige vakke word in Hollands gegee en in ander vakke in dieselfde klas in Engels; of dieselfde vak word om die beurt vir dieselfde klas in Hollands en Engels gegee (Wessels et al 1956:369; De Villiers et al 1985:381).

onderwysdoel is radikaal verander en gesekulariseer. Godsdienstig-sedelike vorming met opleiding tot hemelse burgerskap as doel, is vervang deur sekulêre onderrig met opleiding vir staatsburgerskap, nasionale doeltreffendheid en solidariteit as doel. Die Calvinisties-georiënteerde staatskool het 'n sekulêre en neutrale staatskool geword. Wat onderwysbeheer betref, is die tradisie van noue verbondenheid tussen die kerk en die skool gebreek. Hierdie gesentraliseerde staatsbeheerde onderwysstelsel was vir die koloniste onaanvaarbaar omdat dit lynreg teenoor hul Calvinistiese (as Christelik-nasionale) lewensbeskouing gestaan het, wat erkenning aan die noue verband tussen die kerk en die onderwys verleen het. Sekulêre vakke is in die onderwysinhoud beklemtoon ten koste van Calvinisties-georiënteerde godsdiensonderrig. Wat die medium van onderrig betref, het De Mist tog in ooreenstemming met die Christelik-nasionale onderwyssiening vir die moedertaal as medium van onderrig voorsiening gemaak.

In die tydperk van die tweede Britse besetting (1806) tot en met die aanvang van die Groot Trek (1834) is die Christelik-nasionale onderwysideaal van die Afrikaner deur die verengelsingsbeleid van die Britse maghebbers bedreig. In dié tydperk is 'n politieke doel met die onderwys nagestreef met die oog op die daarstelling van goeie, bekwame, intelligente en diensvaardige Engelse burgers. Daar was dus van Christelik-nasionale onderwys geen sprake nie. Die Britse bewindhebbers het spoedig besef dat die onderwys een van hul belangrikste bondgenote is om hul politieke oogmerk (die bevordering van Britse imperialisme) met die kolonie te verwesenlik. Deur selfs die kleinste aspek van die onderwys absoluut te beheer, kon hulle die onderwys gebruik om die Engelse taal en kultuur aan die suidpunt van Afrika te laat wortelskiet en groei. Deur middel van gesentraliseerde onderwysbeheer kon die owerheid sonder inmenging die beleid wat in die skole gevolg moes word, bepaal. Die Britse regering het egter die belangrikheid van plaaslike inisiatief besef en deurentyd halfhartige pogings aangewend om plaaslike onderwysbeheer daar te stel. Die plaaslike onderwysliggame het egter beperkte magte besit en geen seggenskap oor die gees en rigting van die onderwys gehad nie.

In die onderwysinhoud is wegbeweeg van die tipies Christelik-nasionale onderwysinhoud met sy klem op die Christosentriese, religieuse en nasionale fasette, na 'n neutrale, sekulêre, Engels-georiënteerde onderwysinhoud. Godsdiensonderrig moes 'n ondergeskikte plek

inneem. Verder is Hollands deur Engels as medium van onderrig in die staatskole vervang. Die sekulêre, imperialistiese onderwysbeleid van die Britse maghebber het dus geen ruimte gelaat vir die realisering van die Christelik-nasionale onderwysideaal nie. Tog was dit nie 'n volledige verowering van die Afrikaner en sy Christelik-nasionale onderwysideaal nie. 'n Klein groepie Afrikaners het met die Groot Trek (1834-1838) met 'n kragtige poging vorendag gekom om dié ideaal lewend te hou.

Tydens die volksverhuising (1834-1838) het die Trekkers die Christelik-nasionale onderwysdoel saam met hulle die binneland ingeneem waar dit die grondslag van die onderwys gevorm het. Gedurende die beginjare is die onderwys, soos uit die onderwysreglemente van die Suid-Afrikaanse Republiek (1852-1874) afgelei kan word, as primêre hulpmiddel vir die kerk gebruik, naamlik vir die godsdienstig-sedelike vorming van die kinders. Verder is verstandelike ontwikkeling ook nagestreef. Op die trekpad self was onderwys 'n privaataangeleentheid onder beheer van die ouers. Gedurende die beginjare (1840-1868) is die onderwysbeheer nog sterk deur die kerk beïnvloed, hoewel dit die staat se verantwoordelikheid was. Met die aanname van die *Onderwysreglement van 1859* is begin wegbeweeg van die Christelik-nasionale siening van kerk- en ouerbeheer oor die onderwys. Die kerk se magte is aansienlik ingekort en die staat (die Algemene Skoolkommissie) het oppertoesig oor die onderwys verkry. Gesentraliseerde staatsbeheer van die onderwys is in die *Onderwyswet van 1866* daargestel. Die algemene beheer van die onderwys is aan die Uitvoerende Raad toevertrou nadat die Algemene Skoolkommissie ontbind is. Hierdeur is daar nog 'n stap verder wegbeweeg van die Christelik-nasionale siening van gedesentraliseerde onderwysbeheer.

Soos die Christelik-nasionale onderwysdoel is die Christelik-nasionale onderwysinhoud ook tydens die volksverhuising (1834-1838) die binneland ingeneem. Tot en met 1866 was godsdiensonderrig die belangrikste vak. Die eenvoudige lewensomstandighede van die Afrikaner het dit onnodig gemaak om meer tyd aan sekulêre vakke te spandeer. Die *Onderwyswet van 1866* het vir die eerste keer vir sekulêre vakke as deel van die onderwysinhoud voorsiening gemaak. Dit het egter ook vir nie-dogmatiese godsdiensonderrig voorsiening gemaak, wat die begin van die neutraliteitsgedagte in die Transvaalse onderwys was.

Hollands was in ooreenstemming met die Christelik-nasionale onderwysideaal die medium van onderrig op die trekpad. Hierdie siening in verband met die voertaal is gedurende die beginjare (1840-1868) ook geïmplementeer. Engels is vir die eerste keer deur die *Onderwyswet van 1866* in die skole ingevoer. Parallelmediumskole het nou hul verskyning gemaak wat 'n gedeeltelike verontagsaming van die Christelik-nasionale ideaal van moedertaalonderwys was, wat alleen in 'n enkelmediumskool tot sy reg kan kom.

Onder invloed van die liberalistiese tydsgees in Nederland het president T F Burgers (1872-1877) in sy onderwyswetgewing nie ten opsigte van al die onderwysfasette met die Christelik-nasionale onderwysideaal van die bevolking rekening gehou nie. Die onderwys is gesekulariseer en intellektuele selfverwesenliking van die kind is as onderwysdoel nagestreef. Deur die standpunt van medeseggenskap in die onderwys te handhaaf, het Burgers wel die Christelik-nasionale siening ten opsigte van onderwysbeheer in sy wetgewing geakkommodeer. Wat die onderwysinhoud betref, het *Onderwyswet 47 van 1874* die vryheid van godsdiens en denke in die onderwys eerbiedig deur dogmatiese godsdiensonderrig uit die skool te verban. Verder is aan die ouers die vryheid gegee om self die medium van onderrig vir hul kinders te kies, hoewel die idee van Engels as voertaal bevorder is.

Beide ds S J du Toit (1881-1888) en dr N J Mansvelt (1891-1899) het die onderwys weer in ooreenstemming met die Afrikaner se volksaard en tradisies gebring deur 'n stelsel van Christelik-nasionale onderwysskole daar te stel. Hierdeur is die nie-Christelik-nasionale tendens in die Transvaalse onderwys beëindig. Die neutrale onderwys het weer plek gemaak vir onderwys met 'n Christelik-nasionale grondslag. Die aflê van geloofsbelofte ter verkryging van kerklidmaatskap is weer as onderwysdoel gestel. 'n Stelsel van staatsondersteunde onderwys is daargestel sodat die ouers, die staat en die kerk weer elkeen hul regmatige aandeel in die beheer van die onderwys gekry het. Beide religieuse en sekulêre vakke is in die leerplan ingesluit en godsdiensonderrig is weer as die belangrikste vak op skool beskou. Die moedertaal van die kinders (Hollands) is as enigste medium van onderrig in die skole toegelaat. Die onderrig van vreemde tale (soos Engels) is eers na behoorlike vaslegging van die moedertaal toegelaat.

Bogenoemde bloeitydperk ten opsigte van die Christelik-nasionale onderwysideaal is met die

uitbreek van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) beëindig. In die kampskele is die Afrikaner weer aan die sekulêre, liberalisties-imperialistiese onderwysdoel van die Britse regering onderwerp. Ook die onderwysinhoud is op Britse lees geskoei om hierdie doel te verwesenlik. Ouerseggenskap in die onderwys is uitgefasseer deur 'n stelsel van gesentraliseerde onderwysbeheer. Die Christelik-nasionale siening van die moedertaal as basis van alle onderwys kon ook nie gedurende hierdie tydperk tot sy reg kom nie aangesien Engels as die enigste medium van onderrig gebruik is.

Tydens die Sargent-Milnerperiode (1902-1905) het die Engelse bewindhebbers hul absolute beheer van die onderwys gehandhaaf om sodoende hul doel, naamlik om die Boerestaats in 'n Britse kolonie te omskep, te verwesenlik. Plaaslike inisiatief en seggenskap van die ouers en die kerk in die onderwys is doelbewus uit die onderwys geweier. Al die onderwysopdragte het van die regering gekom. Die wense van die ouers ten opsigte van die voertaal is totaal verontagsaam.

Die Christelik-nasionale onderwysgedagte het egter na 1902 kragtig herleef in die talle Christelik-nasionale onderwysskole wat as verset teen die Britse lewensbeskoulik-neutrale regeringskole gestig is. Onderwys is weer in ooreenstemming met die Christelik-nasionale onderwysideaal aan die Afrikanerkind gegee. Onder inisiatief van die ouers, is onderwys in die taal, godsdiens, geskiedenis en kultuur van die Afrikaner bevorder. Hollands is weer as enigste voertaal in die skole gebruik.

Nadat Transvaal in 1906 verantwoordelike selfbestuur verkry het, het J C Smuts (1907-1910) in sy onderwyswetgewing daadwerklik daarna gestreef om die Christelik-nasionale onderwysskole en die Britse regeringskole te amalgameer tot een nasionale onderwysstelsel ter wille van die verwesenliking van sy holistiese ideaal. In die nastrewing van hierdie ideaal is die Afrikaner se Christelik-nasionale onderwysideaal geïgnoreer. Smuts se sekulêre onderwysdoel het by sy holistiese ideaal aansluiting gevind en was daarop gemik om die Afrikanerkind tot Britse onderdaan en deel van die magtige Britse Ryk te maak. Om reg aan sy holistiese onderwysideaal te laat geskied, is die beheer van die onderwys as die taak van die staat beskou. In dié neutrale staatsbeheerde onderwysstelsel kon die ouers slegs in adviserende hoedanigheid op plaaslike vlak insette lewer. Om alle mense, ongeag hul

geloofsoortuiging, in die onderwys te akkommodeer, is godsdiensonderrig tot 'n sekulêre vak omskep. Aan die hand van die medium van onderrig wou Smuts in ooreenstemming met sy holistiese ideaal die Afrikanerkind en die Engelse kind tot beter onderlinge begrip vir mekaar bring deur 'n taalbeleid wat bepaal het dat elke kind Engels moes leer, maar Hollands kon leer, indien hy so verkies. Hoewel *Onderwyswet 25 van 1907* nie die Afrikaner se Christelik-nasionale onderwysideaal erken het nie, het dié onderwysideaal tog bly voortbestaan en kon die stryd vir die behoud daarvan na Uniewording (1910) verder gevoer word.

In die volgende hoofstuk word aandag gegee aan die ontwikkelingsgang van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika sedert Uniewording (1910) tot en met die aanname van die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984*.

HOOFSTUK 4

DIE ONTWIKKELINGSGANG VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA SEDERT UNIEWORDING (1910) TOT EN MET DIE AANNAME VAN DIE *WET OP DIE NASIONALE BELEID VIR ALGEMENE ONDERWYSSAKE*, 76 VAN 1984

1. ORIËTERENDE OPMERKINGS

Verdeeldheid en vertroebelde onderlinge verhoudinge tussen Transvaal, die Oranje-Vrystaat, Natal en die Kaapkolonie het 'n interkoloniale konferensie in Mei 1908 tot gevolg gehad. Die idee om die vier kolonies te verenig met die doel om die bestaande probleme op te los en samewerking en eenheid te bewerkstellig, is tydens dié konferensie voorgestel.

Die genoemde konferensie is in 1909 deur 'n Nasionale Konvensie opgevolg waartydens 'n daadwerklike besluit geneem is om die verdeeldheid te beëindig. 'n Uniale staatsvorm is voorgestel wat sou beteken dat elke kolonie 'n deel van sy koloniale selfstandigheid sou moes prysgee. Dit sou egter tot eenheid lei, sterk patriotisme aanwakker en eenvormige wetten tot gevolg hê. Beide Hollands en Engels sou as amptelike landstale erken word.

Hoewel daar met Uniewording op 31 Mei 1910 nasionale eenheid op staatkundige gebied verkry is, kon geen konsensus oor die onderwys bereik word nie. Elke provinsie sou steeds sy eie onderwysbeleid kon bepaal en in ordonnansies vaslê, solank dit net nie met die wetten van die Unie-parlement bots nie (Unie van Suid-Afrika 1909:86, 90). Volgens artikel 85(iii) van die *Zuid-Afrikawet van 1909* was die beheer van die onderwys, hoër onderwys uitgesluit, elke provinsie se eie verantwoordelikheid (Barnard & Coetsee 1976:166).

Van 1910 tot 1939 het die Christelik-nasionale onderwysideaal steeds brandend gebly. In 1939 is die ICNO in die lewe geroep met die doel om die Christelik-nasionale onderwysideaal te propageer en te bevorder, asook om 'n wakende oog oor die onderwys in die algemeen te hou. Die Christelik-nasionale onderwysbeleidstuk waarin die algemene Christelik-nasionale onderwysbeginsels vir laer en sekondêre onderwys uiteengesit is, het in 1948 verskyn

(Coetzee 1963:335, 350; Van Jaarsveld 1982:297). *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* het al die veranderinge wat met verloop van tyd aan *Onderwyswet 25 van 1907* (die sogenaamde Smutsonderwyswet) aangebring is, ingesluit. Die doel van dié Ordonnansie was om deur die onderwys 'n gees van volkseenheid te kweek, asook om die onderwysbeheer beter te struktureer. Die gebruik van die moedertaal as medium van onderrig is hierin herbevestig (TOD 1953:5, 29).

Die Unie van Suid-Afrika het op 31 Mei 1961 onder dr H F Verwoerd (1958-1966) se leiding 'n republiek geword. Die sentrale owerheid het egter begin besef dat 'n nasionale beleid vir die onderwys nodig was. Gevolglik is die *Wet op die Nasionale Adviserende Onderwysraad, 86 van 1962* aangeneem. Deur hierdie Wet is 'n Nasionale Adviserende Onderwysraad in die lewe geroep wat alle fasette van die onderwys moes deurskou (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1962:1532, 1534; Van Jaarsveld 1982:307, 320, 334, 336).

Die behoefte aan 'n Christelik-nasionale onderwysbeleid vir die Afrikaner het egter ook nog bestaan. Die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* het in hierdie behoefte voorsien. Die verdeelde onderwysbeheer is hiermee beëindig en onderwys in Suid-Afrika is op 'n eenvormige grondslag geplaas (Stone 1965:5; Niemann 1992:51). Ontevredenheid by die swart bevolkingsgroep, asook die Indiër- en Kleurlingbevolkingsgroepe (skoolboikotte, vandalisme, verset teen Afrikaans as verpligte voertaal en skoolvak en ongelyke gehalte onderwys) het in die sewentiger- en die vroeë tagtigerjare die behoefte aan verandering in die onderwys laat ontstaan (Republic of South Africa 1980:167). Die gevolg was dat die regering in 1980 aan die RGN (Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing) die opdrag gegee het om 'n indringende ondersoek na onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika te loods in 'n poging om die ongelykhede in die onderwys van die verskillende bevolkingsgroepe uit die weg te ruim. Die RGN-onderwysverslag waarin elf beginselriglyne vir onderwysvoorsiening vervat was, het in 1981 verskyn (RGN 1981:1, 10; Van Vuuren et al 1985:210).

Hierna het die regering 'n *Tussentydse Regeringsmemorandum (1981)* uitgereik waarin hy sy standpunte rakende die aanbevelings van die RGN-onderwysverslag vervat het (RSA 1981:3). Nadat belanghebbendes tyd gegun is om kommentaar daarop te lewer en

aanbevelings te maak, het die regering in 1983 die *Witskrif oor Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika* die lig laat sien (RSA 1983:1). Die Witskrif was op die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 110 van 1983* gebaseer. Laasgenoemde het tussen eie sake en algemene sake onderskei. Eie sake is aangeleenthede wat 'n bevolkingsgroep se identiteit en kultuur spesifiek of afsonderlik raak, byvoorbeeld onderwys en taal. Algemene sake is dit wat nie as eie sake bestempel word nie (King 1984:209, 213, 214; Van Vuuren et al 1985:46; Van Wyk 1987:17, 18). Die elf beginsels soos in die RGN-onderwysverslag vervat, het in die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* neerslag gevind (Niemann 1992: 52).

Met die bostaande gegewens as agtergrond, gaan daar vervolgens na die onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig sedert Uniewording (1910) tot en met die aanname van die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* gekyk word ten einde die ontwikkelingsgang van Christelik-nasionale onderwys in dié tydperk te kan aantoon.

2. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT UNIEWORDING (1910) TOT VOOR DIE AANNAME VAN DIE WET OP DIE NASIONALE ONDERWYSBELEID, 39 VAN 1967

2.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

Volgens Pistorius (1969:336, 338) was die oorkoepelende doel van die onderwys in die tydperk 1910 tot 1961 om 'n verenigde volk daar te stel en om die kind vir die praktiese alledaagse lewe voor te berei. Die doel van die onderwys het dus by generaal J C Smuts (1907-1910) se holistiese ideaal aansluiting gevind (kyk p. 57). *Onderwyswet 25 van 1907* sou in hooftrekke die basis van die onderwyswetgewing in Transvaal tot en met 1953 bly (Pistorius 1982:331).

In 'n poging om Christelik-nasionale onderwys te bevorder, is die ICNO in 1939 in die lewe geroep. Die Instituut het dit ten doel gehad om Christelik-nasionale onderwys te propageer

en in die skole te bevorder (Coetzee 1963:335). In samewerking met die FAK het 'n Christelik-nasionale onderwysbeleidstuk vir laer en sekondêre onderwys in 1948 verskyn. Die onderwysdoelstelling soos in dié beleidstuk vervat, het soos volg daar uitgesien:

- Die verspreiding, beskerming en ontwikkeling van die Christelike en nasionale wese en aard van die volk, soos gebaseer op die Heilige Skrif en die belydenisskrifte van die drie Afrikaanse susterskerke (kyk p. 6).
- Die nastreef van liefde vir alles wat eie is, met spesiale verwysing na die eie land, kultuur, taal en geskiedenis.
- Die ondersteuning aan die kind ten opsigte van sy ontwikkeling tot volwassenheid in onderworpenheid aan die Woord van God.
- Die vorming van elke mens sodat hy vir elke goeie werk volkome toegerus kan wees (De Vos Hugo 1948a:24, 25).

In *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* is al die wysiginge wat sedert 1907 aan *Onderwyswet 25 van 1907* aangebring is, saamgevat. Artikel 3 (1)(c)(iii) en (d) van dié Ordonnansie het die onderwysdoelstelling soos volg geformuleer:

- 'n Gees van volkseenheid moes gekweek en rassiesamewerking moes bevorder word.
- Deur laer onderwys moes basiese kennis verwerf, belangstelling ontwikkel en die gebruik van basiese leergereedskap ingeoefen word.
- Deur sekondêre onderwys moes kennis oorgedra en belangstelling en aanleg verder ontwikkel word ter voorbereiding vir deelname aan die burgerlike lewe en met die oog op verdere onderrig (TOD 1953:5, 6).

Bostaande het van krag gebly tot en met 1967.

2.2 ONDERWYSBEHEER

Die samewerking en nasionale eenheid wat tussen die vier kolonies met Uniewording in 1910 bewerkstellig is, het egter nie die onderwys ingesluit nie (Van Jaarsveld 1982:249, 265;

Niemann 1992:51). Die *Zuid-Afrikawet van 1909* het volgens Barnard & Coetsee (1976:166) in artikel 85(iii) aan horisontaal verdeelde onderwysbeheer beslag gegee. Elk van die vier provinsies sou afsonderlik beheer oor die onderwys behou, behalwe in die geval van hoër onderwys. Hierdie reëling sou vyf jaar lank geldig wees en daarna totdat die Parlement anders besluit. Primêre en sekondêre onderwys is dus deur die provinsie beheer, terwyl hoër onderwys (tersiêre of na-matrikulasie-onderwys) deur die Unieregering behartig is (Coetsee 1941:122).

‘n Drievlak-sentrale onderwysbeheerstruktuur was in werking, te wete die Departement van Unie-Onderwys (met die Minister van Unie-Onderwys as hoof), die vier provinsiale owerhede (elk met ‘n eie onderwysdepartement) en ‘n inspektoraat. Plaaslike onderwysbeheer het by skoolrade, beheerrade en skoolkommissies berus. Skoolrade is verkies met die doel om onderwysgeriewe in die verskillende distrikte te voorsien en toe te sien dat wetgewing rakende verpligte skoolbesoek noukeurig uitgevoer word. Administrateurskennisgewing 283 van 1911 het aan die beheerrade van sekondêre skole soveel mag verleen dat feitlik alle schoolsake, interne organisasie en dissipline uitgesluit, deur dié liggame behartig kon word. Skoolkommissies was vir die plaaslike beheer by primêre skole verantwoordelik (Barnard 1979:119, 128, 129; Coetsee 1963:309).

Wat die strewe na Christelik-nasionale onderwys betref, is ouerverantwoordelikheid ten opsigte van die onderwys van hul kinders gedurende ‘n Christelik-nasionale onderwys-konferensie in 1912 opnuut beklemtoon. Na die konferensie van 1917 is die idee van ‘n groepstelsel van onderwys gepropageer. Hiervolgens sou ouers gesamentlik die karakter en rigting van die skool in oorleg met die staat en kerk bepaal. Die staat moes toesien dat die skool aan die wetenskaplike en tegniese eise van die tyd voldoen, terwyl die kerk moes toesien dat ouers hul kinders na Christelike skole stuur. Die skool moes dus aan die ouers behoort wat self die godsdienstige en nasionale karakter daarvan sou bepaal (Venter 1929:94, 96).

Die horisontale beheer van die onderwys het vanaf 1917 geleidelik in die rigting van vertikale onderwysbeheer beweeg, veral ten opsigte van sekondêre onderwys. Gewone sekondêre onderwys en landbouskole sou die provinsiale onderwysdepartemente se verantwoordelikheid

wees, terwyl beroepsgerigte sekondêre skole voortaan die verantwoordelikheid van die Departement van Unie-onderwys (sentrale regering) sou wees (Barnard & Coetsee 1976:168). Landbouskole het sedert 1925 egter ook onder die beheer van die sentrale regering geressorteer (Barnard 1979:131).

Heelwat stemme het teen die verdeelde onderwysbeheer opgegaan, met die gevolg dat 'n hele aantal kommissies aangewys is om hierdie netelige kwessie gedurende die volgende dekades te ondersoek. Die Jagger-kommissie (1916) het aanbeveel dat die verdeelde beheer deur middel van 'n nasionale beleid met sentrale beheer vervang moes word aangesien die afwesigheid van eenheid in die onderwys ondoeltreffende funksionering tot gevolg gehad het (Celliers 1960:8, 9). In die Hoffmeyer-kommissieverslag (1924) is voorgestel dat onderwys die provinsies se verantwoordelikheid moes bly, terwyl eenheid deur koördinerende nagestreef moes word (Van Loggerenberg & Jooste 1970:354). In 1939 het die Nicol-kommissie aanbeveel dat primêre en sekondêre onderwys onder die onderskeie provinsies moes bly ressorteer, maar dat groter eenvormigheid tussen die provinsiale stelsels bewerkstellig moes word. Die kommissie het verder ook aanbeveel dat 'n Uniale Onderwysraad met raadgevende bevoegdhede wat in samewerking met die vier provinsiale onderwysdepartemente moes optree, in die lewe geroep word (Celliers 1960:13). Die De Villiers-kommissie (1948) het op sy beurt weer aanbeveel dat 'n Nasionale Onderwysraad wat riglyne vir 'n eenvormige onderwysstelsel moes verskaf, in die lewe geroep word (Barnard 1979:134).

Die ICNO het in artikel 8 van sy Christelik- nasionale onderwysbeleidstuk van 1948 die volgende riglyne vir onderwysbeheer neergelê:

- 'n Ideale verhouding moes tussen die ouerhuis, skool, kerk en staat in die bepaling van die gees en rigting van die onderwys, asook ten opsigte van die instandhouding en beheer van skole nagestreef word.
- Die ouerhuis moes in samewerking met die kerk en staat die gees en rigting van die skool bepaal.
- Dit was die ouers se verantwoordelikheid om skole in ooreenstemming met die Calvinistiese (as Christelik-nasionale) lewensbeskouing op te rig, in stand te hou en onderwysers vir die skole aan te stel.

- Die kerk moes oor die gees en rigting van die onderwys toesig hou.
- Die staat moes toesien dat 'n behoorlike peil van volksonderwys gehandhaaf word en dat die gees en rigting van die onderwys nie staatskendend sou wees nie (De Vos Hugo 1948b:19, 20).

Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953 het in artikel 3 ten opsigte van onderwysbeheer bepaal dat die benaming van die Departement van Onderwys na die Transvaalse Onderwysdepartement verander moes word met 'n Direkteur van Onderwys, deur die Administrateur aangestel, as die hoof van die Departement, met die doel om die onderwys in die provinsie te bevorder. Die funksies van die Transvaalse Onderwysdepartement het onder meer die volgende behels:

- Die opstelling en implementering van kurrikula.
- Die instelling, toesighouding, beheer en afneem van eksamens.
- Die inspeksie van alle provinsiale onderwysinrigtings.
- Die daarstelling van die nodige fasiliteite vir provinsiale onderwysinrigtings.

Artikel 4 van dié Ordonnansie het vir die instelling van 'n Raad van Advies insake Onderwys voorsiening gemaak. Die Raad moes bestaan uit 'n persoon deur die Direkteur as voorsitter aangewys, twee inspekteurs, drie persone verteenwoordigend van die onderwysprofessie, twee persone wat volgens die Administrateur deeglike kennis van onderwyssake in Transvaal gedra het en 'n persoon wat die streekskomitees verteenwoordig. Die funksies van die Raad van Advies insake Onderwys was onder meer die volgende:

- Die advisering van die Direkteur van Onderwys ten opsigte van navorsing rakende onderwysprobleme.
- Die verskaffing van tegniese en professionele voorligting aan skole.
- Die behartiging van die stelselmatige hervorming van die kurrikula en organisasie van die skole.
- Die uitvoering van alle ander take van opvoedkundige aard soos deur die Direkteur na die Raad verwys (Bot 1951:130).

Die daarstelling van skoolrade vir distrikte is in artikel 9 in die vooruitsig gestel, terwyl artikels 32 tot 42 die algemene bevoegdhede en pligte van 'n skoolraad omskryf het:

- Die toesighouding oor en beheer van provinsiale onderwysinrigtings binne die bepaalde distrik.
- Die besoek van provinsiale onderwysinrigtings, sonder om met die werk wat in die onderwysinrigtings verrig word, in te meng.
- Die Direkteur van advies te dien oor alle sake rakende die voorsiening van terreine en geboue vir provinsiale onderwysinrigtings, maar ook alle ander sake na die skoolraad verwys.
- Die administrasie van fondse.
- Die versorging van geboue en toerusting.

Artikel 48 het vir die instelling van skoolkomitees vir laer en sekondêre skole voorsiening gemaak. In artikel 50 is hul pligte en bevoegdhede soos volg uiteengesit:

- Hulle moes sake wat betrekking op die welsyn of doeltreffendheid van die skool het onder die aandag van die skoolraad bring.
- Hulle was verantwoordelik vir die onderhoud van geboue, persele, meubels en ander toerusting.
- Hulle het medeseggenskap in die aanstelling van onderwysers besit.
- Hulle moes pligte uitvoer soos deur die skoolraad aan hulle opgedra (TOD 1953:5, 6, 9, 10, 20-24, 26).

Gedurende 1955 het die Interkerklike Komitee vir Onderwys en Opvoeding ondersoek ingestel na die verdeelde onderwysbeheer wat sedert Uniewording in 1910 bestaan het en wat daarvoor verantwoordelik was dat onderwyshervormingspogings misluk het en dat daar nie toereikend in die onderwysbehoefte voorsien kon word nie (Bingle 1964:42, 43). Die Komitee het die instelling van 'n Nasionale Onderwysraad bepleit. Die provinsiale owerhede was egter bevrees dat hul besondere identiteit deur die daarstelling van nasionale beheer verlore sou gaan. Voortgesette provinsiale beheer oor die onderwys is dus deur hulle gepropageer (Barnard 1979:134). Tot en met Republiekwording in 1961 was elke provinsie

daarom self vir die beheer van laer en sekondêre onderwys verantwoordelik (Celliers 1960:5, 36).

Die regstreekse gevolg van die talle kommissieondersoeke na die koördinerings van die onderwys op nasionale vlak sedert die twintigerjare (kyk p. 85) was die aanname van die *Wet op die Nasionale Adviserende Onderwysraad, 86 van 1962*. Dié Wet het vir die instelling van die Nasionale Adviserende Onderwysraad voorsiening gemaak. Volgens artikel 2(1) is die Raad deur die Minister van Nasionale Opvoeding daargestel en moes alle beheer oor onderwysaangeleenthede vir blankes vanaf 1963 aan die Minister van Nasionale Opvoeding opgedra word. In die praktyk het dit beteken dat alle onderwyswette en -ordonnansies voortaan deur die Minister van Nasionale Opvoeding goedgekeur moes word. Die gevolg was beter koördinerings van die onderwys op nasionale vlak (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1962:1532, 1534; Barnard & Coetsee 1976:174; Barnard 1979:136).

Die uitvoerende komitee van die Nasionale Adviserende Onderwysraad het uit vyf lede (voorsitter, ondervoorsitter en drie lede) bestaan, en die res van die Raad uit nog 24 lede wat almal 'n breë kennis en ervaring van onderwyssake moes hê en wat verteenwoordigend van die verskillende fasette van die onderwysprofessie moes wees (Barnard & Coetsee 1976:175). Die funksies en take van die Raad het onder meer die volgende ingesluit:

- Die Minister van Nasionale Opvoeding oor alle onderwyssake adviseer.
- Die breë grondbeginsels vir 'n gesonde onderwyssstelsel wat aan die behoeftes van die land voldoen, bepaal.
- Die status van die onderwysprofessie, asook van diegene wat daarby betrokke is, verhoog.
- Algemene samewerking op onderwysgebied bevorder.
- Koördinerings ten opsigte van die onderwysbeleid bewerkstellig.
- Besondere aandag aan die opheffing van die verdeelde onderwysbeheer verleen (Barnard 1979:136, 137).

Volgens die *Wet op die Nasionale Adviserende Onderwysraad, 86 van 1962* het die Minister van Nasionale Opvoeding dus nou die gesag gehad om regulasies wat onderwys-

aangeleenthede binne die raamwerk van die breë onderwysbeleid reël, uit te vaardig.

Die verdienstelike werk van die Nasionale Adviserende Onderwysraad, asook die algemene behoefte aan 'n eenvormige onderwysstelsel vir die Republiek van Suid-Afrika het die volgende drie belangrike onderwyswette in 1967 tot gevolg gehad: die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid*, 39 van 1967, die *Wet op Gevorderde Tegniese Onderwys*, 40 van 1967 en die *Wet op Onderwysdienste*, 41 van 1967 (Barnard 1979:138).

2.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

Die onderwysinhoud in Transvaal is aanvanklik in ooreenstemming met die ideale wat met Uniewording (1910) bestaan het, opgestel. Dit was prakties georiënteer en het onder meer die volgende behels:

- Nuttigheidsleer wat in verband met natuurkundige waarhede staan en wat ter wille van die nuttige kennis wat dit meebring, geleer moes word.
- Eerstehandse noukeurige wetenskaplike kennis aangaande die werkplek en die laboratorium.
- Vakke wat nodig was vir die voorbereiding vir die latere beroepslewe.

Wat die onderrig van tale betref, is dit steeds as die ideale hulpmiddel beskou om 'n goeie verstandhouding tussen Boer en Brit te bewerkstellig. Geskiedenis en aardrykskunde moes 'n nasionale karakter toon (Opperman 1980:128-130).

Alle onderwys moes op 'n godsdienstige grondslag berus, hoewel geen leer of dogma eie aan 'n spesifieke godsdienstige groep of sekte onderrig mag word nie. Elke skooldag moes met Skriflesing en gebed geopen en gesluit word. Godsdiensonderrig moes verkieslik binne die eerste halfuur van die skooldag onderrig word. Ouers met gewetensbesware kon skriftelik vrystelling van godsdiensonderrig vir hul kinders vra (Pistorius 1982:328).

Gedurende 1913 is 'n spesiale hersiene leerplan vir buiteskole¹ bekendgestel met die doel om die onderwysinhoud te vereenvoudig, sodat dit beter by die onderwysbehoefte van die platteland kon aanpas (Coetzee 1963:313). In 1916 is 'n volledige leerplan vir die vernaamste vakke in die laer en sekondêre skole opgestel met die oog op die implementering daarvan vanaf 1917. Die leerplan het die volgende vakke ingesluit wat van standers een tot tien onderrig moes word: Engels, Hollands, Latyn, wiskunde, natuurwetenskap, geskiedenis en aardrykskunde (Coetzee 1941:131). Gedurende 1941 is die leerplanne vir die laer skole en skole wat onderrig tot en met standerd agt verskaf het, hersien ten einde die leerlinge tot praktiese studie aan te moedig (Coetzee 1963:330). Dit is in 1942 opgevolg deur hersiene leerplanne vir liggaamlike opvoeding, kunsvlyt, huishoudkunde, musiek en sang (Bot 1951:119). In 1947 is departementele toestemming verkry om die vakke, matesis en 'n derde taal aan laer skole te begin onderrig (Coetzee 1963:337).

Tot en met 1942 was daar volgens Greyling (1946:81-82, 108, 114, 116, 120, 224) geen spesifieke leerplan vir godsdiensonderrig nie. Die Vaderskap van God en die broederskap van die dissipels van Jesus Christus is egter deurgaans beklemtoon. Algemene Omsendbrief 10 van 1942 het 'n leerplan vir Bybel- en kerkgeskiedenis van die grade tot standerd agt bevat wat bepaal het dat geen leer of dogma eie aan enige godsdienstige gemeente of sekte onderrig mag word nie. Volgens 'n gewetenskousule kon ouers skriftelik toestemming verkry dat hul kinders van die onderrig van Bybelgeskiedenis vrygestel word. Verder is bepaal dat elke skooldag met Skriflesing en gebed begin moes word en dat godsdiensonderrig verkieslik binne die eerste halfuur van elke skooldag gegee moes word.

Die ICNO het in sy Christelik-nasionale onderwysbeleidstuk van 1948 riglyne ten opsigte van die onderwysinhoud neergelê. Volgens artikel 6 moes die gees en rigting van alle vakke met die Christelik-nasionale lewensbeskouing ooreenkom deur vakonderrig in die lig van die Woord van God aan te bied. Godsdiensonderrig moes vir hierdie doel die sentrale plek in die onderwysinhoud inneem, en moes onderrig in die Bybelse geskiedenis en Christelike geloofsleer behels, laasgenoemde in ooreenstemming met die geloofsoortuiging van die ouers soos dit in die belydenisskrifte van die drie Afrikaanse susterskerke (kyk ook p. 6) uitgedruk

¹ Skole in plattelandse gebiede (Coetzee 1963:313).

word. Wat die sekulêre vakke betref, is bepaal dat burgerleer 'n deel van die leerplan moes uitmaak om leerlinge tot burgers van die land in ooreenstemming met die Christelik-nasionale inslag van die ouerhuis, staat, kerk en samelewing op te voed. Deur aardrykskunde as vak moes die kind 'n grondige kennis van die landsbodem en aanverwante natuurkundige aspekte bekom, asook 'n liefde vir die eie landsbodem aankweek sodat hy dit sou verdedig, beskerm, verbou en vir die nageslag sou verbeter. Aan die hand van geskiedenis as vak is kennis aangaande die herkoms van die volk en sy kulturele erfenis verkry sodat 'n liefde vir die eie daaruit kon voortvloei (De Vos Hugo 1948b:18, 19).

Artikel 55 van *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* het 'n uiteensetting van die tale as leervakke gegee (TOD 1953:29). Hiervolgens moes die huistaal as vak aan elke leerling in elke standerd onderrig word. Die tweede taal moes as vak onderrig word vanaf 'n stadium wat dit deur die direkteur as opvoedkundig verantwoordbaar beskou word. Die ander sekulêre vakke wat die onderwysinhoud moes uitmaak, is nie in hierdie Ordonnansie vervat nie (Coetzee 1963:126). Volgens Vermaak (1970:261) het Godsdienkslousule 53 van *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* artikel 34 van *Onderwyswet 25 van 1907*, wat oor godsdiensonderrig handel het, vervang deur die volgende riglyne neer te lê:

- Elke skooldag in elke openbare skool moes met die lees van 'n gedeelte uit die Bybel en 'n gebed begin word.
- Godsdiensonderrig moes in elke openbare skool gegee word, met dien verstande, dat die onderrigtyd in die laer skool minstens twee uur per week en in die sekondêre skool minstens een uur per week is.
- Leerlinge kon van godsdiensonderrig vrygestel word indien hul ouers skriftelik daarvoor aansoek doen. Geen bepaalde leer of dogma eie aan 'n besondere godsdienstige groep of sekte kon in 'n openbare skool onderrig word nie.
- Onderrig in Bybelgeskiedenis gedurende skoolure in elke openbare skool moes deur 'n onderwyser wat 'n personeellid van sodanige skool is, geskied.
- Geen onderwyser kon as lid van die personeel van 'n openbare skool toegelaat word tensy die persoon nie bereid was om sonder enige gewetensbeswaar godsdiensonderrig te gee, of andersins aan die Direkteur van Onderwys enige

besware voor te lê wat hy daarteen mag hê om die vak te onderrig nie (Coetzee 1957:18, 19; Bekker 1965:63; Barnard 1979:153).

'n Departementele omsendbrief van 1954 het die inhoud van godsdiensonderrig soos in laer en sekondêre skole onderrig moes word verder soos volg verduidelik: godsdiensonderrig kon met inagneming van die riglyne van *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* Bybelkennis, die Tien Gebooie, die Twaalf Artikels (geloofsbelydenis) en die Onse Vader insluit (Vermaak 1970:261, 262). Dié onderwysinhoud het onveranderd gebly tot en met 1967.

2.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

Artikel 137 van die *Zuid-Afrikawet van 1909* het na Uniewording (1910) aan Hollands gelyke amptelike status naas Engels verleen. Hollands sou dus voortaan dieselfde regte en voorregte as Engels geniet, aangesien albei amptelike tale van die Unie van Suid-Afrika was (Eybers 1918:517, 552; Coetzee 1958:286; Basson 1936:81). Die toepassing van dié Wet was in die hande van die onderskeie provinsies wat gevolglik hul eie beleid ten opsigte van die voertaal in hul eie onderwysordonnansies kon vaslê, solank dit binne die raamwerk van die wette van die Unie-parlement geskied het (Unie van Suid-Afrika 1909:90). In Transvaal is *Taalordonnansie 5 van 1911*, die sogenaamde Rissik-ordonnansie, aangeneem wat in Januarie 1912 in werking getree het en wat die volgende riglyne ten opsigte van die medium van onderrig neergelê het:

- Die huistaal (Hollands of Engels) moes die verpligte medium van onderrig op skool wees.
- Die tweede taal (Engels of Hollands) moes enige tyd vanaf standerd vyf as voertaal ingevoer word, sodra en indien die ouers sodanig verlang.
- Die tweede taal sou aan leerlinge onderrig word wat nie deur hul ouers van sodanige onderwys onttrek word nie.
- Na standerd vier kon ouers die voertaal kies, wat Engels, Hollands of albei tale kon wees.

- Indien albei tale as voertaal gebruik sou word, sou die skoolraad bepaal watter vakke in Engels en watter vakke in Hollands onderrig moes word (Coetzee 1941:124; McKerron 1934:127).

Drie skooltipes het gevolglik op grond van die medium van onderrig tot stand gekom, te wete skole met uitsluitlik Engels as medium van onderrig, skole met uitsluitlik Hollands as medium van onderrig en skole met Engels en Hollands as media van onderrig (Bot 1951:76).

In 1914 is 'n begin gemaak om volgens 'n besluit van die Uitvoerende Komitee van die Provinsiale Raad, Afrikaans ook as medium van onderrig in primêre skole in die plek van Hollands te gebruik (Bot 1951:87; Barnard & Coetsee 1976:199). Ouers het aanvanklik egter verkies om hul kinders deur medium van Engels in plaas van Afrikaans te laat onderrig, en wel as gevolg van 'n gebrek aan Afrikaanse handboeke (Malherbe 1977:12). Van 1919 af het Afrikaans Hollands ook in die sekondêre skool as voertaal begin vervang (Barnard 1979:154).

Volgens taalbepalings van 1924 moes die huistaal tot en met standerd ses die enigste voertaal op skool wees, terwyl die tweede taal geleidelik ingevoer moes word. Afrikaanssprekende ouers het egter steeds Engels as huistaal aangegee in die hoop dat hul kinders in die toekoms 'n beter betrekking sou kon beklee (Coetzee 1958:297; Barnard 1979:154). Gedurende 1925 is die bepaling van die Uniegrondwet ten opsigte van die voertaal sodanig deur artikel 1 van die *Wet op de Officiële Talen van de Unie, 8 van 1925* gewysig dat Afrikaans (in plaas van Hollands) op alle terreine volledig as een van die amptelike tale van die Unie erken is en Hollands as amptelike taal vervang het (Wetten van De Unie van Zuid-Afrika 1925:25; Bot 1951:87; Malherbe 1977:11). Die ouers se keuse ten opsigte van die voertaal is dus van 1927 af beperk. Voortaan moes ouers 'n beëdigde verklaring ten opsigte van die voertaal van hul kinders aflê (Nel 1959:51).

Volgens Omsendbrief 89 van 1932 moes die skoolhoof in oorleg met die klasonderwyser by die eerste toelating van 'n kind tot die skool, mondeling sowel as skriftelik, vasstel watter taal die kind die beste verstaan en die gemaklikste gebruik, wat dan as die huistaal aangedui is. Indien enige twyfel bestaan het, moes die inspekteur 'n beslissing vel en indien hy nie daartoe in staat was nie, moes die ouerverklaring as finaal aanvaar word (Basson 1936:113; Coetzee

1963:318, 319). In 1934 is die ouerkeuse ten opsigte van die keuse van die voertaal verder deur *Taalordonnansie 17 van 1934* beperk, wat die huistaal aangedui het as die taal wat die leerling die beste verstaan. Voortaan sou die beslissing oor die huistaal by die skoolhoof, onderwyser en inspekteur berus. Slegs indien die inspekteur bevind het dat die leerling albei tale ewe goed magtig is, kon die ouers die medium van onderrig kies (Basson 1944:80, 81; Vermaak 1970:283).

Taalordonnansie 5 van 1945 het bepaal dat Afrikaans en Engels in die sekondêre skole in 'n gelyke aantal vakke as voertaal gebruik moes word. Alle leerlinge moes albei die amptelike landstale leer. Die tweede taal is vanaf standerd ses geleidelik as medium van onderrig gebruik, sodat albei tale later as voertaal gebruik kon word. Hierdie dubbelmediumreëling het heelwat teenkanting ontvang, onder meer omdat min onderwysers ten volle tweetalig was sodat reg kon geskied aan die vakke wat deur die tweede taal onderrig moes word (Nel 1959:52; Barnard 1979:154; Behr 1984:24).

Die ICNO se Christelik-nasionale onderwysbeleidstuk (1948) het in artikel 6 bepaal dat die moedertaal die basis van alle onderwys moes vorm en dat dit die belangrikste sekulêre vak op skool moes wees. Die moedertaal moes die enigste voertaal by die onderrig van alle vakke wees, behalwe in die geval van ander moderne tale. Twee soorte skole vir laer en sekondêre onderwys is voorgestel, naamlik:

- Skole vir Afrikaanssprekendes met 'n gemeenskaplike belydenis en taal, en Afrikaans as voertaal.
- Skole vir Engelssprekendes met 'n gemeenskaplike belydenis en taal, en Engels as voertaal (De Vos Hugo 1948b:18, 19).

Gedurende 1949 is die *Taalordonnansie van 1945* sodanig gewysig dat die huistaal die verpligte medium van onderrig tot en met standerd agt moes wees. Sekondêre skole sou dus voortaan enkelmediumskole wees. Die huistaal van die kind moes deur die skoolhoof vasgestel en deur die inspekteur bevestig word. Verder is bepaal dat die direkteur alleen die huistaal as medium van onderrig kon wysig indien die kind werklik tweetalig was (Coetzee

1963:340). Hierdie reëlins is in artikel 56 van *Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953* herbevestig (Barnard 1979:154). Dié Ordonnansie het egter verder bepaal dat daar vir die onderrig van leerlinge tot en met standerd agt ten opsigte van die voertaal op die volgende wyses voorsiening gemaak moes word:

- Skole met Afrikaans as voertaal vir alle leerlinge.
- Skole met Engels as voertaal vir alle leerlinge.
- Skole met Afrikaans as voertaal vir sommige leerlinge en Engels as voertaal vir die ander (TOD 1953:30).

Die voertaalreëlins het van krag gebly tot en met 1967.

3. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT DIE AANNAME VAN DIE WET OP DIE NASIONALE ONDERWYSBELEID, 39 VAN 1967 TOT EN MET DIE AANNAME VAN DIE WET OP DIE NASIONALE BELEID VIR ALGEMENE ONDERWYSSAKE, 76 VAN 1984

3.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

Artikel 2(a), (b) en (f) van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* wat oor die onderwysdoel handel, lui soos volg:

- (a) dat die onderwys wat deur 'n staatsdepartement (met inbegrip van provinsiale onderwysdepartemente) in stand gehou, bestuur en beheer word, 'n Christelike karakter moes hê
- (b) onderwys 'n breë nasionale karakter moes hê
- (f) onderwys verskaf moes word ooreenkomstig die bekwaamheid, aanleg en belangstelling van die leerlinge en die behoeftes van die land (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1967:952).

Die onderwysdoelstellinge soos in die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* in die vooruitsig gestel is, is in Regeringskennisgewing R2029 van 12 November 1971

amptelik geïnterpreteer (Barnard & Coetsee 1976:188-193; Pistorius 1982:364). Die Christelike en nasionale karakter van die onderwys wat deur die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* ten doel gestel is, is breedvoerig omskryf en moes van Januarie 1972 af as beleid in alle skole gevolg word. Onderwys in staat- en staatsondersteunde skole sou ooreenkomstig dié Wet voortaan 'n Christelike en breë nasionale karakter hê, terwyl die kinders, binne die beplanning van die staat, ooreenkomstig hul bekwaamheid, aanleg en belangstelling (gedifferensieerde onderwys) onderrig moes word (Mulder 1968:23; Pistorius 1969:341). Die Christelike moes deur godsdiensonderrig as verpligte nie-eksamenvak beslag kry, asook deur die gees en wyse waarop onderrig, opvoedingswerk en organisasie behartig word. Wat die nasionale karakter van die onderwys betref, is gestel dat skole wat deur 'n staatsdepartement (met inbegrip van provinsiale administrasie) in stand gehou, bestuur, beheer of gesubsidieer word, 'n breë nasionale karakter moes hê. In die skool moes dit prakties neerslag vind deur elke leerling se kennis van die vaderland, taalerfenis, kultuurerfenis, godsdiens, tradisies, nasionale simbole, bevolkingsverskeidenheid, maatskaplike en ekonomiese omstandighede, geografiese verskeidenheid en nasionale prestasies doelbewus uit te brei, sodat die volgende doelstellinge deur die onderwys verwesenlik kon word:

- Vorming van 'n gesindheid van patriotisme (gefundeer op lojaliteit en verantwoordelikheid) jeens die vaderland, landsbodem en natuurlike hulpbronne.
- Verwerwing van 'n gebalanseerde perspektief op dit wat eie aan die land is.
- Bevordering van eensgesindheid en samewerking (Malherbe 1977:147, 148; Du Toit & Nell 1982:175, 176).

In die geheel gesien, was dit die doel van die onderwys om aan die hand van die Christelik-nasionale lewensbeskouing elke leerling deur onderrig sodanig te vorm dat sy besondere vermoëns ten volle ontplooi word met die oog op die vorming van 'n toegewyde werker en lojale landsburger (RSA 1971:17-20). Die feit dat die begrip Christelik nie nader in die wetgewing gepresiseer is nie, het die ruimte vir verskillende Christelike benaderinge in die skole gelaat, soos byvoorbeeld Afrikaans-christelik (Calvinisties) in Afrikaanse skole en Engels-christelik (Anglikaans) in Engelse skole (Schoeman 1989:145).

Algemene ontevredenheid oor die heersende toestande in swart onderwys, asook Kleurling-

en Indiëronderwys sedert die aanname van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* het die regering genoop om in 1980 aan die RGN opdrag te gee om in samewerking met alle belanghebbendes indringend ondersoek na die onderwys in te stel. Aanbevelings ter verbetering van onderwystoestande moes gemaak word. Verder moes 'n prakties uitvoerbare onderwysbeleid vir die Republiek van Suid-Afrika daargestel word met die doel om die inwoners se potensiaal te verwesenlik, ekonomiese groei te bevorder en alle inwoners se lewensgehalte te verbeter (Republic of South Africa 1980:167; RGN 1981:1; Pistorius 1982:366, 367). Die hoofkomitee van die RGN-ondersoek het elf beginsels vir toekomstige onderwysvoorsiening in sy verslag *Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika* geformuleer wat in Oktober 1981 verskyn het. In beginsels 1, 2 en 4 is aandag aan die onderwysdoelstellinge gegee:

- Gelyke onderwysgeleenthede en gelyke onderwysstandaarde vir elke inwoner, ongeag ras, kleur, geloof of geslag moes doelgerig deur die staat nagestreef word (beginsel 1).
- Positiewe erkenning aan sowel die gemeenskaplikheid as die diversiteit van alle inwoners van die Republiek van Suid-Afrika moes deur die onderwys verleen word (beginsel 2).
- Onderwys moes op 'n opvoedkundig verantwoordbare wyse in die behoeftes van die individu, samelewing, ekonomie en die werkkragbehoefte van die land voorsien (beginsel 4; RGN 1981:10).

As besondere onderwysdoelstelling is gestel om die geestelike, verstandelike en fisieke potensiaal van elke kind tot voordeel van die hele land en al sy mense te ontplooi (Administrasie Volksraad 1988:8).

In die *Tussentydse Regeringsmemorandum* van 1981 is die regering se reaksie op die RGN-onderwysverslag vervat. Hierin het die regering sy standpunt ten opsigte van die Christelike en breë nasionale karakter van die onderwys, soos geformuleer in artikel 2(1)(a) en (b) van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* wat blanke onderwys betref, herbevestig. In ooreenstemming met die Christelik-nasionale lewensbeskouing moes daar afsonderlike skole vir elke bevolkingsgroep wees (RSA 1981:3; Behr 1988:58).

As reaksie op die kommentaar op die *Tussentydse Regeringsmemorandum (1981)* het die regering die *Witskrif oor Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika (1983)* uitgereik. Hierin is die regering se standpunt en besluite met betrekking tot die genoemde kommentaar uiteengesit. Die Christelike en breë nasionale beginsels ten opsigte van blanke onderwys, soos verwoord in die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* is weer eens bevestig (RSA 1983:1). Die promulgering van die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* het gevolg. Beginsels 1, 2 en 4 van die elf beginsels van die RGN-onderwysverslag is in artikel 2(i), (ii) en (iv) van dié Wet vervat (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22; Niemann 1992:52). Gefundeer op die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 110 van 1983* is daar gepoog om deur die onderwysdoelstellinge soos vervat in die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* die onderwysbenaderinge van die verskillende kultuurgroepe te akkommodeer. Binne die parameters waaraan almal moes voldoen, is genoegsame ruimte gelaat vir die verbesondering en inkleding vanuit elke besondere kultuurgroep se beskouing (Van Schalkwyk 1988:49).

3.2 ONDERWYSBEHEER

Die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* het vir sentrale beheer oor die onderwys voorsiening gemaak en “aan ... die Minister van Onderwys en Kultuur sekere bevoegdhede ... verleen ten opsigte van die beleid wat gevolg moet word by die verskaffing van onderwys aan Blankes in sekere skole ...” (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1967:942). Wat onderwysbeheer betref, het die genoemde Wet dus die koördinering van sillabusse, kursusse, eksamenstandaarde, navorsing en beplanning op nasionale grondslag moontlik gemaak. Aanbevelings en wenke van amptelik erkende onderwysverenigings het van toe af ook by onderwysbeplanning oorweging geniet (Barnard & Coetsee 1976:179; Barnard 1979:139, 140). Die Minister van Onderwys en Kultuur het na oorlegpleging met die administrateurs van die verskillende provinsies en die Nasionale Adviserende Onderwysraad die algemene bepalinge van die onderwysbeleid binne ‘n duidelik geformuleerde raamwerk neergelê (Coetzee 1972:12; Barnard & Coetsee 1976:180). Elke provinsie het steeds ‘n onderwysdepartement met ‘n direkteur aan die hoof daarvan gehad wat van tyd tot tyd die provinsiale onderwysprogram in oorleg met die nasionale beleid moes bepaal (Joubert 1979:172, 173). Van Januarie 1968 af het die sentrale regering by wyse van

wetgewing dus beheer oor alle vorme van onderwys in die Republiek van Suid-Afrika verkry, en daarmee is die *Wet op die Nasionale Adviserende Onderwysraad, 86 van 1962* herroep (Barnard & Coetsee 1976:180).

In die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* is 'n plek aan die ouergemeenskap in die onderwys toegeken (Mulder 1968:20, 22; Niemann 1992:51, 52). Deur artikel 2(1)(h) van dié Wet is die ouer se reg om medebepaler van die gees en rigting van die skool te wees, verskans: “aan die ouergemeenskap 'n plek in die onderwysstelsel toegeken moet word deur middel van ouer-onderwyserverenigings, skoolkomitees, beheerrade of skoolrade of op 'n ander wyse ...” (Joubert 1979:175). Skoolrade is deur die administrateur van die provinsie vir elke skoolraaddistrik saamgestel. Die skoolrade se funksies sou slegs raadgevend van aard wees en wel ten opsigte van nie- onderwysaangeleenthede. Die rade moes egter ook advies rakende die onderhoud en gebruik van skoleiendom verleen (Joubert 1979:175).

Skoolkomitees vir primêre skole bestaande uit vyf, ses of sewe lede moes as skakel tussen die ouers en die skoolrade dien. Hulle moes verder ook oor die skoolgeboue, -meubels en -terrein toesig hou, asook onderwysers vir aanstelling aanbeveel (Barnard & Coetsee 1976:196; Barnard 1979:152). Beheerrade vir sekondêre skole, bestaande uit ses, nege of twaalf lede moes oor skoolgeboue, -terrein, -meubels en -toerusting toesig hou en onderwysers vir aanstelling by die Direkteur van Onderwys aanbeveel (Barnard 1979:153).

Die *Wet op Onderwysdienste, 41 van 1967* het die verdeelde beheer ten opsigte van sekondêre onderwys opgehef deur alle beroepsgerigte skole van die beheer van die Departement van Hoër Onderwys na die provinsiale onderwysdepartemente oor te plaas. Alle sekondêre onderwys sou voortaan dus onder provinsiale beheer staan, sodat die provinsies vir alle onderwys tot en met standerd tien verantwoordelik sou wees, terwyl die sentrale regering vir alle onderwys na standerd tien verantwoordelik was (Barnard 1979:141).

Beginsels 3, 6 en 9 van die RGN-onderwysverslag van 1981 het op die onderwysbeheer betrekking gehad, naamlik:

- Onderwys moes positiewe erkenning aan die keusevryheid van die individu, ouers en organisasies in die gemeenskap verleen (beginsel 3).
- Onderwysvoorsiening op formele vlak moes die staat se verantwoordelikheid wees, terwyl die individu, ouers en georganiseerde samelewing inspraak moes behou (beginsel 6).
- In onderwysvoorsiening moes die prosesse van sentralisasie en desentralisasie organisatories en funksioneel versoen word (beginsel 9; RGN 1981:15).

Wat die onderwysorganisasiestrukture betref, is aanbeveel dat onderwysbeheer op eerste (sentrale) vlak onder 'n enkele ministerie van onderwys en die Minister van Onderwys ressorteer. Die Minister van Onderwys moes die makro-beleid ten opsigte van die volgende bepaal:

- Onderwysvoorsiening met die klem op veranderende behoeftes.
- Onderwysfinansiering.
- Diensvoorwaardes van onderwysers.
- Standaard van onderwys en nasionale eksamenstandaarde.
- Versameling van data vir toekomsbeplanning.

Op hierdie wyse is gepoog om koördinerende op alle vlakke te bevorder en gelyke geleentheid, gehalte en standaarde in die onderwys te verseker. Vir onderwysbeheer op tweede (streek-) vlak is 'n onderwysdepartement (met 'n direkteur aan die hoof daarvan) vir die onderskeie bevolkingsgroepe voorgestel wat verantwoordelikheid vir alle onderwys binne 'n betrokke geografiese gebied moes aanvaar. Dit behels onder meer die interpretasie van die nasionale onderwysbeleid, die daarstelling van wetgewing vir die implementering van die beleid, asook toesighouding oor die implementering daarvan. Op derde (plaaslike) vlak is die grootste mate van outonomie aanbeveel deur die daarstelling van ouer-verteenvoortredende liggame om die behoeftes van die ouers en die plaaslike gemeenskap ten opsigte van die onderwys te interpreteer. Verder moes die liggame as tussengangers dien wat die karakter en die etos van die skool betref. Hulle moes ook by die aanstelling van onderwysers betrokke wees (Pistorius 1982:369; RGN 1981:1-14; Behr 1988:54, 55).

In die *Tussentydse Regeringsmemorandum* van 1981 het die regering eie skole en onderwysowerhede, met vryheid van keuse aan die individu en die ouers binne die raamwerk van die afsonderlike bevolkingsgroepe beklemtoon (Pistorius 1982:372; Behr 1988:58).

In die *Witskrif oor Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika* (1983) is onderwys as eie saak vir die blanke bevolkingsgroep, en die Indiër- en Kleurlingbevolkingsgroepe, soos ook in artikels 14(i), (ii) en 15 van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 110 van 1983* vervat, in die vooruitsig gestel. Die onderwys van elk van die bevolkingsgroepe moes dus as eie saak binne die eie kulturele en lewensbeskoulike raamwerk van die betrokke bevolkingsgroep realiseer (RSA 1983:5; Van Schalkwyk 1988:49). Die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* het voortgebou op hierdie beginsel. Die aanbevelings van die RGN-onderwysverslag (1981) ten opsigte van onderwysbeheer is in artikel 2, (iii), (vi) en (ix) van dié Wet vervat (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22).

3.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

Die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* het die koördinerende van sillabusse en kursusse op nasionale grondslag meegebring (Barnard & Coetsee 1976:179). Artikel 2(1)(a) van dié Wet het bepaal dat onderwys wat deur 'n staatsdepartement (met inbegrip van 'n provinsiale administrasie) in stand gehou, bestuur en beheer word, 'n Christelike karakter moes dra, terwyl die ouers en leerlinge se geloofsoortuiging ten opsigte van godsdiensoonderrig en godsdiensoefeninge eerbiedig moes word (Conradie 1975:338). Op grond van hierdie gewetenskousule kon andersdenkendes dus van godsdiensoonderrig en godsdiensoefeninge vrygestel word (Barnard & Coetsee 1976:198). Die Wet het verder bepaal dat elke skooldag met Skriflesing en gebed geopen moes word, dat nie-dogmatiese godsdiensoonderrig in alle primêre skole vir twee tot twee en 'n halfuur per week (saalopening ingesluit) gegee moes word en dat godsdiensoonderrig 'n verpligte nie-eksamenvak is, tensy ouers met gewetensbesware skriftelik vrystelling daarvan vir hul kinders vra (Barnard & Coetsee 1976:226). Die volgende vakke moes in alle primêre skole onderrig word: Afrikaans, Engels, wiskunde, geskiedenis, aardrykskunde, natuurwetenskap, handskrif,

gesondheidsopvoeding, godsdiensonderrig, liggaamlike opvoeding, klasmusiek en sang, asook kunsvlyt en naaldwerk (Stimie 1975:20; Barnard & Coetsee 1976:227; Barnard 1979:173; Behr 1984:43). Vir standerd vyfleerlinge is die vak basiese tegnieke (kuns en handwerk) as verpligte eksamenvak bygevoeg. In standerds ses en sewe was die moedertaal, tweede taal, geskiedenis, aardrykskunde, wiskunde, algemene wetenskap en tegniese onderrig (kunsvlyt en bedryfskennis) verpligte eksamenvakke. Verder het leerlinge 'n keuse tussen twee of drie van die volgende vakke gehad, afhangende van die studierigting wat na standerd sewe gevolg sou word: 'n derde taal, kuns, instrumentale musiek, rekeningkunde, tik en landbou. Godsdiensonderrig, liggaamlike opvoeding, klasmusiek en jeugweerbaarheid was verpligte nie-eksamenvakke (Stimie 1975:26, 28; Barnard & Coetsee 1976:251; Joubert 1982:37-39; Behr 1984:44).

In die senior sekondêre skoolfase (standerds agt tot tien) het 'n leerling se vakpakket volgens sy studierigting (tegnies, handel, landbou, kuns, algemeen, natuurwetenskap, geesteswetenskap, huishoudkunde) uit ses eksamenvakke bestaan, naamlik Afrikaans, Engels, twee vakke uit sy betrokke studierigting en twee vakke uit enige ander vakgroep, terwyl verpligte nie-eksamenvakke godsdiensonderrig, liggaamlike opvoeding en jeugweerbaarheid was (Barnard 1979:190, 192; Joubert 1982:41, 42; Behr 1984:45).

Om 'n nasionale ingesteldheid by die leerlinge aan te kweek, het die volgende deel van die leerplan uitgemaak: kennis van die vaderland, kulturele erfenis, geskiedenis, aardrykskunde en sosio-ekonomiese omstandighede, asook onderrig van die twee amptelike tale (Joubert 1979:171; Behr 1984:40).

In 'n verslag van die RGN wat in 1969 verskyn het, is aanbeveel dat die kurrikulum vir die junior sekondêre skoolfase sodanig gewysig moes word dat dit vir algemene onderwys voorsiening maak, sodat leerlinge kennisinhoude en vaardighede kon verwerf wat hulle in hul daaglikse lewe kan gebruik. Verder is aanbeveel dat in die senior sekondêre skoolfase ter wille van differensiasie, skoolvakke op sowel standaard as gevorderde vlak aangebied moes word (Barnard & Coetsee 1976:248, 249). Regeringskennisgewing R2029 het in 1971 op die verslag gevolg en bepaal dat 'n stelsel van gedifferensieerde onderwys van Januarie 1972 af geïmplementeer moes word (Barnard 1979:175).

Jeugweerbaarheid as skoolvak is met ingang Januarie 1972 aangebied met die doel om die jeug fisiek en geestelik teen die algemeen sedelike verval in die samelewing weerbaar te maak. Die fisieke aspek het brandbestryding, kadetwerk, eerstehulp, skietonderrig, kaartlees, veldtaktiek en selfverdediging behels. Die geestelike aspek het burgerskap, mense-verhoudinge en lewenswaardes ooreenkomstig die Christelike-nasionale lewensbeskouing ingesluit (Pistorius 1982:361, 362).

In die RGN-onderwysverslag van 1981 is aanbeveel dat die ontwikkeling van die kind se kreatiewe vermoëns beklemtoon moes word sodat hy in staat sal wees om homself in 'n veranderende wêreld te oriënteer en aan te pas. Beginsels 1, 2 en 4 van die elf aanbevole onderwysbeginsels in die Verslag het oor die onderwysinhoud gehandel:

- Gelyke onderwysgeleenthede en onderwysstandaarde vir elke inwoner, ongeag ras, kleur, geloof of geslag moes doelgerig deur die staat nagestreef word (beginsel 1).
- Positiewe erkenning aan sowel die gemeenskaplikheid as die diversiteit van alle inwoners van die Republiek van Suid-Afrika moes deur die onderwys verleen word (beginsel 2).
- Onderwys moes op 'n opvoedkundig verantwoordbare wyse in die behoeftes van die individu, samelewing, ekonomie en die werkkragbehoeftes van die land voorsien (beginsel 4).

Daar is dus voorgestel dat die karakter van die onderwys religieus kon wees, maar dat die keuse van die religie by die ouers moes berus (RGN 1981:7, 10). Verder is 'n stelsel van voor-basiese onderwys van geboorte tot skooltoetrede as oorgangsperiode tot formele onderwys voorgestel. Dit moes gevolg word deur 'n fase van basiese onderwys vir ses jaar met die oog op die verwerwing van basiese geletterdheid, werklikheidsoriëntasie en om as grondslag vir verdere beroeps- en akademiese onderwys te dien. Basiese onderwys moes selfstandige lees, skryf, reken, praat en luister insluit. Dié fase moes deur 'n fase van na-basiese onderwys met 'n hoë graad van strukturele differensiasie ten opsigte van vermoëns en belangstelling gevolg word, met inagneming van die behoeftes en doelstellinge van die samelewing (DNO 1982:17, 21; Pistorius 1982:369, 370; Behr 1988:49). Ter wille van die

sinvolle gebruik van die moedertaal, moes 'n studie van die moedertaal as vak gemaak word. Verder moes vlotheid en bedrewenheid in spraak en geskrewe taal bevorder word, sodat die kind in staat sou wees om met 'n goeie begripsvermoë te luister en te lees (DNO 1982:28).

In sy reaksie op die RGN-onderwysverslag (1981), het die regering in sy *Tussentydse Regeringsmemorandum* (1981) en die *Witskrif oor Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika* (1983) die Christelike en breë nasionale karakter van blanke onderwys, soos geformuleer in artikel 2(i)(a) en (b) van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967*, herbevestig.

In 1984 het die aanbevelings ten opsigte van die onderwysinhoud soos in die RGN-onderwysverslag (1981) vervat, met die aanvaarding van die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* beleid geword. Artikel 2(i), (ii) en (iv) van die Wet het dus ook oor die onderwysinhoud gehandel (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22).

3.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

Met die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* kon albei taalgroepe (Afrikaans- en Engelssprekend) uiteindelik binne die breë raamwerk van dié Wet sy eie taal, Afrikaans of Engels, as voertaal in die skole implementeer. Volgens artikel 2(1)(c) was moedertaal-onderrig verpligtend vir alle vakke. Indien 'n leerling in beide tale (Afrikaans en Engels) ewe goed was en die skoolhoof, onderwysers of inspekteur nie uitsluitel kon gee ten opsigte van watter taal as medium van onderrig gebruik moes word nie, kon die ouers die voertaal kies. Die gevolg was dat die meeste skole enkelmediumskole was, met in uitsonderlike gevalle parallel- en dubbelmediumskole (kyk p. 74; Barnard & Coetsee 1976:226; Barnard 1979:172).

In 1969 het die Minister van Onderwys 'n proklamasie ten opsigte van die medium van onderrig in staat- en staatsondersteunde skole uitgevaardig, waarvolgens leerlinge as òf Afrikaanssprekend òf Engelssprekend geklassifiseer is, nadat die taalmoontlikhede van die leerling met sy eerste skooltoetreding bepaal is. In 'n poging om 'n einde te maak aan die gebruik van sowel Afrikaans as Engels as media van onderrig, sou onderrig voortaan tot aan

die einde van standerd agt òf suiwer Afrikaans òf suiwer Engels wees, waarna die ouers die medium van onderrig vir standerds nege en tien kon kies. Parallelmediumskole sou egter op sekere plekke, waar die aantal leerlinge nie afsonderlike skole regverdig nie, steeds bly voortbestaan (Stimie 1970:9; Malherbe 1977:150).

In die RGN-onderwysverslag van 1981 is bevestig dat suksesvolle leer slegs kan geskied aan die hand van die taal waarmee die kind die beste vertrou is, wat meestal die moedertaal is. In beginsel 2 van die elf voorgestelde onderwysbeginsels vir toekomstige onderwysvoorsiening is positiewe erkenning aan die gemeenskaplikheid en diversiteit van die tale van die inwoners van die land verleen (RGN 1981:10, 14, 145). Die regering het in die *Tussentydse Regeringsmemorandum (1981)* op die taalvoorstelle van die RGN-onderwysverslag (1981) gereageer deur erkenning aan die opvoedkundig gefundeerde geldigheid van die beginsel van moedertaalonderwys te verleen. Die regering het egter beklemtoon dat hy begrip daarvoor het dat die vraag na die taalmedium by die onderwys in die geval van sekere bevolkingsgroepe besondere en eiesoortige probleme kan oplewer (RSA 1981:3).

Die regering het in die *Witskrif oor Onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika (1983)* die standpunt ten opsigte van moedertaalonderrig, soos dit in die bestaande onderwysbeleid neerslag gevind het, herbevestig (RSA 1983:40).

Die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* het egter bepaal dat die moedertaal nie meer amptelik as medium van onderrig voorgeskryf sou word nie. Die medium van onderrig moes slegs toegang tot ander of hoër vlakke van onderwys moontlik maak (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22).

4. SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

Die bostaande beskrywing van die ontwikkelingsgang van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika sedert Uniewording (1910) tot en met die aanname van die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* het die volgende aan die lig gebring.

Van 1910 tot 1953 is feitlik geen aspekte van die Christelik-nasionale onderwysideaal op nasionale vlak nagestreef nie. Die onderwysdoelstellinge het feitlik geen spore van die Christelik-nasionale onderwysideaal bevat nie. Die Christosentriese, religieuse en nasionale is vir die humanistiese, politiese en utilistiese verruil. In ooreenstemming met Smuts se holistiese ideaal was die geheel steeds belangriker as die individu en die kleiner groepie. Die Afrikaner moes ook in die onderwys by die groter geheel inskakel al sou dit beteken dat hy sy Christelik-nasionale onderwysideaal moes prysgee.

Staatsbeheerde onderwys was aan die orde van die dag. Deur middel van selfverkose liggame het die ouers en die kerk wel in teorie seggenskap in die beheer van die onderwys gehad. In die praktyk was die beheerstelsel egter meestal gesentraliseerd en het plaaslike owerhede slegs 'n raadgewende funksie gehad.

Op die onderwysinhoud het die Christelik-nasionale lewensbeskouing geen direkte invloed uitgeoefen nie. Die onderwysinhoud is gebruik om 'n goeie verstandhouding tussen Boer en Brit te bewerkstellig. Die Christelike in die onderwys is egter nie heeltemal op die agtergrond geskuif nie. Die skooldag is steeds met Skriflesing en gebed geopen en Bybelgeskiedenis is tydens skoolure onderrig. Ter wille van die verwesenliking van die holistiese ideaal is dogmatiese godsdiensonderrig egter heeltemal uit die skool verban.

Moedertaalonderrig is in die vooruitsig gestel. Die wyse waarop dit egter in die praktyk toegepas is, is deur die regering van die dag bepaal. Die versoeningsbeleid wat deur die regering (wat tot en met 1924 aan bewind was) nagestreef is, het vereis dat Boer en Brit nader aan mekaar moes leer leef deur onder meer mekaar se taal te leer praat. Alle leerlinge moes dus so spoedig moontlik na standerd vier hul onderrig deur medium van Engels ontvang. Vir die Christelik-nasionale onderwysideaal van moedertaalonderrig en die enkelmediumskool was daar dus tot 1924 geen plek nie. Vanaf 1925 tot 1939 was 'n nasionale regering aan bewind en die Christelik-nasionale onderwysideaal van moedertaalonderrig is bevorder, maar vanaf 1941 is die beginsel van dubbelmediumonderwys egter weer ingevoer met die doel om tweetaligheid en samewerking tussen Boer en Brit te bevorder. In 1948 is die moedertaal as medium van onderrig in enkelmediumskole weer in ere herstel.

Gekonsolideerde Onderwysordonnansie 29 van 1953 het al die wysiginge wat aan *Onderwyswet 25 van 1907* aangebring is, bevat. Die nastrewing van 'n gees van volkseenheid en rassesamewerking is as doel gestel. Verder is die ontwikkeling van basiese leergereedskap vir elke kind beklemtoon. Wat onderwysbeheer betref, is feitlik geen ruimte vir ouerbetrokkenheid gelaat nie. Die enigste daadwerklike insette wat die ouergemeenskap kon lewer, is tot die skoolkomitees beperk. Godsdienkslousule 53 het die reëlins ten opsigte van godsdiensonderrig bevat wat bepaal het dat godsdiensonderrig in elke openbare skool gegee moes word, maar dat leerlinge op versoek van hul ouers van sodanige onderrig vrygestel kon word. Verder is bepaal dat die huistaal die medium van onderrig tot aan die einde van standerd agt moes wees. Dié Ordonnansie het dus ook nie veel ruimte vir die Christelik-nasionale onderwysideaal gelaat nie.

Die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* was 'n positiewe vergestaltung van die Christelik-nasionale lewensbeskouing. Die Christelik-nasionale onderwysideaal het hierdeur beleid vir alle staatskole vir blankes in die Republiek van Suid-Afrika geword. Blanke onderwys sou voortaan 'n Christelike en breë nasionale karakter hê. As onderwysdoel is gestel om elke kind volgens sy vermoëns te lei om God sy Skepper te ken, te eer en te verheerlik en met sy hele lewe te dien ooreenkomstig die Woord van God. Sodoende sal hy in staat wees om sy plek in die gemeenskap en die wêreld in te neem en sy roeping op aarde sinvol te vervul. Ook die Christelik-nasionale siening ten opsigte van onderwysbeheer het in die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* neerslag gevind. Die beginsel van medeseggenskap deur die ouers, die kerk en die staat het erkenning gekry.

Deur die onderwysinhoud moes kennis van en liefde vir die eie by die kind gekweek word sodat hy met trots in die geestelik-kulturele erfenis van sy volk ingelei kan word en 'n waardige draer daarvan sal kan wees. Religieuse en sekulêre vakke moes onderrig word. Godsdiensonderrig het 'n sentrale plek in die leerinhoud ingeneem en ook die gees en rigting van die onderwys as geheel bepaal. Die moedertaal as medium van onderrig is deur die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* bevestig. Vanaf 1970 is leerlinge in openbare skole deur medium van hul moedertaal in enkel- of parallelmediumskole onderrig.

Die RGN het na sy indringende ondersoek na onderwysvoorsiening in Suid-Afrika in 1981

aanbeveel dat die geestelike, verstandelike en fisieke potensiaal van elke kind tot voordeel van die land en sy inwoners ontplooi moes word en wel aan die hand van 'n stelsel van voor-basiese en basiese onderwys. Moedertaalonderrig moes deur die besluite en behoeftes van die gemeenskap gekwalifiseer word, terwyl die keuse ten opsigte van religieuse onderrig by die ouers moes berus. Wat onderwysbeheer betref, is 'n drievlak-beheerstruktuur onder leiding van een ministerie van onderwys aanbeveel. 'n Sterk ingeboude struktuur ten opsigte van deelname moes verseker dat die betrokkenes by die onderwys seggenskap in die beheer daarvan het. In sy reaksie op die RGN-onderwysverslag het die regering egter die Christelike en breë nasionale karakter van die onderwys bevestig.

In die volgende hoofstuk word ondersoek ingestel na die posisie van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika sedert die sogenaamde “nuwe” onderwysbedeling (1984 tot 1993) en in die post-apartheidsera (1994 tot 1997).

HOOFSTUK 5

DIE POSISIE VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN SUID-AFRIKA SEDERT DIE SOGENAAMDE “NUWE” ONDERWYSBEDELING (1984-1993) EN IN DIE POST-APARTHEIDSERA (1994-1997)

1. ORIËNTERENDE OPMERKINGS

Sedert 1984 is Suid-Afrika in 'n toenemende mate deur 'n ongekende vloedgolf van geweld geteister wat 'n verlies aan menselewens, beserings, beskadiging van eiendom en 'n gevolglike verlies aan beleggingsvertroue in die land tot gevolg gehad het (Van Vuuren et al 1991:38). In die onderwys is ook 'n verskeidenheid van probleme ondervind. Die jaarlikse groei in leerlinggetalle het bykans onmoontlike eise ten opsigte van die handhawing van hoë kwaliteit onderwys gestel (DNO 1992:6). Aparte en ongelyke onderwysgeleenthede, gebrekkige skoolfasiliteite, swak gekwalifiseerde onderwyspersoneel en 'n tekort aan handboeke het heftige protes onder die nie-blanke bevolkingsgroepe ontlok (Christie 1992:251, 252). Sosiale en politieke veranderinge en gevolglik ook veranderinge in die onderwys was dus onafwendbaar (Gutteridge 1995:85, 123, 124).

Gedurende 1986 het die Minister van Nasionale Opvoeding 'n tienjaarplan aangekondig wat eenvormige finansiering van die verskillende onderwysdepartemente in die vooruitsig gestel het (DNO 1992:1). Gedurende 1989 is daar egter besluit om die tienjaarplan vir onderwys voorlopig op die langebaan te skuif en alternatiewe oplossings vir die finansieringsprobleem van 'n uitgebreide onderwysstelsel te vind (DNO 1992:1). Ten spyte van belangrike politieke veranderinge, wat die vrylating van politieke gevangenes, die wettiging van politieke organisasies en samesprekinge tussen die regering en die ANC (African National Congress) insluit, het die skoolkrisis voortgeduur (Christie 1992:295).

Teen 1990 het die owerheid en diegene betrokke by die onderwys (nie-regeringsgroepe uitgesluit) intensief begin werk aan die daarstelling van 'n onderwysstelsel wat soepel genoeg

sou wees om in die diverse onderwysbehoefte van die land te voorsien met erkenning van die volgende: moedertaalonderrig, kultuuroordrag, gedifferensieerde onderwys, ouerinspraak en 'n Christelike en breë nasionale grondslag vir die onderwys (Veldtman 1990:1; Heese & Badenhorst 1992:10).

Gedurende 1990 het die Minister van Nasionale Opvoeding in samewerking met die ministers van die staatsdepartemente vir onderwys verantwoordelik, die ontwikkeling van 'n onderwysvernuwingstrategie aangekondig. Deur die Onderwysvernuwingstrategie moes bestuursoplossings vir die kort- en mediumtermyn gevind word. Die volgende probleme moes daadwerklik aandag geniet:

- Die ongekeerde toename in leerlinggetalle wat addisionele fisiese fasiliteite, onderwysers, handboeke en ander voorrade verg om sowel die onderwysstandaarde te handhaaf as te verbeter.
- Die versteuring van die leerkultuur in die land as gevolg van ontwrigting by skole.

Die uitkoms van hierdie Onderwysvernuwingstrategie sou wees om 'n onderwysstelsel te ontwerp wat vir die meerderheid Suid-Afrikaners aanvaarbaar sou wees en maksimale onderwysgeleenthede vir diegene daarby betrokke sou skep (DNO 1992:1, 2, 4, 7, 9, 12, 13).

Skole is verder gedurende 1990 deur die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad skole voor die keuse gestel om een van drie bykomende onderwysbestuursmodelle te implementeer. Die drie onderwysbestuursmodelle het die volgende ingesluit: Model A (privaatskole), Model B (openbare skole) en Model C (staatsondersteunde skole). Indien 'n betrokke skool nie een van die drie genoemde onderwysbestuursmodelle wou volg nie, kon die sogenaamde "huidige" status van die skool behou word, wat dan as 'n status quo-skool bekend was (DOK 1990:1, 7).

In 1992 is 'n nuwe plan vir blanke onderwys in werking gestel waarvolgens alle blanke skole vanaf Augustus 1992 na staatsondersteunde (Model C) skole sou oorskakel, behalwe as die beheerliggaam van 'n betrokke skool met 'n tweederde meerderheid stemme van die ouers sou aandui dat die bestaande model behou moes word (Department of Education and Culture

1992:27; Hay 1992:1). Ook in 1992 het die Onderwysvernuwingstrategie (1992) van die Departement van Nasionale Opvoeding in sy finale vorm verskyn (DNO 1992:17, 18).

Tot en met 1993 was daar 15 onderwysdepartemente in die land. Met die inwerkingtreding van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* is die onderwys onder die beheer van een sentrale onderwysdepartement geplaas en die reg op basiese onderwys aan alle inwoners van die land in die vooruitsig gestel. Volgens artikels 124 en 125 is die land in nege provinsies¹ verdeel, elk met 'n eie wetgewer wat bevoeg is om wette vir die provinsie te maak, ook ten opsigte van die onderwys, maar altyd in ooreenstemming met die bepalinge van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1220, 1286, 1288; DNO 1994:1, 11; Schuring 1995:9).

Met die daarstelling van 'n Regering van Nasionale Eenheid op 27 April 1994, is 'n nuwe tydperk in sowel die politieke as die onderwysgeskiedenis van Suid-Afrika ingelui (Mondstuk 1994:1). Onder leiding van die nuutverkose Minister van Onderwys, prof S Bengu, is die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* in 1995 in die staatskoerant gepubliseer. Prof Bengu het in dié dokument aangedui dat die nasionale heropbou- en ontwikkelingsprogram die inwoners van die land voor die uitdaging stel om 'n onderwysstelsel te skep wat die talente van alle mense sal ontwikkel. Die beleidsraamwerk soos uiteengesit in die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding (1995)* het egter nie die regering se finale bloudruk oor die onderwys gevorm nie. Die beleidsvoorstelle was wel 'n begin om die bestaande gefragmenteerde apartheids-onderwysstelsel tot 'n nie-rassige onderwysstelsel te ontwikkel (RSA 1995:5, 13, 17, 20, 83).

Gedurende 1995 het die ANC se Onderwysbeleidsraamwerk ook verskyn waarin die voorgestelde rekonstruksie van die onderwysstelsel oor 'n tydperk van vyf jaar met gelyke onderwysgeleenthede vir almal, en wel deur tien jaar gratis en verpligte algemene onderwys, beoog is (ANC 1995:3, 11). In die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole (1996)* is voorgestel dat 'n nuwe struktuur van skoolorganisasie daargestel moes word wat die geleentheid moes skep om 'n geïntegreerde, buigsame nasionale onderwysstelsel te

¹ Oos-Kaap, Mpumalanga, Noord-Kaap, Noordwes, Vrystaat, KwaZulu/Natal, Gauteng, Noordelike Provinsie en Wes-Kaap (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1286, 1288).

ontwikkel met die oog op optimale onderwysgeleenthede vir almal binne 'n demokratiese beheerstruktuur (Republic of South Africa 1996:6, 9). Ook in 1996 het die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* verskyn (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996a:1032). Verder is die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* ook vrygestel wat vanaf 1 Januarie 1997 in alle skole in werking gestel moes word (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996b:1621).

Die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* wat in 1997 verskyn het, het 'n nuwe era in die Suid-Afrikaanse onderwys ingelei, deur die daarstelling van riglyne vir 'n nuwe kurrikulum wat oor 'n tydperk ingefasseer sal word en aan die hand van agt leergebiede op leeruitkomstige gerig is (Department of Education 1997:1, 13).

Die posisie van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika gedurende die tydperk 1984 tot 1997 sal vervolgens met die bostaande gegewens as agtergrond ondersoek word, en wel betreffende die volgende onderwysfasette: onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud (met spesiale verwysing na godsdiensonderrig) en medium van onderrig.

2. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS SEDERT DIE SOGENAAMDE “NUWE” ONDERWYSBEDELING (1984-1993)

2.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

Gegronde op die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 110 van 1983* het die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* gepoog om die verskillende onderwysbenaderinge van die verskillende kultuurgroepe in Suid-Afrika te akkommodeer. Gelyke onderwysgeleenthede moes ongeag ras, kleur, geloof of geslag nagestreef word, terwyl die gemeenskaplikheid en diversiteit van die religieuse en kulturele leefwyse van die verskillende inwoners van die land erken moes word. Verder is ook as onderwysdoel nagestreef om op opvoedkundig verantwoordbare wyse aan elke individu onderwys te voorsien, terwyl die behoeftes van die individu en die samelewing, asook die ekonomiese ontwikkeling en werkkragbehoefte van die land in ag geneem moes word (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22). Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad), 70*

van 1988 het die riglyne neergelê waarvolgens onderwys in blanke skole verskaf moes word, sodat elke leerling se potensiaal optimaal verwesenlik kon word (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1988:1486, 1492, 1520, 1522).

In 1990 het die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad 'n inligtingsdokument uitgereik waarvolgens 'n skoolgemeenskap een van drie bykomende onderwysbestuursmodelle kon oorweeg. Die etos van alle skole onder die beheer van die Departement van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad moes tydens die keuse van een van dié skoolmodelle in ag geneem word. As doelstelling moes die verskaffing van voortreflike en relevante onderwys vanuit 'n breë kurrikulummilieu steeds nagestreef word. Dit impliseer dat onderwys met 'n Christelike en breë nasionale karakter deur medium van die moedertaal aan leerlinge voorsien moes word, met volle erkenning aan ouerinspraak en die geloofsvryheid van die individu. Deur 'n stelsel van gedifferensieerde onderwys moes leerlinge ook steeds onderrig ontvang wat met die individu se bekwaamheid, aanleg en belangstelling rekening hou (DOK 1990:3, 5; Unie, Die 1990:133).

In 1992 het die Departement van Nasionale Opvoeding op sy beurt ook in die Onderwysvernuwingstrategie daarop gewys dat indien die aanbevelings soos daarin vervat konsekwent deurgevoer sou word, die volgende onderwysdoelstellinge bereik sou kon word:

- Die verskaffing van onderwys tot op die hoogste vlak binne die raamwerk van die nasionale onderwysbeleid en ooreenkomstig die individu se eie vermoë.
- Die daarstelling van 'n nie-rassige, demokratiese gemeenskap wat nasionale eenheid bevorder en ruimte vir verskeidenheid ten opsigte van godsdiens, taal en kultuur skep.
- Die daarstelling van relevante onderwysprogramme wat op 'n gebalanseerde wyse in die land se werkkragbehoefte voorsien en gevolglik tot ekonomiese groei bydra.
- Die vorming van mense wat in staat is om konstruktief aan die gemeenskapslewe, en in die besonder aan die ekonomie, deel te neem (DNO 1992:143, 144).

In die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* is gestel dat elke kind die

reg op basiese onderwys sou hê, gebaseer op 'n gemeenskaplike kultuur, taal en godsdienst en dat geen diskriminasie op grond van ras mag plaasvind nie (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1220).

2.2 ONDERWYSBEHEER

'n Drievlak-onderwysbeheerstelsel is deur die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984* daargestel. Op eerste (sentrale) vlak het die Minister van Nasionale Opvoeding die mag verkry om die algemene beleid met betrekking tot formele en informele onderwys in die Republiek van Suid-Afrika ten opsigte van die volgende te bepaal:

- Norme en standaarde vir finansiering van die onderwys vir alle bevolkingsgroepe.
- Salarisse en diensvoorwaardes van onderwysers.
- Professionele registrasie van onderwysers.
- Norme en standaarde vir leerplanne, eksaminering en sertifisering van kwalifikasies.

Artikels 3 en 4 het voorsiening gemaak vir die instelling van 'n Suid-Afrikaanse Raad vir Onderwys om die Minister van Nasionale Opvoeding te adviseer. Kragtens artikels 5 en 6 moes 'n Komitee van Onderwysdepartementshoofde ook saamgestel word om die Minister van Nasionale Opvoeding ten opsigte van onderwysaangeleenthede te adviseer en om samewerking op onderwysgebied tussen die onderskeie bevolkingsgroepe te bewerkstellig (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:20, 24; Van Schalkwyk 1988:50, 51).

Op tweede (streek-) vlak het die onderwys onder die beheer van die Departement van Onderwys en Kultuur met sy vyf hoofdirektorate, naamlik onderwysbeleid, tersiêre onderwys, administrasie, gespesialiseerde dienste en kultuur- en jeugaangeleenthede gestaan. Die vier provinsiale onderwysdepartemente, elkeen met sy eie Direkteur van Onderwys, was vir die aanstelling, bevordering en besoldiging van onderwysers verantwoordelik, asook vir skoolbouprojekte en onderwysvoorsiening (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22; Administrasie Volksraad 1988:8). Op derde (plaaslike) vlak het onderwysbeheer by die vier onderwysrade van die provinsiale onderwysdepartemente berus. Die onderwysrade

moes die eiesoortigheid van die onderwys in elke provinsie handhaaf en bevorder. Verder moes skoolrade (een vir elke distrik wat uit 'n aantal skole bestaan) met toesighoudende, adviserende, administratiewe en besturende magte verkies word. Die skoolrade sou egter geen bevoegdhede verkry om hulle met die professionele sy van skole te bemoei nie, die aanstelling van onderwyspersoneel uitgesluit. Hul take het onder meer die volgende behels:

- Die onderwysrade ten opsigte van nie-onderwysaangeleenthede adviseer.
- Aanbevelings aan die Direkteur van Onderwys voorlê rakende die toelating van leerlinge en die onderhoud en gebruik van skooleiendom.

Statutêre en nie-statutêre oerliggame moes aangewys word. Eersgenoemde moes as spreekbuis van die ouers dien, terwyl die nie-statutêre oerliggame die ouers en onderwysers se kragte moes saamsnoer in die uitvoering van sekere pligte, soos fondsinsameling (Behr 1984:80, 81; Van Schalkwyk 1988:91, 101, 155, 156).

Die staat was onder leiding van die Minister van Nasionale Opvoeding op nasionale vlak vir die sentrale onderwysbeheer verantwoordelik. Op streekvlak was onderwysbeheer die verantwoordelikheid van die Departement van Onderwys en Kultuur en die onderwysdepartemente van elke provinsie, terwyl die individu, ouers en georganiseerde gemeenskap op plaaslike vlak medeverantwoordelikheid vir die onderwys verkry het (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22; Niemann 1992:52, 53).

Kragtens die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad)*, 70 van 1988 het die sentrale onderwysbeheer by die Minister van Nasionale Opvoeding berus. Elke provinsiale onderwysdepartement moes as uitvoerende komponent van die Departement van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad toesien dat die onderwys in skole op 'n verantwoordelike en doeltreffende wyse beheer en bestuur word. Elke provinsiale onderwysdepartement het ook 'n provinsiale onderwysraad gehad wat die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad ten opsigte van onderwysaangeleenthede moes adviseer. Streekrade is daargestel om administratiewe funksies binne die raamwerk van die algemene onderwysbeleid uit te voer. Dié rade moes ook pligte soos deur die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad aan hulle opgedra met betrekking tot die

voorsiening van en onderhoud van departementele onderwysinrigtings uitvoer. Skoolrade bestaande uit twaalf lede is aangewys. Hulle moes onder meer die volgende take verrig:

- Sake wat deur die ouerkomitee na hulle verwys word, hanteer.
- Aanbevelings aan die hoof van die provinsiale onderwysdepartement insake die toelating van leerlinge maak.
- Verantwoordelikheid vir die onderhoud van geboue, meubels en ander toerusting aanvaar.
- Finansiële state van skole jaarliks kontroleer.

‘n Skool se bestuursraad moes uit die skoolhoof en vier tot twaalf lede bestaan wat deur die ouers van die leerlinge van die betrokke skool verkies is. Hul bevoegdhede en pligte het onder meer soos volg daar uitgesien:

- Hulle moes as amptelike mondstuk van die ouers van die leerlinge van die skool dien.
- Hulle moes sake wat op die welsyn van die betrokke skool betrekking het onder die aandag van die betrokke onderwysdepartement bring.
- Hulle moes verantwoordelikheid vir die onderhoud van die terrein, geboue en toerusting van die betrokke skool aanvaar.
- Hulle moes aanbevelings aan die Direkteur van Onderwys maak in verband met die aanstelling van onderwysers in ‘n permanente hoedanigheid.
- Hulle moes een keer per jaar tydens ‘n ouervergadering of per nuusbrieff aan die ouers verslag oor hul werksaamhede doen.

Ouerkomitees was gemoeid met die algemene welstand van die skool en die onderhoud van geboue en toerusting, terwyl hulle ook aanbevelings ten opsigte van die aanstelling van onderwyspersoneel kon maak. Die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad kon van tyd tot tyd samesprekinge met die Komitee van Onderwyshoofde¹, provinsiale onderwysrade en die georganiseerde ouergemeenskap voer om die algemene

¹ ‘n Komitee wat die Minister en Administrateur oor die uitvoering van die onderwysbeleid moes adviseer (Behr 1988:64).

beleid ten opsigte van die onderwys binne die raamwerk van die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* te bepaal (Behr 1988:64-68; Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1988:1494, 1498, 1516).

In 1990 is 'n verdere fase in blanke onderwys ingelei toe daar deur die daarstelling van drie bykomende onderwysbestuursmodelle aan die gemeenskap groter seggenskap in die bestuur van skole toegeken is (Meier 1994:174). By Model A-skole het die bestuursraad van die betrokke skool volle verantwoordelikheid aanvaar vir die instandhouding, versekering, moontlike skade en vervanging van geboue en toerusting. By Model B-skole het die ouergemeenskap as sodanig toestemming aan die bestuursliggaam van die skool verleen om die toelatingsbeleid van die skool te bepaal. Daar was geen verdere finansiële implikasies vir die ouergemeenskap nie (DOK 1990:9; Unie, Die 1990:133, 134). Skole wat nie hul bestaande bestuurstelsel, dit is waar die staat die skool ten volle beheer, wou wysig nie, was die status quo-skole (Mondstuk 1992:3).

Model C-skole is deur die bestuursliggaam van die skool bedryf nadat die bestaande bestuursraad ontbind is. Die hoof was as uitvoerende beampte, lid van die bestuursliggaam. Die bestuursliggaam van so 'n staatsondersteunde skool het 'n eie regspersoonlikheid gehad, se samestelling is deur die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad voorgeskryf en het uit verteenwoordigers van die ouergemeenskap en lede deur die Minister van Onderwys en Kultuur, Administrasie: Volksraad aangewys, bestaan. Hulle pligte en funksies het onder meer die volgende ingesluit:

- Hulle het die skool se fondse selfstandig, onderhewig aan onafhanklike ouditering, bestuur.
- Hulle het die skool volgens wetgewing beheer en bestuur.
- Hulle het administratiewe personeel en onderwysers op posvlak een vir die skool aangestel.
- Hulle het die onderriggeld bepaal.
- Hulle het bykomende fondse gegenereer.
- Hulle was verantwoordelik vir die instandhouding van fisiese geriewe.
- Hulle het as amptelike mondstuk van die ouers van die betrokke skool gedien.

- Hulle het die daaglikse openings- en sluitingstye van die betrokke skool bepaal, asook watter buitemuurse aktiwiteite by die betrokke skool aangebied sou word.
- Hulle het die gedragkode van die leerlinge en personeel bepaal (DOK 1990:11; Unie, Die 1990:134; Department of Education and Culture 1992:1, 3, 5-7).

In die Onderwysvernuwingstrategie (1992) is die volgende aanbevelings ten opsigte van onderwysbeheer gemaak:

- 'n Sentrale onderwysowerheid en streekonderwysdepartemente moes daargestel word.
- Die sentrale onderwysowerheid moes die verantwoordelikheid vir beleidsformulering oor norme en standaarde rakende kernonderwysaangeleenthede dra.
- Alle ander funksies rakende die onderwys moes onder die jurisdiksie van die streekonderwysdepartemente val, met dien verstande, dat die beginsel van funksionele afwenteling van besluitnemingsbevoegdhede na die gemeenskap geïmplementeer sou word.
- Gedeelde verantwoordelikheid was noodsaaklik om doeltreffende onderwys aan alle leerders te verseker.
- Onderwysowerhede moes sover moontlik in alle skole bestuursrade instel met soveel moontlik besluitnemende en uitvoerende funksies.
- Die geleentheid moes vir skole geskep word om tussen verskeie bestuursmodelle te kies wat tot gevolg sou hê dat skole binne 'n groter besluitnemingsoutonomie kon funksioneer (DNO 1992:24-26, 83).

Volgens die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* sou die Minister van Onderwys persoonlik aan die President en die Kabinet vir die administrasie van sy portefeulje verantwoordelik wees. Die Nasionale Ministerie van Onderwys moes as deel van die organisasiestruktuur van die staatsdiens die beleid van die regering van die dag in sy administratiewe werksaamhede uitvoer. Sodoende sou die demokratiese beginsel toenemend op elke vlak van die onderwysstelsel weerspieël word. Ouers of voogde van skoolgaande leerlinge moes die primêre verantwoordelikheid vir die onderwys van hul kinders dra en sou daarom die reg hê om geraadpleeg te word oor die vorm wat die onderwys moet aanneem,

asook om te deel in die beheer daaroor. Die Grondwet het verder ook voorsiening gemaak vir die daargestelling van nege provinsies (kyk p. 111), elk met 'n eie provinsiale wetgewer wat ook bevoeg sou wees om onderwyswette vir die provinsie ooreenkomstig artikel 26(1) van dié Wet te maak (universiteite en teknikons is hiervan uitgesluit; Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1210, 1286, 1288; DNO 1994:11).

2.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENS- ONDERRIG

Die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake*, 76 van 1984 het in artikel 2(i), (ii) en (iv) oor die onderwysinhoud gehandel en die volgende bepaal:

- (i) dat gelyke onderwysgeleenthede, met inbegrip van gelyke onderwysstandaarde, vir elke inwoner, ongeag ras, geloof of geslag, nagestreef moes word
- (ii) dat erkenning aan sowel die gemeenskaplikheid as die diversiteit van religieuse en kulturele leefwyse en aan die tale van die inwoners verleen moes word
- (iv) dat die voorsiening van onderwys op opvoedkundig verantwoorde wyse op die behoeftes van die individu en dié van die samelewing, en die eise vir ekonomiese ontwikkeling, gerig moes wees, en rekening met die werkkragbehoefte van die land moes hou (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1984:22; Schoeman 1989:149).

Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad)*, 70 van 1988 het duidelike reëlings ten opsigte van godsdiensonderrig as vak in blanke skole gegee. Artikel 62 van dié Wet het bepaal dat elke openbare skool daagliks met Skriflesing en gebed geopen moes word. Verder moes godsdiensonderrig as vak aangebied word, hoewel geen leer of dogma van 'n spesifieke godsdienstige denominasie of sekte gedurende skoolure onderrig mag word nie. Slegs personele van die betrokke skool kon gedurende skoolure godsdiensonderrig gee en leerlinge kon op versoek van hul ouers van godsdiensonderrig vrygestel word. Artikels 56, 57, 59 en 60 het bepaal dat die tweede taal as vak aan alle leerlinge onderrig moes word. Indien 'n derde taal as vak aangebied is, moes dit aan die hand van daardie spesifieke taal as medium van onderrig geskied vanaf 'n tydstip dat die leerling die taal voldoende bemeester het. Die tweede taal is aan die hand van mondelinge werk vanaf standerd een aangebied en

in standerd twee op 'n meer sistematiese wyse met die klem op gesprek, lees en skryf. Verder is reëlins ten opsigte van die liggaamlike opvoedingsprogram in artikel 63 neergelê. Leerlinge van openbare skole was verplig om aan sodanige programme deel te neem, tensy hulle onder omstandighede van deelname vrygestel is. Oor die ander vakke is daar nie in hierdie Wet gehandel nie (Behr 1988:97, 102; Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1988:1520, 1522).

Met die aankondiging van die bykomende onderwysbestuursmodelle gedurende 1990, is daarop gewys dat skole in ag moes neem dat die onderrig aan die hand van 'n goedgekeurde kurrikulum moes geskied, met die kultuur van die spesifieke teikengroep as uitgangspunt, terwyl aanraking met en bekendstelling aan die wyer kultuurwêreld moes plaasvind (DOK 1990:4).

In die Onderwysvernuwingstrategie (1992) is aanbeveel dat 'n nuwe onderwysstelsel ontwerp moes word met 'n kurrikulum wat nasionale eenheid sou bevorder, terwyl verskeidenheid ten opsigte van moedertaalonderrig, godsdiensvryheid en kultuuroordrag genoegsaam geakkommodeer word (DNO 1992:17, 18).

Artikel 14(a) en (b) van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* het bepaal dat elke persoon die reg op vryheid van gewete, godsdiens, denke, oortuiging en opinie het en dat godsdiens oefening in staats- of staatsondersteunde instellings op billike grondslag moes plaasvind, hoewel die bywoning daarvan vrywillig is. Artikel 32(c) het bepaal dat waar prakties uitvoerbaar, onderwysinstellings gebaseer op gemeenskaplike kultuur, taal en godsdiens tot stand gebring kon word en dat geen diskriminasie op grond van ras moes plaasvind nie (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1214, 1220).

2.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

Volgens die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* was die moedertaal nie meer die amptelike medium van onderrig nie, hoewel daar steeds ruimte vir moedertaalonderrig gelaat is. Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad), 70 van 1988* het die saak ten opsigte van die medium van onderrig baie duidelik gestel. In artikels 56 en

57 is bepaal dat leerlinge in openbare of staatskole en staatsondersteunde skole deur medium van die amptelike tale (Afrikaans of Engels), wat ook die moedertaal is, tot aan die einde van standerd sewe onderrig moes word. In standerds agt tot tien het die ouers die reg gehad om die medium van onderrig vir hul kinders te kies. Artikel 55 het bepaal dat die skoolhoof met 'n leerling se eerste toelating moes bepaal watter amptelike taal die kind die beste ken, wat dan as die moedertaal van die kind sou dien. Indien 'n leerling in albei tale ewe bevoeg was, het die ouers die reg gehad om te kies watter amptelike taal as moedertaal en medium van onderrig moes dien. Drie tipes skole is dus onderskei: skole met Afrikaans as medium van onderrig vir alle leerlinge, skole met Engels as medium van onderrig vir alle leerlinge en skole met Afrikaans as medium van onderrig vir sommige leerlinge en Engels as medium van onderrig vir ander (Behr 1988:101, 102; Goodey 1989:250).

Met die aankondiging van die bykomende onderwysbestuursmodelle (1990) is dit duidelik gestel dat 'n skoolgemeenskap tydens die keuse van 'n skoolmodel in ag moes neem dat die moedertaal van die leerlinge (Afrikaans of Engels) as medium van onderrig in die gekose model gebruik moes word (DOK 1990:4). Met die oorskakeling van Model B- en status quo-skole na staatsondersteunde (Model C)-skole op 1 Augustus 1992 is die moedertaal as amptelike medium van onderrig herbevestig (Department of Education and Culture 1992:2).

In die Onderwysvernuwingstrategie (1992) is aanbeveel dat die nuwe voorgestelde onderwysmodel nasionale eenheid sigbaar moes bevorder, terwyl die verskeidenheid in taal geakkommodeer moes word (DNO 1992:17, 18).

Die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* het in hoofstuk 1, artikel 3 bepaal dat die volgende elf tale voortaan as amptelike tale sou dien: Afrikaans, Engels, Ndebele, Noord-Sotho, Sotho, Swati, Tsonga, Tswana, Venda, Xhosa en Zoeloe. Verder is bepaal dat toestande geskep moes word waarin die genoemde tale kan ontwikkel, terwyl die gelyke gebruik en benutting daarvan bevorder moes word. Artikel 31 het verder bepaal dat elke persoon die reg het om die taal van sy keuse te gebruik, terwyl artikel 32 bepaal het dat elke persoon die reg het op onderwys in die taal van sy keuse, waar dit redelikerwys uitvoerbaar is (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1993:1208, 1220).

3. CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS IN DIE POST-APARTHEIDSERA (1994-1997)

3.1 ONDERWYSDOELSTELLINGE

In 1994 het die ANC die doel van die onderwys vir die toekomstige post-apartheids-onderwysbedeling soos volg gestel: die ontwikkeling van die potensiaal van alle mense, asook om die deure vir leergeleenthede vir almal te open, terwyl alle sektore van die samelewing deel aan die onderwysproses moes hê. Met die onderwys is ook die ontwikkeling van 'n nasionale demokratiese kultuur beoog, met inagneming van die verskeidenheid in kultuur en taal. Verder moes vrede, geregtigheid, verdraagsaamheid en stabiliteit bevorder word (Education Policy Unit 1994:1).

In die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding (1995)* is bevestig dat onderwys en opleiding 'n basiese mensereg is wat die staat daartoe verplig om aan elke landsburger ongeag ras, klas, geslag, geloof of ouderdom die geleentheid te bied om sy vermoëns en potensiaal te ontwikkel ten einde 'n sinvolle bydrae tot die samelewing te kan lewer. Die volgende moes dus as doelstelling in die onderwys nagestreef word:

- Om 'n demokratiese, vrye, gelyke, regverdige en vreedsame samelewing te laat wortelskiet en te laat gedy.
- Om wedersydse respek vir mense se uiteenlopende geloofs-, kulturele en taaltradisies te leer (RSA 1995:21, 22).

Soos in die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding (1995)* het die ANC in sy Onderwysbeleidsraamwerk (1995) weer eens bevestig dat onderwys en opleiding 'n basiese mensereg is. As onderwysdoelstelling is die volgende gestel:

- Die ontwikkeling van elke mens se potensiaal, sodat hy 'n positiewe bydrae tot die samelewing kan lewer.
- Die daarstelling van 'n ware demokrasie deur die vorming van onafhanklike, verantwoordelike en produktiewe burgers wat in staat sal wees om sinvol deel te

neem aan alle fasette van die lewe en die gemeenskap.

- Die beskikbaarstelling van die vryheid van keuse aan elke individu binne die sosiale en nasionale konteks van gelyke geleenthede.
- Die nastrewing van nasionale heropbou en ontwikkeling, sodat die gemeenskap in belang van almal kan ontwikkel (ANC 1995:3, 4).

Die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole* (1996) het die onderwysdoelstelling soos vervat in die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* (1995) bevestig (Republic of South Africa 1996:8).

In die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* is dit in artikel 4(a)(i) en (ii) gestel dat elke persoon teen onbillike diskriminasie deur 'n onderwysdepartement beskerm moes word. Gevolglik het elke persoon die reg tot basiese onderwys en gelyke toegang tot onderwysinrigtings. As onderwysdoelstelling is volgens artikel 4(b) die ontwikkeling van elke persoon nagestreef, asook die morele, maatskaplike, kulturele, politieke en ekonomiese ontwikkeling van die nasie in die algemeen, met inbegrip van die bevordering van demokrasie, menseregte en die vreedsame beslegtiging van geskille. In artikel 4(h), (i) en (k) is dit gestel dat die aanleg, vermoëns, belangstellings, voorafkennis en ondervinding van elke leerder erkenning moes geniet en dat selfstandige en kritiese denke deur ondersoek, navorsing en kennis bevorder moes word (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996a:1036, 1038).

Die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* het bepaal dat daar op geen wyse teenoor enige kind in enige openbare skool gediskrimineer mag word nie. Onderwys van hoë gehalte moes aan alle leerders voorsien word sodat almal se talente en bekwaamhede ontwikkel kan word, demokratiese transformasie van die gemeenskap bevorder kan word en enige vorm van rassisme, seksisme, onregverdige diskriminasie en onverdraagsaamheid bekamp kan word. Verder moes die uitwissing van armoede nagestreef word en die ekonomiese welstand van die gemeenskap bevorder word. Die kultuur- en taalverskeidenheid in die land moes ook beskerm en bevorder word (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996b:1621, 1623).

In die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* het die Minister van Onderwys, prof S Bengu, dit gestel dat lewenslange onderwysgeleenthede vir alle inwoners

van die Republiek van Suid-Afrika binne die Nasionale Kwalifikasieraamwerk vanaf 1998 as onderwysdoel nagestreef moet word deur die daarstelling van 'n nuwe onderwysbedeling waarin die begrip onderwys, onderwys sowel as opleiding omvat. Deur hoë kwaliteit onderwys moet kreatiewe en kritiese denkers gevorm word en leerders met die nodige kennis, bekwaamheid en insig toegerus word om sukses in die alledaagse lewe te kan ervaar. Verder word die ontwikkeling van 'n gemeenskap nagestreef wat erkenning verleen aan menseregte, veeltaligheid en kultuurverskeidenheid, asook die bestaan van 'n sensitiwiteit vir die waardes van versoening en nasiebou (Department of Education 1997:1, 2).

3.2 ONDERWYSBEHEER

Die ANC het by monde van die *Education Policy Unit* (1994:1-3) in 1994 daarop gewys dat die rekonstruksie van die onderwys 'n komplekse proses is waarby die betrokkenheid van die gemeenskap noodsaaklik is. 'n Nuwe stelsel van demokratiese beheer sou die koördinerende van die verantwoordelikhede op die verskillende vlakke van die onderwysstelsel, asook die betrokkenheid van alle belanghebbende groepe op die verskillende vlakke verseker. 'n Viervlak-beheerstelsel is voorgestel, naamlik nasionale, provinsiale, plaaslike en institusionele beheervlakke. Die nasionale ministerie moes op landwyse basis verantwoordelik wees vir die daarstelling van 'n beleidsraamwerk, standaarde, norme, kwaliteitsbeheer en die voorsiening van finansiële middele. Die provinsiale beheerliggaam moes die nasionale beleid vir die provinsies implementeer en primêre en sekondêre onderwys voorsien. Plaaslike en institusionele beheerliggame moes in noue samewerking met die gemeenskap, ouers en onderwysers op voetsoolvlak funksioneer om maksimale demokratiese deelname van alle belanghebbendes by die onderwys te verseker.

Volgens die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* (1995) moes demokraties-georiënteerde onderwysbeheer nagestreef word. 'n Nuwe onderwysbeheerstelsel bestaande uit 'n enkele nasionale ministerie van onderwys met nege provinsiale substelsels is ter wille van die formulering van 'n nasionale onderwysbeleid en 'n doeltreffende bestuurstelsel voorgestel. Aansienlike bevoegdhede is aan die provinsiale regerings ten opsigte van die bestuur van onderwysaangeleenthede (universiteite en teknikons uitgesluit) binne die raamwerk van die nasionale onderwysbeleid verleen. Noue samewerking moes tussen die Nasionale

Departement van Onderwys en elkeen van die nege provinsiale onderwysdepartemente nagestreef word en wel ter wille van die formulering van 'n sinvolle nasionale onderwysbeleid en die doeltreffende bestuur van die onderwysstelsel.

Twee liggame, naamlik die Raad van Onderwysministers en die Komitee van Onderwysdepartementshoofde moes geskep word om die ministerie en onderwysdepartemente behulpsaam te wees. Die Raad van Onderwysministers moes uit die Nasionale Minister van Onderwys, die Nasionale Adjunk-minister van Onderwys en die nege provinsiale Ministers van Onderwys bestaan, met die doel om maksimale dialoog tussen die persone vir onderwys verantwoordelik te verseker. Verder moes die Raad ook duidelike riglyne voorsien rakende die verdeling van verantwoordelikheid tussen die nasionale en provinsiale onderwyswetgewers, en 'n interprovinsiale perspektief op onderwysontwikkeling en die nasionale onderwysbeleid verskaf. Die Komitee van Onderwysdepartementshoofde moes bestaan uit die hoofde van die nasionale en nege provinsiale onderwysdepartemente en moes die Nasionale Minister van Onderwys en die Raad van Onderwysministers van raad bedien.

Op nasionale vlak moes onderwysaangeleenthede deur die Nasionale Minister van Onderwys, die Nasionale Adjunk-minister van Onderwys en die Nasionale Departement van Onderwys gehanteer word. Die Nasionale Departement van Onderwys moes die volgende sake tot uitvoering bring:

- Basiese onderwys vir almal.
- Gelyke toegang tot die onderwysinrigtings.
- Beleid van nie-diskriminasie.
- Taal-, kulturele en godsdienstige verskeidenheid.
- Akademiese vryheid.
- Norme en standaarde vir die billike befondsing van onderwysvoorsiening en indiensneming en ontplooiing van opvoeders.
- Bystand aan die provinsiale regerings om die minimum standaarde in die onderwys te handhaaf.
- Samewerking tussen die provinsiale onderwysdepartemente.

Elke provinsiale regering moes binne die raamwerk van die nasionale onderwysbeleid die reg hê om skole te stig, te bedryf en te beheer. Die volgende beginsels is voorgestel as basis vir die nuwe beheerbeleidsraamwerk van skole:

- Die algemene term *beheerliggaam* moes gebruik word om skoolbeheerstrukture in alle kategorieë van skole te beskryf.
- Die verhouding tussen skoolbeheerliggame en onderwysbeheerstrukture binne die provinsiale substelsels moes duidelik omskryf word.
- Skoolbeheerliggame moes verteenwoordigend van die vernaamste belanghebbendes in die skool wees. Ouers as die vernaamste belanghebbendes by die onderwys moes, waar prakties moontlik, by die samestelling van die beheerliggame ingesluit word. Die skoolhoof moes ook lid van so 'n beheerliggaam wees.
- In primêre skole sou die ouers en die onderwysers die vernaamste belanghebbendes vir beheerdoeleindes wees, terwyl die leerders in sekondêre skole ook seggenskap in die verskillende aspekte van die skoolbeheer moes hê.
- Die samestelling van beheerliggame moes sensitief vir rasse- en geslags-verteenvoordinging wees.
- Staatsbetrokkenheid by skoolbeheer moes tot die minimum beperk word en op deelnemende bestuur gebaseer wees.
- Die beheerliggame moes 'n effektiewe diens lewer soos wat in hul besluitnemende bevoegdhede weerspieël word (RSA 1995:49-52, 71, 74, 75).

In sy Onderwysbeleidsraamwerk (1995) het die ANC die volgende ten opsigte van onderwysbeheer bepaal:

- Dit sou die staat se verantwoordelikheid wees om onderwys te voorsien.
- Onderwys moes demokraties beheer word ten einde aktiewe deelname van die verskillende belanghebbende groepe te verseker.
- Die onderwys moes op samewerking, kritiese denke en gemeenskaps-verantwoordelikheid gebaseer wees.

- Die sukses van die heropbou- en ontwikkelingsprogram in die onderwys hang grootliks van effektiewe en doeltreffende organisasie af.

'n Enkele onderwys- en opleidingstelsel met vier vlakke van beheer is ook weer eens voorgestel: nasionaal, provinsiaal, plaaslik en institusioneel. Op nasionale vlak moes die Ministerie van Onderwys onder die beheer van die Nasionale Minister van Onderwys verantwoordelik wees vir die oorhoofse koördinering van die onderwys, asook om die beleidsraamwerk vir die onderwys neer te lê.

Provinsiale onderwysbeheer moes onder meer die volgende behels:

- Die nasionale onderwysbeleid implementeer nadat dit volgens provinsiale behoeftes aangepas is.
- Vir primêre en sekondêre onderwys voorsiening maak.
- Personeel in diens neem.
- Skole stig en in stand hou.

Plaaslike onderwysbeheer moes onder die oorhoofse beheer van die provinsiale onderwys-gesag geskied, en sou onder meer vir die volgende take verantwoordelik wees:

- Beheer en administrasie van alle pre-tersiêre onderwysvlakke.
- Aanstelling van onderwyspersoneel.
- Ontwikkeling van administratiewe en finansiële ondersteuningsdienste en buitemuurse hulpdienste.
- Verspreiding en koördinering van hulpbronne aan skole binne die raamwerk van die nasionale doelwitte, demokrasie en nasiebou.

Institusionele onderwysbeheer moes verseker dat ouers, onderwysers en leerders (sekondêre skole) by besluitneming betrek word (ANC 1995:4, 5, 10, 23, 27).

Die voorgestelde beleid vir onderwysbeheer soos in die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole (1996)* uiteengesit, is op die bepalinge van die *Grondwet van die*

Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993 gebaseer. Die geleentheid moes geskep word vir die daarstelling van verteenwoordigende beheerliggame vir alle staatskole. As doelwit is gestel die instelling van sodanige beheerliggaam by elke staatskool teen Januarie 1997. 'n Beheerliggaam moes uit verteenwoordigers van die volgende onderwysbelanghebbendes bestaan: ouers of voogde van leerders van die spesifieke skool, onderwysers, leerders (slegs in sekondêre skole), nie-onderwyspersoneel, die skoolhoof en lede van die gemeenskap waarbinne die skool geleë is. As sodanig is die desentralisasie van onderwysbeheer bevorder en is 'n stap nader aan die daarstelling van 'n nasionale, demokratiese en nie-rassige onderwysstelsel geneem. Ter wille van 'n suksesvolle vennootskap ten opsigte van onderwysbeheer sou wedersydse belangstelling en vertroue tussen die verskillende betrokkenes noodsaaklik wees. In die vennootskap tussen die plaaslike gemeenskap en die provinsiale onderwysdepartement moes laasgenoemde se aandeel tot die minimum beperk word.

In breë trekke was die voorgestelde verantwoordelikhede van die beheerliggame soos volg:

- Die skool se missie en doelwitte binne die breë onderwysbeleid bepaal.
- Die bestaande beleid vir onderwysbeheer verder ontwikkel en hersien.
- Die beeld van die skool in die gemeenskap bevorder.
- Aan die provinsiale onderwysdepartement voorstelle maak en onderhandel oor die aanstelling van onderwysers in tydelike en permanente hoedanigheid.
- Aan die provinsiale onderwysdepartement voorstelle oor die aanstelling van administratiewe personeel maak.
- Die toelatingsbeleid van die skool in samewerking met die provinsiale onderwysdepartement bepaal.
- Skooltye en roosters volgens provinsiale riglyne bepaal.
- Die taalbeleid van die skool binne die raamwerk van geen rassediskriminasie nie bepaal.
- Die skoolvakke binne die nasionale en provinsiale raamwerk bepaal.
- Die buitemuurse aktiwiteite van die skool vasstel.
- Gedragskodes vir die personeel en leerders neerlê.
- Die nodige fondse insamel en beheer.

- 'n Begroting vir die skool opstel.
- Alle handboeke en ander voorraad aankoop.
- Rekeninge vir dienste aan die skool gelewer, betaal.
- Die verantwoordelikheid vir die onderhoud van die geboue en terrein aanvaar.
- Op 'n gereelde grondslag met die ouers en die gemeenskap waarbinne die skool geleë is, kommunikeer (Republic of South Africa 1996:11, 16-20).

Die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* het bepaal dat die Nasionale Minister van Onderwys die nasionale onderwysbeleid ooreenkomstig die bepalinge van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* en die bepalinge soos in dié Wet vervat, moes bepaal. Artikel 3(4)(b) het bepaal dat die Minister van Onderwys bevoeg is om die nasionale beleid vir die organisasie, bestuur en beheer van die onderwys neer te lê. Artikel 4(m) het gestel dat benewens breë openbare deelname in die ontwikkeling van onderwysbeleid die verteenwoordiging van alle belanghebbendes in onderwysbeheer ook nagestreef moes word. Volgens artikel 9 moes 'n Raad van Onderwysministers (soos in die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* van 1995 in die vooruitsig gestel) in die lewe geroep word, bestaande uit die Nasionale Minister van Onderwys, die Nasionale Adjunk-minister van Onderwys en die nege provinsiale onderwys hoofde. Die werksaamhede van die Raad het soos volg daar uitgesien:

- Bevordering van die nasionale onderwysbeleid.
- Bekendmaking van inligting en menings oor alle aspekte van die onderwys in die Republiek van Suid-Afrika.
- Koördinerende van onderwysaangeleenthede op nasionale en provinsiale grondslag.

'n Komitee van Onderwysdepartements hoofde (soos in die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* van 1995 in die vooruitsig gestel) wat uit die Direkteur-generaal van Onderwys, Adjunk-direkteurs-generaal van Onderwys en hoofde van die provinsiale onderwysdepartemente moes bestaan, moes volgens artikel 10 daargestel word. Die Komitee sou vir die volgende verantwoordelik wees:

- Die ontwikkeling van 'n nasionale onderwysstelsel ooreenkomstig die doelwitte en beginsels van die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996*.

- Die bekendmaking van inligting en menings aangaande nasionale onderwys.
- Die koördinering van administratiewe onderwysaangeleenthede (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996a:1034, 1038, 1042, 1044).

Volgens die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* moes 'n verteenwoordigende raad van leerders by elke openbare skool ingestel word en waarvan leerders van die agtste graad en hoër, lede kon wees. Verder moes die beheer van elke openbare skool by die beheerliggaam berus wat in 'n vertrouensposisie teenoor die betrokke skool moes staan. Die skoolhoof van die skool moes die professionele bestuur van die skool onder toesig van die hoof van die provinsiale onderwysdepartement behartig. Elke beheerliggaam moes kragtens 'n grondwet funksioneer wat binne die raamwerk van die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996*, en enige ander toepaslike provinsiale wet, opgestel is. Die grondwet moes vir die volgende bepalinge voorsiening maak:

- Die beheerliggaam moes minstens een keer per skoolkwartaal vergader.
- Die ouers, leerders, opvoeders en ander personeel van die skool moes minstens een keer per jaar vergader.
- Notules van vergaderings van die beheerliggaam moes beskikbaar gestel word.
- Een keer per jaar moes aan die ouers, leerders, opvoeders en ander personeel van die skool verslag gelewer word oor die liggaam se aktiwiteite.

Die werksaamhede van die beheerliggaam het die volgende ingesluit:

- Die bevordering en ontwikkeling van die belange van die skool.
- Die opstel, goedkeuring en aanvaarding van 'n grondwet.
- Die verdere ontwikkeling van die missiestelling van die skool.
- Die aanvaarding van 'n gedragskode vir leerders by die skool.
- Die ondersteuning van die skoolhoof, onderwysers en ander personeel aan die skool verbonde in die uitvoering van hul professionele werksaamhede.
- Die bepaling van die tye van die skooldag in ooreenstemming met die diensvoorwaardes van die personeel by die skool.
- Die administrasie en beheer van die skool se eiendom.

- Die aanmoediging van die ouers, leerders, onderwysers en ander personeel van die skool om dienste aan die skool te lewer.
- Die aanbeveling van die aanstelling van onderwysers en ander personeel by die skool by die hoof van die provinsiale onderwysdepartement.
- Die beskikbaarstelling van die fasiliteite by die skool vir opvoedkundige programme wat nie deur die skool aangebied word nie.
- Die uitvoering van alle ander werksaamhede wat deur dié Wet aan die beheerliggaam opgedra word.

Die beheerliggaam kon verder ook by die hoof van die provinsiale onderwysdepartement aansoek doen dat enige van die onderstaande werksaamhede by hul pligstaat gevoeg word.

- Die instandhouding en verbetering van die skooleigendom.
- Die bepaling van die buitemuurse aktiwiteite van die skool, asook die vakkeuses binne die raamwerk van die provinsiale kurrikulumbeleid.
- Die aanskaffing van handboeke, opvoedkundige materiaal of ander uitrusting vir die skool.
- Die betaling van dienste aan die skool gelewer.

Die beheerliggaam van 'n openbare skool moes uit verkose lede, die skoolhoof en gekoöpteerde lede bestaan. Die verkose lede moes weer bestaan uit 'n lid of lede uit die geledere van die

- ouers van die leerders van die skool.
- onderwysers van die skool.
- personeellede by die skool wat nie onderwysers is nie.
- leerders uit die agtste en hoër grade (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996b:1625-1630).

In die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century (1997)* is dit beklemtoon dat onderwys en opleiding die gesamentlike verantwoordelikheid van die staat, die gemeenskap en die privaatsektor is. Ten opsigte van skoolonderwys moet die ouers of

voogde van die leerders die primêre verantwoordelikheid vir die onderwys van hul kinders dra. Om 'n kultuur van lewenslange onderwys te verseker, sal 'n gesonde vennootskap tussen die staat en die ouers dus noodsaaklik wees. Opvoeders word as gelyke vennote in die ontwikkeling van die kurrikulum en leermateriaal beskou. Verder sal werkgewers, werkers en ander onderwysbelanghebbendes 'n belangrike verantwoordelikheid hê om te bepaal op welke wyse leerlinge vir die toekoms en vir hul rol in die gemeenskap voorberei moet word (Department of Education 1997:13).

3.3 ONDERWYSINHOUD MET SPESIALE VERWYSING NA GODSDIENSONDERRIG

Die *Education Policy Unit* (1994:2, 10, 11, 13) van die ANC het in 1994 enkele voorstelle ten opsigte van die onderwysinhoud ter tafel gelê. 'n Nasionale kernkurrikulum moes opgestel word wat vir die verwerwing van 'n algemene onderwysertifikaat sowel as 'n verdere onderwysertifikaat voorsiening maak. Die kurrikulum vir die algemene onderwysertifikaat sou algemene onderwys insluit wat op die ontwikkeling van die akademiese potensiaal van die leerling gerig is. Die verdere onderwysertifikaat sou op die differensiasie tussen verpligte kernvakke en opsionele beroepsgerigte of akademiese vakke gerig word. Leerders moes die reg hê om te kan kies watter taal of tale hulle wil bestudeer. Verder is klem op die bestudering van wetenskap, wiskunde en tegnologie gelê, terwyl geen melding van godsdiensonderrig as vak gemaak is nie.

Wat die onderwysinhoud betref, het die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* (1995) dit gestel dat in die onderwysproses die leerders eerste geplaas moes word deur hul bestaande kennis en ervaring te erken en daarop voort te bou. Sodoende sou lewenslange onderwys van goeie gehalte nagestreef kon word en die leerders die geleentheid kry om van een leerkonteks na 'n ander te beweeg. Verder moes wedersydse respek vir uiteenlopende geloofs-, kulturele en taaltradisies aangemoedig word. Onderwys in die kunste, dus die geleentheid om dans, musiek, drama, kuns en handwerk aan te leer, daaraan deel te neem en daarin in uit te blink, moes bevorder word. Die onderwysinhoud as geheel moes onafhanklike en kritiese denke bevorder, asook die vermoë om te bevraagteken, ondersoek in te stel, te beredeneer, getuienis te oorweeg en oordele te vel. Klem moes ook op die bevordering van wiskunde, wetenskap

en tegnologie in die onderwys geplaas word. Die norme en standarde vir taalonderrig moes positief daarop gemik wees om alle amptelike landstale te bevorder en te ontwikkel. Elke leerder het dus die keuse gehad om onderrig te ontvang in die taal van sy keuse, waar dit redelikerwys uitvoerbaar is. Skole is aangemoedig om meer as een taalmedium aan te bied om sodoende leerders se voorkeure te kan akkommodeer.

Wat godsdiensonderrig betref, moes vryheid van gewete, oortuiging en godsdien volgens die Grondwet erken word. Godsdiensoefening kon dus in die skole plaasvind, mits dit op 'n billike grondslag geskied en die bywoning daarvan vrywillig sou wees (RSA 1995:21, 22, 42-44).

Volgens die Onderwysbeleidsraamwerk (1995) van die ANC was 'n verandering in die onderwysinhoud noodsaaklik om die onderwys van rassisme, dogmatisme en oudmodiese onderrigpraktyke te bevry. Die onderwysinhoud moes met die behoeftes van die individu en die sosiale en ekonomiese behoeftes van die gemeenskap tred hou, asook onafhanklike leer bevorder. 'n Nasionale kurrikulum moes onder meer aan die volgende vereistes voldoen:

- Nie-rassistiese en nie-seksistiese waardes bevorder.
- Alle leerders vir die arbeidsmark voorberei.
- Waardes en vermoëns ontwikkel om die omgewing te ontwikkel, asook gesondheid te bevorder.
- Leerdergesentreerd wees.
- Kritiese en reflektiewe denke en die ontwikkeling van probleemoplossings-tegnieke bevorder.
- Selfdisipline bevorder.
- Akademiese kennis en beroepskennis integreer.

Godsdiensonderrig moes die leerders in staat stel om die religieuse verskeidenheid te verstaan, te waardeer en te respekteer, asook om sinvol daaraan deel te neem ter voorbereiding vir 'n lewe in 'n multireligieuse en multikulturele gemeenskap. Dit moes die staat se verantwoordelikheid wees om (algemene) religieuse onderwys te voorsien, terwyl onderrig in 'n spesifieke geloofsoortuiging die gesin en geloofsgemeenskap se verantwoordelikheid

sou wees. Dit sou die reg van elke leerder wees om na oorlegpleging met sy ouers van godsdiensonderrig vrygestel te word. Godsdiensonderrig moes uit twee komponente bestaan, naamlik:

- Algemene religieuse onderwys om leerlinge te leer om die verskillende religieuse denominasies van mekaar te onderskei, te respekteer en te bevorder. Kennis van die verskillende geloofstradisies verdiep die leerder se eie oortuiging en hy leer ook om dié van ander te respekteer.
- Aanvullende programme wat deur die plaaslike skoolgemeenskappe ontwikkel moes word om in spesifieke behoeftes te voorsien.

Verder moes godsdienstudie as keusevak in standerds agt tot tien aangebied word en die volgende temas insluit: godsdienste van die wêreld, Afrikagodsdienste, Christelike studie, Hindoestudie, Islamstudie en Joodse studie (ANC 1995:11, 12, 72, 73, 89, 92-94).

Die Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole (1996) het geen riglyne rakende die onderwysinhoud bevat nie. Wat die tale betref, het die Minister van Onderwys in die voorwoord die versekering gegee dat geen taalgemeenskap enige vrees moes hê dat die onderwysstelsel gebruik sou word om die moedertaal van 'n bevolkingsgroep te onderdruk nie (Republic of South Africa 1996:7).

Die Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996 het in artikel 3(4)(l) bepaal dat die Nasionale Minister van Onderwys die nasionale beleid vir kurrikulumraamwerke, kernsillabusse en onderwysprogramme moes bepaal. Verder is in artikel 4(a)(vi) en (vii) bepaal dat elke leerder die reg op vryheid van gewete, godsdien, denke, geloof, mening, uitdrukking en assosiasie binne 'n onderwysinrigting moes hê. Waar dit prakties uitvoerbaar is, kon onderwysinrigtings op grond van 'n gemeenskaplike taal, kultuur of geloof in die lewe geroep word, mits daar geen diskriminasie op grond van ras plaasvind nie. Die onderwysinhoud moes verder volgens artikel 4(g) vir die ontwikkeling van die vaardighede en die vermoëns van elke leerder voorsiening maak, met ander woorde, dit wat nodig is vir die heropbou en ontwikkeling van die land en sy bevolking (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996a:1036, 1038).

Wat die onderwysinhoud betref, het die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* bepaal dat binne die raamwerk van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993*, toepaslike provinsiale wetgewing en reëls deur die beheerliggaam van 'n skool neergelê, godsdiensoefening by 'n openbare skool op 'n billike wyse kon geskied. Verder moes die bywoning daarvan deur personeel en leerders vrywillig wees. Geen melding is gemaak van enige ander vakke nie (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996b:1624).

In die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* is dit in die vooruitsig gestel om vanaf 1998 geleidelik oor 'n tydperk van agt jaar die tradisionele inhoudgebaseerde kurrikulum na 'n uitkomsgebaseerde kurrikulum te verander. Hierdie kurrikulum is daarop gerig om onderwys en opleiding aan mekaar te verbind sodat die teorie en die praktyk by mekaar kan uitkom. Die onderwysinhoud soos dit tradisioneel in leervakke verdeel was, moet verander word na agt leergebiede met leerprogramme wat deur opvoeders opgestel word met inagneming van die leeruitkomste wat bereik moet word. Die agt leergebiede is die volgende:

- Kommunikasie, geletterdheid en tale om kommunikasie en onderlinge begrip te bevorder.
- Wiskundige geletterdheid en wiskundige wetenskappe om logiese denke, probleemoplossing en analitiese vermoëns te ontwikkel. Verder sal dit leerders in staat stel om hulself in die snelveranderende tegnologiese omgewing te handhaaf.
- Sosiale en geesteswetenskappe om leerders te leer hoe om in 'n multikulturele, demokratiese gemeenskap saam te leef.
- Natuurwetenskappe om die natuurlike hulpbronne van die wêreld sinvol te kan gebruik.
- Kuns en kultuur om kreatiwiteit en begrip vir verskillende kulture te bevorder.
- Ekonomiese en bestuurswetenskappe om ekonomies aktiewe landsburgers te vorm wat in staat is om 'n sinvolle bydrae tot die ekonomiese ontwikkeling van die land te lewer.
- Lewensvaardighede om tred te kan hou met die snelveranderende gemeenskap. Dit sluit in die bou van selfwaarde, oorlewingskundigheid en 'n gesonde leefwyse.

- Tegnologie om alle tegnologiese aspekte (beplanning, ontwerp en vervaardiging) te bevorder sodat leerders in staat sal wees om internasionaal mee te ding.

Wat die onderrig van tale betref, het dié dokument in ooreenstemming met die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* gestel dat veeltaligheid in die land bevorder moet word. Die moedertaal moet steeds behoue bly, terwyl die bemeestering van ander tale aangemoedig moet word. Die volgende riglyne is ten opsigte van die onderrig van tale as vak neergelê:

- Alle skole moet minstens een goedgekeurde taal in grade een en twee as vak aanbied.
- Alle skole moet vanaf graad drie minstens twee goedgekeurde tale aanbied, waarvan een 'n amptelike taal van die land moet wees.
- Aan alle tale wat as vakke aangebied word, moet gelyke onderrigtyd toegestaan word.
- Die volgende vorderingsvereistes is ten opsigte van die tale gestel:
 - In grade een tot vier moet daar sinvolle vordering in een taal wees.
 - Vanaf graad vyf moet een taal as vak geslaag word.
 - Die vlak van vordering wat ten opsigte van 'n taal vereis word om daarin te kan slaag, sal deur die provinsiale onderwysdepartemente bepaal word binne die raamwerk soos deur die Minister van Onderwys daargestel (Department of Education 1997:1, 5, 13-15, 22, 23).

3.4 MEDIUM VAN ONDERRIG

In 1994 het die ANC se *Education Policy Unit* voorgestel dat die taalbeleid wat in skole gevolg moet word op die volgende beginsels moes berus:

- Die reg van die individu om die taal of tale wat as vakke onderrig moes word, asook die voertaal te kies.
- Die reg van die individu om sy taalvermoë in die taal of tale van sy keuse, asook die tale wat nodig sou wees vir die volledige deelname aan die nasionale,

provinsiale en gemeenskapslewe te ontwikkel.

- Die tale van Suid-Afrika wat voorheen afgeskeep is, moes ontwikkel word.
- Veeltalige bewustheid moes aktief bevorder word.
- Die medium van onderrig in 'n skool moes deur drie aspekte bepaal word, te wete
 - die taal van die wyer gemeenskap, ongeag of dit die huistaal van die leerder is
 - die huistaal van die meerderheid van die leerders wat by 'n skool betrokke is, solank dit nie teen die leerders wie se huistaal anders is, diskrimineer nie
 - die gebruik van verskillende tale as media van onderrig (Education Policy Unit 1994:10).

Die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding (1995)* het in artikel 32(b) voorsiening gemaak vir die reg op onderrig in die taal van die leerling se keuse, waar dit redelikerwys uitvoerbaar is. Die keuse van die medium van onderrig moes by jong kinders aan hul ouers oorgelaat word. Dit sou die reg van die individu wees om onderrig in sy moedertaal of elke ander gekose taal van onderrig te kry, met dien verstande, dat die keuse vir die betrokke onderwysinrigting redelikerwys uitvoerbaar sou wees (RSA 1995:42).

In die Onderwysbeleidsraamwerk van die ANC (1995) is bepaal dat geen persoon of taalgemeenskap verplig kon word om onderwys te ontvang deur medium van 'n taal wat nie volgens sy keuse is nie. Geen taalgemeenskap moes egter enige vrees hê dat die onderwys gebruik sou word om hul spesifieke moedertaal te onderdruk nie. Geen taalbepalinge sou dus gebruik word om enige burgers van onderwysgeleenthede uit te sluit nie. As doel is egter gestel dat leerlinge deur meer as een voertaal onderrig moes word, sodat hulle in staat sou wees om minstens twee van die Suid-Afrikaanse tale vlot te praat. Verder is daar tussen taal van onderrig en inligtingstaal onderskei. Die taal van onderrig sou as die medium van onderrig dien, terwyl die inligtingstaal die taal was wat deur die spesifieke onderwysinrigting vir sy administrasie, kommunikasie en vergaderings gebruik is.

Die taalkeuse moes demokraties deur 'n skoolgemeenskap aan die hand van die volgende bepaal word:

- Die taalkeuse mag nie diskriminerend wees nie. Dit mag dus nie gebruik word om

sekere leerlinge uit te sluit nie.

- Die taalkeuse moes op 'n billike grondslag aangebied word. Die materiaal en hulpbronne wat daarvoor benodig word, moes in ag geneem word.
- Die taalkeuses binne 'n bepaalde gebied moes gekoördineer word.
- 'n Gereelde hersiening van die taalkeuse is in die vooruitsig gestel.

Die keuse van die medium van onderrig word deur die volgende aspekte beïnvloed: die taal van die breër gemeenskap, die taal van die oorgrote meerderheid leerders, en die verskillende tale beskikbaar om die verskillende vakke te onderrig (ANC 1995:67-69).

Die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole (1996)* het bepaal dat die Minister van Onderwys geen spesifieke taal as medium van onderrig in enige skool kon afdwing nie (Republic of South Africa 1996:7).

Volgens artikel 3(4)(m) van die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* kon die Nasionale Minister van Onderwys die nasionale beleid vir taalgebruik in die onderwys bepaal met inagneming van artikel 4(a)(v) wat bepaal het dat elke leerder die reg op onderrig in die taal van sy keuse het, waar dit egter redelikerwys uitvoerbaar is (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996a:1036).

Die Nasionale Minister van Onderwys kon volgens die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* behoudens die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993*, na oorleg met die Raad van Onderwysministers, die norme en standaarde vir taalbeleid in openbare skole vasstel. Die beheerliggaam van 'n openbare skool kon dan binne die raamwerk hiervan, en met inagneming van toepaslike provinsiale wette die taalbeleid van die betrokke skool neerlê, met dien verstande, dat geen rassediskriminasie in die uitvoering van die beleid mag plaasvind nie (Wette van die Republiek van Suid-Afrika 1996b:1624).

In die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* is soos in die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* beklemtoon dat veeltaligheid, die ontwikkeling van die verskillende amptelike landstale en respek vir die gebruik van verskillende tale in die land bevorder moet word. Klem is daarop gelê dat elke leerder se

moedertaal behou moet word, terwyl die ander landstale aangeleer kan word. Die individu het dus die reg om sy taal van onderrig te kies, egter binne die raamwerk van die feit dat die onderwys veeltaligheid moet bevorder.

Die volgende sal vanaf 1998 as basis vir die voertaalbeleid dien:

- Geen skool se toelatingsbeleid mag diskriminerend op grond van taal wees nie.
- Elke leerder moet die reg hê om onderrig te ontvang in die taal van sy keuse, waar dit redelijkerwys uitvoerbaar is.
- Die beheerliggaam van 'n skool kan die taalbeleid van die spesifieke skool bepaal binne die raamwerk van die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* en die provinsiale beleid soos deur die Uitvoerende Raad van die provinsie bepaal.
- 'n Skool moet voorsiening kan maak vir meer as een medium van onderrig waar die behoefte daaraan bestaan (Department of Education 1997:22, 23).

4. SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

Die ondersoek na die posisie van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika sedert die sogenaamde “nuwe” onderwysbedeling (1984-1993) en in die post-apartheidsera (1994-1997) het die volgende na vore gebring.

Wat die onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud en medium van onderrig vir die tydperk 1984 tot 1993 betref, die volgende: Waar die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* spesifiek vir die realisering van die Christelik-nasionale onderwysideaal voorsiening gemaak het, het die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake, 76 van 1984*, waarin die beginsels soos in die RGN-onderwysverslag aanbeveel en geïnkorporeer is, 'n “nuwe” onderwysbedeling (1984-1993) ingelei waarin gepoog is om die verskillende onderwysbenaderinge van die verskillende kultuurgroepe in Suid-Afrika op nasionale vlak te akkommodeer. Dié Wet het as onderwysdoel gelyke onderwysgeleenthede aan al die inwoners van die land gestel, terwyl die behoeftes van die individu en die samelewing, asook die ekonomiese ontwikkeling en werkkragbehoeftes van die land in ag geneem moes word. Genoegsame ruimte is gelaat vir verbesondering en

inkleding vanuit elke besondere kultuurgroep se beskouinge. Die Christelik-nasionale onderwysideaal is deur dié wetgewing as een van verskeie onderwysbeskouinge erken.

In die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad)*, 70 van 1988 is gepoog om Christelike en breë nasionale onderwys in blanke skole te behou. Hierdie poging is versterk deur die keuse uit drie bykomende onderwysbestuursmodelle sedert 1990 waarin vereis is dat die etos van die skool by die keuse van 'n skoolmodel in ag geneem moes word. Onderwys met 'n Christelike en breë nasionale karakter kon dus hiervolgens in blanke skole nagestreef word. Hierdie sienswyse is ook in die *Onderwysvernuwingstrategie* (1992) bevestig waarin die daarstelling van 'n nie-rassige, demokratiese gemeenskap wat sosiale eenheid bevorder, beoog is, maar tog ruimte vir verskeidenheid ten opsigte van godsdiens, taal en kultuur geskep is. Ook in die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*, 200 van 1993 is ruimte gelaat om die Christelik-nasionale onderwysideaal te kon nastreef, want onderwys gebaseer op 'n gemeenskaplike kultuur, taal en godsdiens is in die vooruitsig gestel.

In die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwysake*, 76 van 1984 het nuwe reëlins ten opsigte van die onderwysbeheer 'n werklikheid geword. Onderwysbeheer was die staat se verantwoordelikheid, terwyl die individu, ouers en georganiseerde gemeenskap medeverantwoordelik vir die onderwys gemaak is. Sodoende is die Christelik-nasionale onderwysgedagte van medeseggenkap in die onderwys geakkommodeer. Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad)*, 70 van 1988 het ouerbetrokkenheid by die onderwys verder geakkommodeer deur die daarstelling van bestuursrade en die instelling van ouerkomitees. Met die daarstelling van die bykomende onderwysbestuursmodelle in 1990 is steeds groter seggenkap in die bestuur van skole aan die gemeenskap toegeken waardeur die Christelik-nasionale onderwyssiening van ouerbetrokkenheid in die onderwys weer eens geakkommodeer is. Ook die *Onderwysvernuwingstrategie* (1992) het gedeeltes verantwoordelikheid ter wille van doeltreffende onderwys bevestig. Volgens die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*, 200 van 1993 dra die ouers en voogdes van skoolgaande leerlinge primêr die verantwoordelikheid vir die onderwys van hul kinders. Ouers en voogdes het dus die reg om te deel in die beheer van die onderwys. In dié tydperk onder bespreking is daar dus ruimte gelaat vir die realisering van die Christelik-nasionale siening van onderwysbeheer, hoewel dit nie doelbewus bevorder is nie.

Om voorsiening te maak vir die wye verskeidenheid van behoeftes van die verskillende kultuurgroepe in Suid-Afrika ten opsigte van onderwysinhoud, is daar nie spesifiek vir 'n Christelik-nasionaal-georiënteerde onderwysinhoud en godsdiensonderrig in die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* voorsiening gemaak nie. Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad), 70 van 1988* het wel duidelike reëlings ten opsigte van godsdiensonderrig as vak in blanke skole neergelê, met dien verstande, dat 'n leerling met die toestemming van sy ouers van die bywoning daarvan vrygestel kon word. Die daarstelling van die bykomende onderwysbestuursmodelle in 1990 het ruimte vir 'n Christelik-nasionale onderwysinhoud gelaat deurdat bepaal is dat onderrig aan die hand van 'n goedgekeurde kurrikulum moes geskied wat met die kultuur van die spesifieke teikengroep rekening moes hou. Ook in die Onderwysvernuwingstrategie (1992) is Christelik-nasionale onderwys in die vooruitsig gestel, hoewel aanbeveel is dat 'n kurrikulum saamgestel moes word om nasionale eenheid te bevorder. Die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* het ruimte vir kultuurgebonde onderwys (wat dus Christelik-nasionale onderwys insluit) geskep, maar op nasionale vlak is die bevordering van nasionale eenheid nagestreef.

In die *Wet op die Nasionale Beleid vir Algemene Onderwyssake, 76 van 1984* is die moedertaal nie meer amptelik as medium van onderrig voorgeskryf nie. Die Christelik-nasionale siening rakende moedertaalonderrig is dus soos vele ander sieninge ten opsigte van die medium van onderrig geakkommodeer. Die *Wet op Onderwysaangeleenthede (Volksraad), 70 van 1988* het wat blanke skole betref steeds moedertaalonderrig tot aan die einde van standerd sewe bevestig om daardeur die Christelik-nasionale onderwysideaal te akkommodeer. Hierdie siening ten opsigte van die moedertaal as medium van onderrig is in die daarstelling van die bykomende onderwysbestuursmodelle (1990) bevestig. Die Onderwysvernuwingstrategie (1992) het egter voorgestel dat nasionale eenheid ook in die onderrigmedium bevorder moes word deur die verskeidenheid in taal te akkommodeer. Die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 200 van 1993* het hierdie siening bevestig deur die erkenning van elf amptelike landstale. Die keuse van die medium van onderrig het by die individu berus wat as hy dit sou verkies, die moedertaal as voertaal kon kies. Elke persoon het dus die reg op onderwys in die taal van sy keuse. Moedertaalonderrig as een van die aspekte van die Christelik-nasionale onderwysleer kon dus steeds nagestreef word.

In die tydperk van 1984 tot 1993 kon die Christelik-nasionale onderwysideaal dus steeds deur diegene wat dit verkies het, nagestreef word, maar dit het nie spesifiek in nasionale wetgewing neerslag gevind nie.

Wat die onderwysdoelstellinge, onderwysbeheer, onderwysinhoud en medium van onderrig in die post-apartheidsera (1994-1997) betref, is in geen wetgewing of regeringsdokument melding gemaak van die doelbewuste bevordering van die Christelik-nasionale onderwysideaal nie. Onderwys as 'n basiese mensereg is deur die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* (1995), die ANC se Onderwysbeleidsraamwerk (1995), die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole* (1996), die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996*, die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* en die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* beklemtoon. Hoewel die daarstelling van 'n nasionale demokratiese kultuur as onderwysdoelstelling in al dié dokumente gestel is, is daar tog ruimte gelaat om die Christelik-nasionale onderwysideaal as onderwysdoel na te streef deurdat erkenning verleen is aan die uiteenlopende geloofs-, kulturele en taaltradisies van die verskillende bevolkingsgroepe in die land.

Die Christelik-nasionale siening van ouerbetrokkenheid in onderwysbeheer is in al die wetgewing en regeringsdokumente in die tydperk van 1994 tot 1997 geakkommodeer. Die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding* (1995) het die ouergemeenskap by die onderwysbeheer betrek deur die daarstelling van skoolbeheerliggame wat verteenwoordigend van die vernaamste belanghebbendes in die skool moes wees, wat die ouers insluit. Verder is gestel dat staatsbetrokkenheid by skoolbeheer tot deelnemende bestuur beperk moes word. Die Onderwysbeleidsraamwerk (1995) van die ANC het die demokratiese beheer van die onderwys beklemtoon ten einde aktiewe deelname van alle belanghebbendes te verseker. Die *Witskrif oor die Organisasie, Beheer en Finansiering van Skole* (1996) het ook die betrokkenheid van die ouers of voogde van leerders in beheerliggame van skole beklemtoon. Wat wetgewing betref, het die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* en die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* albei ruimte gelaat vir die verteenwoordiging van alle belanghebbendes (wat die ouers insluit) in onderwysbeheer. Onderwysbeheer as die gesamentlike verantwoordelikheid van die staat, die gemeenskap en die privaatsektor is ook in die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* beklemtoon. Die

ouers of voogde van die leerders besit die primêre verantwoordelikheid vir die onderwys van hul kinders en 'n gesonde vennootskap tussen die staat en die ouers word as noodsaaklik beskou.

Die *Witskrif oor Onderwys en Opleiding (1995)*, die *Onderwysbeleidsraamwerk (1995)* van die ANC, die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996*, die *Suid-Afrikaanse Skolewet, 84 van 1996* en die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* beklemtoon sekulêre onderwys. Dit was en is gerig op die ontwikkeling van die leerder se vaardighede en vermoëns tot voordeel van die ontwikkeling van die land en sy bevolking. Hoewel daar vir godsdiensonderrig voorsiening gemaak is, moes die vryheid van gewete, oortuiging en godsdiens daarin erken word. Godsdiens oefening kon in die skole plaasvind, mits dit op 'n billike grondslag geskied en die bywoning daarvan vrywillig sou wees. Die *Wet op Nasionale Onderwysbeleid, 27 van 1996* het ruimte gelaat vir die onderwysbehoeftes van diegene met verskillende lewensbeskouinge (wat die Christelik-nasionale lewensbeskousing insluit), deur die geleentheid te skep vir die oprigting van onderwysinrigtings wat op 'n gemeenskaplike taal, kultuur of geloof gegrond is, solank dit enige vorm van diskriminasie uitsluit. Voorstanders van Christelik-nasionale onderwys was dus in staat om onderwysinrigtings binne bepaalde riglyne te skep waarin die Christelik-nasionale onderwysinhoud tot sy reg kon kom. Die dokument, *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century* het ruimte gelaat vir die sekulêre vakke deur die daarstelling van 'n uitkomsgebaseerde kurrikulum met agt leergebiede. Geen ruimte vir enige vorm van godsdiensonderrig as vak is egter gelaat nie.

In die tydperk onder bespreking (1994-1997) is daadwerklik voorsiening gemaak vir die reg op onderrig in die taal van die leerder se keuse, waar dit redelikerwys uitvoerbaar is. Geen persoon of taalgemeenskap kon dus deur wetgewing of 'n regeringsdokument verplig word om onderwys te ontvang deur medium van 'n taal wat nie volgens sy keuse is nie. Die vereiste is egter gestel dat meer as een voertaal gebruik moes word om sodoende leerders in staat te stel om minstens twee van die amptelike tale van die land vlot te praat. Daar is ook die versekering gegee dat geen taalgemeenskap enige vrees moes hê dat die onderwys gebruik sou word om 'n spesifieke moedertaal te onderdruk nie. Die Christelik-nasionale onderwysideaal van die moedertaal as die enigste voertaal in die skool kom dus gedeeltelik

tot sy reg.

Nadat die ontstaan en verloop van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika in die vorige hoofstukke in tydsperspektief ondersoek en beskryf is, gaan enkele bevindings, 'n gevolgtrekking en aanbevelings in die volgende hoofstuk aan die orde gestel word ten einde die toekoms daarvan te antisipeer.

HOOFSTUK 6

BEVINDINGE, GEVOLGTREKKING EN AANBEVELINGS

6.1 BEVINDINGE

Die ondersoek na die ontstaan en verloop van Christelik-nasionale onderwys in Suid-Afrika het die volgende aan die lig gebring:

- a) Die onderwys in geheel word deur die mens se lewensbeskouing bepaal. Die lewensbeskouing as 'n partikuliere aangeleentheid en uitvloeisel van die gemeenskap se religieuse grondoortuiging gee 'n besondere rigting aan die onderwysgebeure. Daar bestaan 'n besondere, besliste, innige en onwegdinkbare verband tussen 'n lewensbeskouing en die onderwys. Die lewensbeskouing as die lewegewende bron van die onderwys bepaal die gees en rigting van die verskillende onderwysfasette. Om van neutrale onderwys te praat, is dus om van die onmoontlike te praat. Omdat dit so is, is daar net soveel onderwysrigtings as lewensbeskoulike rigtings, die een onderwysrigting verskil bloot van die ander omdat die een lewensbeskouing van die ander verskil (kyk p. 8, 9, 16-19).
- b) Die Calvinistiese lewensbeskouing het sy oorsprong in die algemene gees van die oortuiginge van Johannes Calvyn (1509-1564). In 1652 is dit met die koms van Jan van Riebeeck in Suid-Afrika gevestig en met die koms van die Franse Hugenate in 1688 herbevestig. Hier het dit in 'n samespel met interne invloede mettertyd 'n eie karakter verkry. Dit is aangepas by die aard, omstandighede en geskiedenis van die land en volk en het 'n Christelik-nasionale lewensbeskouing met sy eie struktuurfasette en wesenskenmerke geword. Laasgenoemde is 'n lewensbeskouing in ooreenstemming met die leer van Christus en die tradisies en ideale van die Afrikanervolk (kyk p. 19-29).
- c) Elke onderwyspraktyk is 'n uitdrukkingsvorm van 'n onderliggende onderwysleer wat in 'n besondere lewensbeskouing gefundeer is. Wat die onderwys in Suid-Afrika

betref (1652-1984), het die Christelik-nasionale lewensbeskouing in 'n Christelik-nasionale onderwysleer neerslag gevind, wat Christelik-Protestants van aard is en by die aard, leefwyse en kultuur van die Afrikaner aansluiting vind. Die wesenskenmerke van die Christelik-nasionale onderwysleer, met sy partikuliere ingesteldheid ten opsigte van onderwysdoelstelling, onderwysinhoud, onderwysbeheer en medium van onderrig, sien soos volg daaruit:

- Die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling is Christosentries, religieus en omvangryk van aard. Die mens moet vir elke goeie werk volkome toegerus word, asook die volk se kultuurbesit sy eie maak. As vertrekpunt van die onderwysdoelstelling word die hulpbehoewende, steunsoekende verbondskind geneem wat tot kennis, aanvaarding en eer van God begelei moet word. Om 'n waardige draer van die Afrikaner se waardes en norme te kan wees, word die aanvaarding van sodanige waardes en norme nagestreef, asook 'n liefde vir die eie. Sodoende sal hy met trots in die geestelik-kulturele erfenis van sy volk ingelei kan word en 'n waardige draer en bevorderaar daarvan wees (kyk p. 34).
- Die Christelik-nasionale onderwysleer erken en aanvaar God as die Oorsprong van alle onderwysbeheer en -gesagstrukture. Aangesien God die verskeie onderwysbelanghebbende instansies in gesagsposisies geplaas het, is hulle aan Hom alleen verantwoording vir die uitoefening van hul gesag verskuldig. Die ouerhuis, staat en kerk moet mekaar aanvul in die beheer van die skool, sonder dat die een 'n slaaf van die ander word. Elk van die genoemde instansies is soewerein in eie kring en het dus sy eie bepaalde funksies ten opsigte van die onderwys van die kind. Die skool moet egter ook sy soewereiniteit in eie kring behou en handhaaf sodat die skool nie 'n instrument in die hande van die ander instansies word nie (kyk p. 34, 35).
- Die Christelik-nasionale onderwysinhoud is ook Christosentries, religieus en omvangryk van aard. Om die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling te kan bereik, moet die onderwys nie tot die onderrig en leer van 'n paar vakke beperk word nie. Die hele skepping, soos geopenbaar in Skriftuur en natuur, moet geken

en deurgond word. Om God dan in sy hele skepping te ken en te eer, word tussen religieuse en sekulêre vakke onderskei met die religieuse vakke as die belangrikste. Godsdiensoonderrig neem dus die sentrale posisie in die onderwysinhoud in en laat God se lig in die skool as geheel skyn. Die sekulêre vakke word ook vanuit Christelike perspektief onderrig. Die moedertaal (en ander tale), burgerleer en die vaderlandse geskiedenis en aardrykskunde vorm die belangrikste sekulêre vakke. Hierop volg kennis van die natuur (biologie, natuur- en skeikunde), getalle (wiskunde) en die vaardigheidsvakke (handwerk, kunsvlyt, sang, musiek, landbou, huishoudkunde en liggaamlike opvoeding; kyk p. 36).

- Die Christelik-nasionale onderwysleer neem die moedertaal as die basis van alle onderwys en as die enigste medium van onderrig. Opvoedende onderwys wat tuis aan die hand van die moedertaal geskied, moet in die skool deur die moedertaal as medium van onderrig voortgesit word. Die moedertaal as hoogste kultuurskepping van 'n volk verseker die bewaring van die volkskultuur en -identiteit omdat dit 'n volk se hede en verlede saambind. Die moedertaal as medium van onderrig kan alleen in enkelmediumskole tot sy reg kom (kyk p. 37).

- d) Sedert 1652 het Christelik-nasionale onderwys die basis van die onderwys van die Afrikaner gevorm. Verskeie doelbewuste pogings is deur die eeue aangewend om hierdie basis te vernietig. In 1967 het die Christelik-nasionale onderwysideaal amptelik erkenning verkry met die aanname van die *Wet op die Nasionale Onderwysbeleid, 39 van 1967* (kyk p. 30-33). Vir 'n tydperk van sewentien jaar was Christelik-nasionale onderwys die amptelike onderwysbeleid van die Republiek van Suid-Afrika. In 1984 is dit egter met die aanvaarding van die sogenaamde "nuwe" onderwysbedeling amptelik prysgegee.
- e) Met die daarstelling van 'n Regering van Nasionale Eenheid op 27 April 1994 is 'n nuwe tydperk in die onderwysgeskiedenis van Suid-Afrika ingelui. Sedertdien word die bestaan van 'n verskeidenheid van lewensbeskoulik-gefundeerde onderwysbenaderinge in die Republiek van Suid-Afrika erken. Christelik-nasionale onderwys kan hiervolgens steeds deur diegene wat dit verlang, nagestreef word, want kulturele

vryheid en verskeidenheid word vir almal in die vooruitsig gestel, waaronder vryheid van godsdienste en die keuse van die voertaal, indien dié keuse redelikerwys uitvoerbaar is. Die volgende word egter ook toenemend in die onderwys beklemtoon: nie-rassige onderwys; vrede; geregtigheid; verdraagsaamheid en stabiliteit; nie-diskriminerende reëlins; nasionale rekonstruksie en ontwikkeling; die reg tot onderwys vir alle agtergeblewenes; veeltaligheid; morele, maatskaplike, kulturele, politieke en ekonomiese ontwikkeling van die volk in die algemeen.

6.2 ENKELE BEVINDINGE IN VERBAND MET FASETTE VAN CHRISTELIK-NASIONALE ONDERWYS GEËVALUEER AAN DIE HAND VAN ALGEMEEN-GELDENE PEDAGOGIESE BEGINSELS

Ten einde in staat te wees om aanbevelings ten opsigte van die betekenis van Christelik-nasionale onderwys vir die hede en toekoms te maak, gaan sommige van die bostaande bevindinge met betrekking tot Christelik-nasionale onderwys in terme van pedagogiese beginsels geëvalueer word.

6.2.1 Christelik-nasionale onderwysdoelstelling geëvalueer aan die hand van die beginsels van doelgerigtheid, verskaffing van sekuriteit en geborgenheid en van buigsaamheid, realisme en komprehensiwiteit

Die verantwoordelike bemoeienis van die volwassene met die kind deur middel van gedifferensieerde hulpverlening, steungewing en positiewe gesagsleiding in sy op-weg-wees na behoorlike volwassenheid is 'n universele en onveranderlike doelstelling wat altyd en oral geld (Botha 1975:83). Deur die onderwyser se doelgerigte en intensionele handeling wil hy die kind met sy unieke potensiaal en belangstelling in sy op-weg-wees na volwassenheid, doelgerig vorm.

Die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling erken die beginsel van doelgerigtheid. Elke mens moet doelgerig vir elke goeie werk volkome toegerus word, terwyl die volk se kultuurbesit ook doelgerig aan die jonger geslag oorgedra moet word. In 'n toenemende mate moet die kind dus gehelp word om sy potensiaal en belangstelling met die oog op

volwassenheid te realiseer. Dit wil dus voorkom asof die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling aan die bostaande kriterium voldoen. Die Christelike en breë nasionale karakter wat nagestreef word, verskaf aan die kind die nodige sekuriteit en geborgenheid wat hom in staat stel om sy bekwaamheid, aanleg en belangstelling sinvol te realiseer. Verder word sy onbestendige, wankelbare kinderlewe op 'n vaste koers gehelp sodat hy vir elke goeie werk volkome toegerus sal wees. Sodanige bemoeienis is veranker in ewige, transendente geestelike waardes wat blywend is en aan die mens geestelike sekuriteit bied.

Volgens Gunter (1964:65) en Van der Walt & Dekker (1983:212) mag die onderwysdoelstelling nooit as iets onveranderliks beskou word nie, maar moet dit buigsaam wees sodat dit tred kan hou met veranderende tydsomstandighede en behoeftes van die gemeenskap. Die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling voldoen aan hierdie kriterium aangesien dit sedert die volksplanting in 1652 herhaaldelik gewysig is om by tydsomstandighede en veranderende behoeftes aan te pas. In die lig van veranderende omstandighede in Suid-Afrika kan die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling dus gewysig en herformuleer word om by die behoeftes en nuwe insigte van die inwoners van die land aan te pas.

Die onderwysdoelstelling moet verder rekening hou met die ervaring, getrou wees aan die lewe, asook van die werklikheid uitgaan sodat reg kan geskied aan die eksisterende kind in sy besondere konkrete situasie. Die onderwysdoelstelling mag dus nie kontak verloor met die realiteit van wie die kind is en wat hy kan doen nie (Gunter 1964:66). Die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling beantwoord aan die vereiste van realisme aangesien dit reg laat geskied aan die kind in sy konkrete lewensituasie. As hulpbehoewende, steunsoekende verbondskind word hy begelei tot 'n intelligente, verantwoordelike en volwaardige landsburger wat in sy denke en dade op en deur die Woord van God gerig word.

Om enige engheid en eensydigheid in die onderwys uit te skakel, moet die onderwysdoelstelling ruim en omvangryk wees, sonder dat enige aspek van die menslike bestaan verabsoluteer word ten koste van ander ewe belangrike aspekte. Die kind moet dus in geheel onderrig word (Gunter 1964:65, 66). Die Christelik-nasionale onderwysdoelstelling maak voorsiening vir die ontwikkeling van die kind in geheel, sonder dat 'n besondere aspek van menswees verabsoluteer word. Die liggaamlike aspek geniet aandag wanneer die kind

geleer word dat sy liggaam 'n tempel van God is wat versorg en ontwikkel moet word. Die affektiewe aspek word ontwikkel wanneer die kind geleer word om sy emosies op 'n aanvaarbare wyse tot uiting te bring, terwyl die intellektuele aspek gerealiseer word wanneer die kind onderrig word met die doel om sy unieke potensiaal en belangstelling te ontwikkel. Die sosiale aspek geniet aandag wanneer die kind geleer word dat hy 'n verantwoordelikheid teenoor sy medemens in die gemeenskap het. Wanneer die kind geleer word om die volk se kultuurbesit sy eie te maak, geniet die historiese en nasionale aspekte weer aandag, terwyl die estetiese aspek vasgelê word wanneer die kind die wonder van God se Skepping ontdek. Die sedelike aspek geniet aandag wanneer die kind geleer word dat hy as sedelike wese gehoorsaam aan die eise van die samelewing moet wees. Ten slotte word aandag aan die religieuse aspek verleen wanneer die kind geleer word om God bo alles lief te hê, te dien en te eer.

6.2.2 Christelik-nasionale siening van onderwysbeheer geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsel van soewereiniteit in eie kring

Gesag wat beheer en toesighouding insluit, is eie aan die pedagogiese. Daarsonder word opvoedende onderwys in chaos gedompel en is dit eintlik onmoontlik en ondenkbaar. Onderwys moet dus binne die opset van die bindende gesag wat deur reëls en wette van die owerheid en ander belangstellendes daargestel word, voltrek word. Pedagogiese gesag mag nooit absoluut, onderdrukkend en oorheersend wees of met die uitoefening van mag vereenselwig word nie. Dit moet as 'n noodsaaklike voorwaarde vir dienslewering aan diegene wat na volwassenheid op weg is, erken word. Pedagogiese gesag is dus 'n respekterende en dienende gesindheid wat geen plek vir bandeloosheid en losbandigheid laat nie. Onderwysgesag is dus verantwoordelike gesag.

Die Christelik-nasionale siening in verband met onderwysgesag is pedagogies verantwoordbaar aangesien dit as verleende en begrensde gesag, komende van God, erken word. Dit mag dus nooit absoluut, oorheersend of onderdrukkend wees nie. Veel eerder moet dit dienend en respekterend wees met die oog op die volwassewording van die kind.

Vanuit 'n Christelik-nasionale standpunt moet die onderwysbelanghebbende instansies

(ouerhuis, staat, kerk) in hul betrokkenheid by die onderwys die normatiewe beginsel van soewereiniteit in eie kring as 'n algemeen-geldende riglyn gebruik sodat nie een hom in sy beheer van die onderwys op die terrein van die ander begewe nie. As maatskaplike instellings moet die ouerhuis, die staat en die kerk elkeen sy regmatige aandeel, naas die skool self, in die beheer van die onderwys kry, maar met die wete dat dit nooit absoluut kan wees nie. Volgens hierdie beginsel is die onderwys (skool), die ouerhuis, die staat, en die kerk nie aan mekaar ondergeskik nie. Elkeen behou sy regte, vryheid, verantwoordelikheid en roeping en wend dit aan ter wille van die besondere taak waarvoor hy tot stand gekom het. Elk het dus 'n bevoegdheid op eie terrein, maar ook 'n spesifieke taak ten opsigte van die onderwys. Op hierdie wyse vind daar geen grensoorskryding plaas nie (Stone 1979:200). Vryheid van die onderwys word gewaarborg deur die erkenning van elke sosiale instelling se besondere medeseggenskap ten opsigte van die onderwys.

6.2.3 Christelik-nasionale onderwysinhoud, met spesiale verwysing na godsdiensonderrig, geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsels van differensiasie en normatiwiteit

Aangesien die mens die werklikheid vanuit verskillende perspektiewe bekyk, word vereis dat die onderwysinhoud gedifferensieerd aangebied sal word, sodat elke kind sy volle potensiaal sal ontwikkel. Deur middel van die onderrig van 'n gedifferensieerde onderwysinhoud kry die kind dan die geleentheid om optimaal te presteer (Botha 1975:80-82). Vir 'n geheelperspektief van die werklikheid moet die onderwysinhoud volgens Van der Walt & Dekker (1983:238) gedifferensieerd (religieus en sekulêr) wees sodat die kind voorberei kan word om sinvol sy plek in die samelewing in te neem. Die kind se vakkeuse moet hierbenewens ook by sy vermoëns, belangstelling en aanleg pas sodat hy sy taak en roeping sinvol kan vervul.

Die Christelik-nasionale onderwysinhoud beantwoord aan die vereiste van differensiasie aangesien die inhoud vir religieuse en 'n verskeidenheid van sekulêre vakke voorsiening maak waardeur verskillende aspekte van die werklikheid ontsluit word. Verder word erkenning aan die andersheid van elke kind verleen sodat sy unieke potensiaal tot volle ontplooiing kan kom.

Volgens Botha (1975:198, 199) behels normatiewiteit 'n bepaalde waardesisteem met geïmpliseerde norme waarvolgens die kind se lewe van keuses gerig kan word. Om volwassenheid te bereik, moet die kind dan ook volgens bepaalde norme binne kultuurverband opgevoed word. Die kind se betrokkenheid by die werklikheid word voortdurend aan die hand van bepaalde norme wat in 'n partikuliere lewensbeskouing van die mens en die kultuurgroep ingebed lê, beoordeel. Die skool mag nooit onverskillig teenoor die godsdiens van die volk en begeertes van die ouers staan nie.

In die Christelik-nasionale onderwysinhoud neem godsdiensonderrig die sentrale plek in die onderwysinhoud in en deursuur ook alle fasette van die onderwys. Geloofsinhoud word by die kinders ingeskerp om hulle in staat te stel om norme en waardes prakties toe te pas. Die kind word ook gelei tot 'n lewende en praktiese geloof in Jesus Christus sy persoonlike Saligmaker, liefde en diens aan God en sy naaste, offervaardigheid, eerlikheid, getrouheid, bedagsaamheid, pligsbesef en 'n verantwoordelike besef.

6.2.4 Christelik-nasionale siening van die moedertaal as medium van onderrig geëvalueer aan die hand van die pedagogiese beginsels van identiteitsverwerwing en realisering van die kind se moontlikhede

Volgens Landman et al (1979:79, 80) is identiteitsverwerwing afhanklik van sowel 'n menslike ideaalmodel as die geordende waardesisteem van die subkultuur. Identiteitsverwerwing sluit dus ook kultuur- en groepsidentiteit in, omdat die mens op sy medemens aangewese is om self iemand te kan word. Groepsidentiteit word in ooreenstemming met 'n lewensbeskouing verwerf in 'n groep waarin die kind tuis voel. Die kind word op sodanige wyse in staat gestel om homself geleidelik met sy eie kultuurgroep te vereenselwig. Deur middel van die moedertaal word die geestelike erfenis van die gemeenskap verwoord en die volk se godsdiens, kultuur en tradisies aan die kind oorgedra (Steyn 1938:17, 20).

Die Christelik-nasionale siening van die moedertaal as medium van onderrig in die skool beantwoord aan die pedagogiese beginsel van identiteitsverwerwing. Die moedertaal as die hoogste kultuurskepping van elke volk word as die basis van alle onderwys, asook die enigste medium van onderrig beskou waardeur die kind 'n eie identiteit binne sy gemeenskap met 'n eie lewensbeskouing kan verwerf.

Die kind verwag dat daar met die hulp van die volwassene “iets” met sy moontlikhede en vermoëns gedoen sal word. Die volwassene moet die kind lei om sy moontlikhede verantwoordelik te realiseer en te gebruik (Landman 1974:18, 19). Aangesien die kind self iemand wil wees en wil word, moet die geleentheid geskep word waardeur die kind self situasies kan stig en betekenis daaraan kan gee. Die kind moet gelei word om ‘n eie betekeniswêreld te ontwerp wat hom in staat sal stel om op ‘n toenemend hoër vlak met die wêreld om te gaan (Smit & Kilian 1973:63, 63). Deur die moedertaal as medium van onderrig te gebruik, sal die kind in staat wees om sy unieke moontlikhede verantwoordelik te realiseer en sinvol op ‘n hoër vlak betekenis aan die wêreld toe te ken.

Die Christelik-nasionale siening van die medium van onderrig in die skole voldoen aan die pedagogiese beginsel van realisering van die moontlikhede van die kind. Die moedertaal word as die basis van alle onderwys en die enigste medium van onderrig beskou omdat die moedertaal onontbeerlik is vir die geestelike ontwikkeling en verryking van die kind. Sy moontlikhede kan dus slegs deur die moedertaal tot eer en verheerliking van God verwesenlik word.

Uit die voorafgaande evaluering van enkele bevindinge met betrekking tot ‘n aantal fasette van Christelik-nasionale onderwys kan gesien word dat die ware pedagogiese in die genoemde onderwysfasette ingebed is.

6.3 GEVOLGTREKKING

Christelik-nasionale onderwys as die histories-geworde onderwysideaal van die Afrikaner waarvoor ‘n veelbewoë stryd gevoer is, is dus pedagogies verantwoordbaar en daarom steeds ‘n onderwysrigting wat die moeite werd is om in die toekoms te propageer en uit te bou. In terme van die hipotese wat in hoofstuk een (kyk p. 12) geformuleer is, kan tot die gevolgtrekking gekom word dat die Afrikaner steeds in die multikulturele onderwysopset van die post-apartheidsera op volkseie onderwys sal kan aanspraak maak, sodat die Afrikanerkind ooreenkomstig sy bepaalde lewensbeskouing die volwasse mens kan word wat hy wil, kan en behoort te wees.

6.4 AANBEVELINGS

Ten slotte word enkele aanbevelings verwoord met die oog daarop om Christelik-nasionale onderwys se betekenis vir die toekoms aan te dui en die voortbestaan daarvan te verseker.

- Die Christelik-nasionale onderwysleer is absoluut in die Woord van God gefundeer en gewortel en kan daarom waarlik opvoedend wees. Navolgers van dié onderwysleer sal nie die tydelike sosiale strukture verabsoluteer nie, maar God in en deur daardie strukture dien omdat hy God bo alles liefhet en dien. Omdat die Christelik-nasionalis sy naaste liefhet soos homself, sal hy nie sy naaste se algemene en besondere vryhede en regte van hom wil ontnem deur hom tot politieke, sosiale en ekonomiese belange te verslaaf nie. 'n Christelik-nasionale onderwysleer sal dus nie die onderwys vir nie-pedagogiese doeleindes gebruik nie. Deur middel van die onderwys sal eerder gepoog word om aan elke kind die beste moontlike geleentheid te gee om daardie mens te word wat hyself wil, kan en behoort te word.
- Die Afrikaner is onlosmaaklik deel van die veranderingsproses in die onderwys. Die uitdaging word tot die Afrikaner gerig om voorbereid en betrokke te wees en te dink en doen om te verseker dat die uiteinde daarvan positief sal wees. Die Christelik-nasionale onderwysideaal moet dus opnuut in die regte perspektief gestel en gepropageer word. Om groter begrip en waardering daarvoor by nie-Afrikaners te kweek, kan inligting in dié verband in nuusblaaie, brosjures en deur die elektroniese media versprei word. Dit kan moontlik ook 'n algemene studietema in onderwysersopleidingskursusse gemaak word.
- Die begrip *Christelik-volkseie onderwys* het min of meer dieselfde betekenis as Christelik-nasionale onderwys. Die eersgenoemde begrip sal in die post-apartheidsera verkiesliker wees, omdat die begrip *Christelik-nasionale onderwys* mettertyd 'n betekenisverruiming ondergaan het. Christelik-volkseie onderwys beteken dan onderwys vir die Afrikaner.

- Afrikanerouers met 'n Christelik-nasionale lewensbeskouing moet weer eens pertinent daarop gewys word dat hulle verbondsouers is en dat hul kind 'n verbondskind is. Die doopbelofte wat hulle voor God afgelê het, vereis dat hulle hul verbondskind in die leer van die Skrif sal onderrig en laat onderrig. Dit is dus hul dure plig om hul kinders in die vrese van die Here as nuttige en volwaardige burgers van die land op te voed en te laat opvoed.
- Voorstanders van Christelik-nasionale onderwys kan hul kragte saamsnoer om te verseker dat Christelik-nasionale onderwys nie in die toekoms van die toneel sal verdwyn nie. In dié verband bied die verlede kosbare riglyne. Geen koste was te groot en geen opoffering te veel om die voortbestaan daarvan te verseker nie. 'n Kongres waar opnuut oor dié ideaal besin kan word, kan moontlik beplan word. Die volgende voorstelle kan ook as moontlike riglyne dien:

** Stigting van privaatskole*

Privaatskole het die voordeel dat vollediger beheer oor die grondslag, standaard, taal en kultuur van die skool uitgeoefen kan word. Privaatskole is egter nie vir almal haalbaar nie. Aangesien befondsing 'n groot struikelblok is, kan sonder die nodige fondse beswaarlik iets beters as die regeringskole gebied word.

** Verryking van die bestaande onderwys*

Met na-skoolse of korrespondensiekursusse kan 'n gekeurde leerplan aan die kinders van belangstellende ouers onderrig word. Sodoende kan van die leemtes wat godsdiens, standaard, taal, kultuur en volksgeskiedenis in regeringskole betref, moontlik uitgeskakel word. Die verrykingsprogramme sal ook heelwat goedkoper as die stigting van privaatskole wees.

** Toerustingsbyeenkomste*

Ouers kan byeenkomste inisieer en organiseer waartydens die kinders toegerus kan word om hul verhouding tot God, hul verantwoordelikheid teenoor hul naaste, die land en hul verlede en toekoms in die regte perspektief te sien.

* *Kategetiese onderrig*

Deur kategetiese onderrig kan voorkom word dat die kinders in die vryer, minder beskermde gemeenskap van die toekoms nie die pad van die geloof byster raak nie. Deur hul band met hul Hemelse Vader te versterk, sal die kinders in staat wees om hulself in die toekoms in enige land onder enige regering as Christene te handhaaf.

- Die geleentheid vir godsdiensonderrig tydens skooltyd, volgens die verskillende kultuurgroepe se behoeftes, kan geskep word deur onder meer van die hulp van kerkinstitusies gebruik te maak.
- Ter wille van groter onderlinge begrip tussen die verskillende kultuurgroepe sou dit goed wees indien die onderwysinhoud van die sogenaamde kultuurvakke op so 'n wyse hersien word dat die eie daarin beklemtoon word, maar dat dit wat van die eie verskil ook daarin neerslag vind.
- Die Afrikaner moet daarteen waak dat die vryheid ten opsigte van geloof en kultuur wat in die grondwet en ander regeringsdokumente in die vooruitsig gestel is, in geen stadium opgeskort word nie. Christelike, kultuurgebonde onderwys met die moedertaal as medium van onderrig is onlosmaaklik deel van die histories-geworde onderwysideaal van die Afrikaner. Verandering daaraan sal die wese en karakter van sy onderwys grondig aantast.
- Gelyke onderwysgeleenthede behoort vir alle kultuurgroepe daargestel te word. 'n Gesindheid van verdraagsaamheid teenoor die verskillende kultuurgroepe moet gekweek word ten einde te verhinder dat 'n kultuurlose volk tot stand kom. As onderwysdoelstelling kan die volgende oorweeg word: die vorming van 'n kind met 'n eie geloof, kultuur en identiteit, toegerus om in 'n heterogene samelewing te leef en te werk. Hoewel die Afrikaner in 'n multikulturele samelewing woon, moet dit sy reg bly om (indien hy dit so verkies) dit wat vir hom kosbaar is, te behou en te bewaar. Daar is immers geen fout daarmee indien 'n bepaalde ouer 'n Christelik-volkseie ideaal vir sy eie kind nastreef nie. Trouens, lewensbeskoulike differensiasie is 'n gesonde verantwoordbare pedagogiese beginsel. Deur dit op ander af te dwing, is pedagogies onaanvaarbaar.

- In Suid-Afrika woon mense van 'n verskeidenheid van kulture. Die Afrikanerkind sal daarom ook vir die multikulturele samelewing waarin hy leef en gaan werk, voorberei moet word. Daar moet egter gewaak word dat die onderwys nie teen sy aard vir politieke doeleindes gebruik word nie, deur byvoorbeeld 'n nuwe samelewing vir 'n nuwe Suid-Afrika daar te wil stel nie.
- Christelik-nasionale onderwys is opvoedkundig en onderwyskundig gefundeer en het daarom die dinamiek en moontlikheid om elke Afrikanerkind volledig toe te rus om sy plek in die post-apartheidsera vol te staan.

Met hierdie paar gedagtes word volstaan. Aangesien Christelik-nasionale onderwys 'n omstrede en omvangryke onderwerp is, kan dit nie in een verhandeling tot sy reg kom nie. Die volgende temas kan derhalwe met groot vrug nagevors word om die Christelik-nasionale onderwysgedagte verder te belig:

- Christelik-nasionale onderwysinhoud in die nuwe skoolkurrikulum met besondere verwysing na die plek van godsdiensonderrig daarin.
- Strategieë vir die voorsiening van Christelik-nasionale onderwys vir die kinders van Christengelowige ouers.
- Afrikaans as moedertaal en medium van onderrig in 'n veeltalige Republiek van Suid-Afrika.
- Christelik-nasionale onderwys se bydrae tot positiewe volkereverhoudinge in die Republiek van Suid-Afrika.
- Die Christenouer se aandeel in die beheer van die onderwys in die Republiek van Suid-Afrika.
- Aanpassings met betrekking tot die Christelik-nasionale onderwysideaal in die lig van die relevantheidsbeginsel.

BIBLIOGRAFIE

- Administrasie Volksraad. 1988. *Hantering van die eie sake van die Blanke-bevolkingsgroep*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Algemene Sinode. 1970. *Standpunte van die Nederduits Gereformeerde kerk ten opsigte van opvoeding en onderwys*. Pretoria: s.l.
- ANC (African National Congress). 1995. *A policy framework for education and training*. Manzini: MacMillan Boleswa Publishers.
- Arnold, N. 1954. *Die Christelik-nasionale onderwysbeweging in Suid-Afrika gedurende die tydperk 1907-1920*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Badenhorst, E.A.M. 1982. *Calvinistiese inhoudgewing aan die begrippe "vryheid" en "gesag" in die opvoeding*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Badenhorst, L.H. 1955. *Die aandeel van die kerk in die opvoeding spesiaal in die Kaapprovinsie*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Barnard, P.N. 1950. Christelik-nasionale onderwys. *Inspan*, 9(11): 18, 19.
- Barnard, S.S. 1979. *Blanke-onderwys in Transvaal in histories-pedagogiese perspektief*. Durban: Butterworths.

- Barnard, S.S. 1980. Christelik-nasionale onderwys (volgens die Nasionale Onderwysbeleid gegrond op die Wet van 1967). *Woord en Daad*, 20(209): 11-15.
- Barnard, S.S. & Coetsee, A.G. 1976. *Blanke onderwys van Kaapland tot Transvaal*. Potchefstroom: Pro Rege.
- Basson, M.A. 1936. *Die Hollands-Afrikaanse taalstryd in Transvaal tot 1935*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Basson, M.A. 1944. *Die voertaalvraagstuk in die Transvaalse skoolwese*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Basson, M.A. 1956. *Die Britse invloed in die Transvaalse onderwys, 1836-1907*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Bavinck, H. 1956. *De mens in de wetenschap*. Kampen: J.H. Kok.
- Behr, A.L. 1984. *New perspectives in South African education*. Second edition. Durban: Butterworths.
- Behr, A.L. 1988. *Education in South Africa, origins, issues and trends: 1652-1988*. Pretoria: Academica.
- Bekker, J. 1965. *Aspekte van die organisasie en administrasie van die Transvaalse openbare onderwys*. Tweede hersiene uitgawe. Kaapstad: HAUM.
- Bingle, H.J.J. 1947. Die Onderwyswet van 1907 en ons CNO-strewe. *Die Kerkblad*, 5(1072): 20-22.

- Bingle, H.J.J. 1962. *Aspekte van die Christelik-nasionale onderwys*. s.l.: Pretoriase Onderwyskollege.
- Bingle, H.J.J. 1964. Vryheid en gebondenheid in die ontwikkeling van Christelik-nasionale onderwys(stelsel) in Suid-Afrika. *Koers*, 32: 37-49.
- Bot, A.K. 1951. *Die ontwikkeling van onderwys in Transvaal, 1836-1951*. Pretoria: Transvaalse Onderwysdepartement.
- Botes, E. 1941. *Die taalmediumvraagstuk*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Botha, J.H. 1975. 'n *Eksemplariese evaluering van 'n gedifferensieerde opvoedingsprogram in die skool aan die hand van pedagogiese kriteria*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Port Elizabeth: Universiteit van Port Elizabeth.
- Botha, M.E. 1982. *Christelik-nasionaal. Outentieke ideologie of gesekulariseerde nasionalisme?* Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- Bybel, Die* 1983-vertaling. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- Calvyn, J. 1978. *Institusie of Onderwysing in die Christelike godsdiens*. Vertaal en verkort deur A. Duvenhage. Potchefstroom: Pro Rege.
- Cape of Good Hope. 1863. *Report of a Commission upon the Government Education system of the Colony*. Secretary's Office.

- Celliers, D.H. 1953. Die stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool (1652-1939). Kaapstad: Balkema.
- Celliers, D.H. 1960. *Onderwysbeleid en -beheer in Suid-Afrika, 1910-1960*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Christie, P. 1992. *The right to learn*. Braamfontein: Ravan Press.
- Cilliers, J.L.le R. 1974. *Calvinistiese lewens- en wêreldbeskouing en opvoedingsteorie en -praktyk*. SAVBO. Monografie no. 1. s.l.: SAVBO.
- Cilliers, J.L.le R. 1981. *A phenomenological analysis of Christian National Education (CNE)*. s.l.: SAAE.
- Coetsee, A.G. 1966. Nasionalisme as wesenfaktor by die bepaling van onderwysstelsels. *Koers*, 33: 315-334.
- Coetzee, J.Chr. 1930. *Vraagstukke van die opvoedkundige politiek*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Coetzee, J.Chr. 1940. *Die eerste beginsels van die Calvinistiese opvoeding*. Stellenbosch: Pro Ecclesia.
- Coetzee, J.Chr. 1941. *Onderwys in Transvaal, 1838-1937*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Coetzee, J.Chr. 1949a. Ons CNO-beleid toegelig en verdedig. *Inspan*, 8(7): 12-15.
- Coetzee, J.Chr. 1949b. CNO-beleid. *Onderwysblad*, 53(593): 5-7.

- Coetzee, J.Chr. 1954. *'n Inleiding tot die historiese opvoedkunde*. Johannesburg: Voortrekkerpers.
- Coetzee, J.Chr. 1957. Die godsdiensklousule in die Transvaalse Onderwyswetgewing. *Koers*, 25(1): 9-21.
- Coetzee, J.Chr. 1958. *Onderwys in Suid-Afrika, 1652-1956*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Coetzee, J.Chr. 1963. *Onderwys in Suid-Afrika, 1652-1960*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Coetzee, J.Chr. 1972. Christian-National Education under Act 39 of 1967 on National Education Policy. *South African Journal of Pedagogy*, 6(1): 11-17.
- Coetzee, J.H. 1987. *Christelik-nasionale onderwys geweeg in die lig van die ekumeniese roeping van die PU vir CHO*. Studiestuk 235. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- Coetzee, S.D.J. 1979. *Pedagogiese gesitueerdheid as aangesprokenheid en as roeping*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Conradie, D.S. 1975. Die verbintenis tussen die kerk en die onderwys in die geskiedenis van ons volk. *Unie*, 71: 337-341.
- Davenport, T.R.H. 1966. *The Afrikaner Bond - the history of a South African political party, 1880-1911*. Cape Town: Oxford University Press.

- Davies, J.L. 1978. *Christian national education in South Africa: a study in the influence of Calvinism and nationalism on education policy*. Wisconsin: Wisconsin-Madison University.
- De Klerk, J. 1970. Die roeping van die staat ten opsigte van die onderwys en kultuur in die Republiek van Suid-Afrika. *Koers*, 37: 226-234.
- De Klerk, W.J. s.a. *Die Calvinisme in 'n neutedop*. Studiestuk 36. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- De Klerk, W.J., Duvenhage, B. & Van Wyk, J.H. 1972. *Roeping en werklikheid*. Potchefstroom: Potchefstroom Herald.
- Department of Education. 1997. *Curriculum 2005, Lifelong learning for the 21st century*. s.l.
- Department of Education and Culture. 1992. *Manual for state-aided (Model C) schools*. s.l.
- De Swardt, A.H. 1934. Christelik-nasionale onderwys. *Die Gereformeerde Vaandel*, 2(10): 299-302.
- De Villiers, M., Smuts, J., Eksteen, L.C. & Gouws, R.H. 1985. *Nasionale Woordeboek*. Sesde hersiene en uitgebreide uitgawe. Goodwood: Nasou.
- De Vos Hugo, G.F. 1948a. Christelik-nasionale onderwysbeleid. *Inspan*, 6: 24-25.

- De Vos Hugo, G.F. 1948b. Christelik-nasionale onderwysbeleid. *Inspan*, 7: 18-21.
- De Wet, B.A. 1944. Die geskiedenis van die CNO-idee. *Skoolblad*, 32(2): 2-5.
- DNO (Departement van Nasionale Opvoeding). 1982. *Advies van die Tussentydse Onderwystaakgroep na aanleiding van die verslag van die Hoofkomitee van die RGN-onderzoek na die onderwys en kommentaar daarop deur die publiek*. Pretoria: Staatsdrukker.
- DNO (Departement van Nasionale Opvoeding). 1992. *Onderwysvermwingstrategie - Bestuursoplossing vir onderwys in Suid-Afrika*. Pretoria: Departement van Nasionale Opvoeding.
- DNO (Departement van Nasionale Opvoeding). 1994. *Die struktuur en werking van die opvoedingstelsel in die lig van die nuwe grondwet*. Pretoria: Departement van Nasionale Opvoeding.
- DOK (Departement Onderwys en Kultuur). 1990. *Bykomstige modelle vir onderwysvoorsiening*. Pretoria: Transvaalse Onderwysdepartement.
- Dovey, K.A. 1980. Blueprint of alienation: education in South Africa. *Theoria*, 54: 33-41.
- Dreckmeyr, M. 1991. *Kurrikulering vir Christelike onderwys*. Pretoria: Opvoedkundevereniging van Suid-Afrika.
- Du Plooy, J.L., Griesel, G.A.J. & Oberholzer, M.O. 1985. *Fundamentele pedagogiek vir gevorderde studente*. Pretoria: HAUM.

- Du Preez van Wyk, A.H. 1947. *Die invloed van die Engelse skoolwese op die Kaapse skoolwese, 1806-1915*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Du Toit, P.S. 1937. *Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652-1795; 'n kultuur-historiese studie*. Kaapstad: Juta.
- Du Toit, P.S. 1944. *Onderwys aan die Kaap onder die Bataafse Bewind, 1803-1806; 'n kultuur-historiese studie*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Du Toit, P.S. & Nell, W.L. 1982. *Onderwys in Kaapland, 1652-1980; 'n historiese oorsig*. Derde hersiene uitgawe. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Education Policy Unit. 1994. *EPU summary of ANC draft policy framework for education and training*. Johannesburg: University of Witwatersrand / NECC.
- Engelbrecht, B.J. 1979. *Temas rondom die reformasie: artikels oor die reformatore en ons reformatoriese belydenis en erfenis*. Pretoria: HAUM.
- Eybers, E. 1918. *Educational development at the Cape of Good Hope (1652-1839) - with special reference to the period of transition from Dutch to British rule (1803-1839)*. Degree of Doctor of Pedagogy. New York: New York University.
- FAK & CNO (*Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge & Christelik-nasionale onderwys*)-kongresse. 1939. Bloemfontein: Nasionale Pers.

- Geldenhuys, D.J.C. 1972. *Die standpunte van die N G Kerk met betrekking tot opvoeding en onderwys*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Giliomee, H.B. 1966. *Die administrasietydperk van Lord Caledon, 1807-1811*. Kaapstad: Staatsdrukker.
- Goodey, J.S. 1989. *Multikulturele onderwys: ideaal en werklikheid*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Greyling, E. 1946. *Godsdiensonderwys in die skool*. Bloemfontein: Sondagskool Depot.
- Greyling, E.G. 1941a. *Christelike en nasionale onderwys, deel 1*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Greyling, E.G. 1941b. *Christelike en nasionale onderwys, deel 2*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Gunter, C.F.G. 1948. Christelike en nasionale onderwys. *Unie*, 7: 149-152.
- Gunter, C.F.G. 1964. *Opvoedingsfilosofieë - op weg na 'n Christelike opvoedingsfilosofie*. Tweede hersiene druk. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars.
- Gunter, C.F.G. 1977. *Aspekte van die teoretiese opvoedkunde (met spesiale verwysing na die skool)*. Hersiene uitgawe en derde druk. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars.

- Gutteridge, W. 1995. *South Africa - from apartheid to national unity, 1981-1994*. Aldershot: Dartmouth.
- Haasbroek, A. 1979. *Die sin van 'n Christelik-Protestantse opvoeding in sosiale verband en die invloed daarvan op die persoonswording van die kind*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Hay, E. 1992. Christelike onderwys: 'n kerklike perspektief. *Roeping en Riglyne*, 40(2): 9, 10.
- Heese, C & Badenhorst, D. 1992. *South Africa - the education equation*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Heyns, J.A. 1973. *Brug tussen God en mens*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- ICNO (Instituut vir Christelik Nasionale Onderwys). 1948. *CNO-Beleid*. Johannesburg: ICNO.
- Jooste, S.E. 1971. *Die gronde waarop sekere onderwysstelsels berus - 'n kritiese ontleding*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Joubert, C.J. 1982. *Algemene Skoolvoortligting*. Johannesburg: McGraw-Hill.
- Joubert, W.A. 1979. *The law of South Africa, Volume 9*. Durban: Butterworths.

- Joyce, C.T.I. 1966. *'n Pedagogiese analise en evaluering van die onderwyswetgewing in die Suid-Afrikaanse Republiek tydens die jare 1852-1899*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Kempff, D. 1981. *Gewortel en gegroei. Die inslag van die Calvinisme in Suid-Afrika (1652-1806)*. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Kempff, D. 1982. *Bestry en bevestig, 1806-1900*. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Keyter, J.de W. 1961. *Opvoeding en onderwys - 'n prinsipiële waardering*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- King, T.J. 1984. *Besluitneming in onderwysstelselverband: ideaal en werklikheid in die Republiek van Suid-Afrika*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Kirsten, J.F. 1943. Die grondslae vir Christelike en nasionale onderwys. *Unie*, 39: 59-63.
- Landman, W.A. 1974. *Leesboek vir die Christen-opvoeder*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Landman, W.A., Barnard, F., Gerber, A.E., Roos, S.G., Van der Westhuizen, G.J. & Smit, R.J. 1978. *Opvoedkunde vir onderwysstudente*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars.

- Landman, W.A., Mentz, N.J.,
Roos, S.G. & Möller, T. 1982. *Fundamentele pedagogiek en lesgee*. Durban: Butterworths.
- Landman, W.A., Roos, S.G. &
Liebenberg, C.R. 1977. *Opvoedkunde en opvoedingsleer vir beginners*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers en -boekhandelaars.
- Landman, W.A., Roos, S.G. &
Mentz, N.J. 1979. *Fundamentele pedagogiek - leerwyses en vak-
onderrig*. Durban: Butterworths.
- Lederlé, H. 1967. Christian education in South Africa. *Semper Reformed*, 10 October.
- Linder, C.B. 1946. *Christelikheid en nasionalisme in die opvoeding*. Johannesburg: Afrikaanse Persboekhandel.
- Lubbe, J.J. 1942. *Lewensomstandighede en opvoeding van die Voortrekkerkind*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Lugtenburg, A.H. 1925. *Geskiedenis van die onderwys in die S. A. Republiek (1836-1900)*. Ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Luthuli, P.C. 1982. *An introduction to Black-orientated education in South Africa*. Durban: Butterworths.
- Malherbe, E.G. 1925. *Education in South Africa; Volume 1: 1652-1922*. Cape Town: Juta.
- Malherbe, E.G. 1977. *Education in South Africa; Volume 2*. Cape Town: Juta.

- Mattheus, M.M.E. 1991. Die aanslag van ideologieë op die godsdienstige lewe van die kind. *Onderwysbulletin*, 35(1): 65-73.
- McKerron, M.E. 1934. *A history of education in South Africa (1652-1932)*. Pretoria: Van Schaik.
- Meeter, H.H. 1960. *The basic ideas of Calvinism*. Fifth revised edition. Michigan: Grand Rapids International Publications.
- Meier, C. 1994. *Multikulturele onderwys in die VSA, Afrika en die RSA: 'n histories-vergelykende ondersoek en evaluering*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Meiring, P.G.J. & Joubert, S. 1992. *Fokus op die kerk*. Vereeniging: Christelike Uitgewersmaatskappy.
- Mondstuk*. 1992. Skole onder staatsbeheer. 21(237): 3.
- Mondstuk*. 1994. Die onsekere pad van oorgang - waarheen met die onderwys? 23(259): 1, 7.
- Monroe, P. 1907. *A brief course in the history of education*. New York: Macmillan.
- Moorrees, A. 1937. *Kerkgeskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika (1652-1873)*. Kaapstad: Suid-Afrikaanse Bybelverspreiding.
- Mulder, P.W.A. 1968. Prinsipiële afweging van "Die Wet op die Nasionale Onderwysbeleid" - 'n C.N.O.-standpunt. *Bulletin*, 4(12): 20-25.

- Müller, F.J. 1989. Christelik-nasionale onderwys. *Fasette*, 8(1): 13-16.
- Nel, B.F. 1943. Die betekenis van die moedertaalskool vir die nasionale vorming van ons jeug. *Koers*, 10(5): 187-194.
- Nel, B.F. 1959. *Aspekte van onderwysontwikkeling in Suid-Afrika*. Kaapstad: HAUM.
- Niemann, G.S. 1992. Denkstrominge in die Suid-Afrikaanse onderwys: 'n histories-opvoedkundige perspektief. *Tydskrif vir Christelike Wetenskap*, 28: 43-54.
- Odendal, F.F., Schoonees, P.C., Swanepoel, C.J., Du Toit, S.J. & Booysen, C.M. 1979. *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Johannesburg: Perskor.
- Oosthuizen, J.H.C. 1970. *Die voertaal (medium van onderrig) in 'n stelsel van gedifferensieerde onderwys*. Pretoria: Instituut vir Opvoedkundige Navorsing.
- Opperman, B.J. 1980. *Naweë van die Smutswet, 1907: nuwe ontwikkelinge en wysiginge in die Transvaalse onderwys gedurende die twee dekades, 1907-1927. 'n Krities-historiese deurskouing en evaluering*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Pells, E.G. 1938. *European, coloured and native education in South Africa, 1652-1938*. Cape Town: Juta.
- Pistorius, P. 1969. *Kaart en kompas van die opvoeding*. Potchefstroom: Pro Rege.

- Pistorius, P. 1982. *Gister en vandag in die opvoeding*. Negende hersiene druk. Potchefstroom: Pro Rege.
- Ploeger, J. 1952. *Onderwys en onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds S.J. du Toit en dr N. Mansvelt (1881-1900)*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Plug, C., Meyer, W.F., Louw, D.A. & Gouws, L.A. 1987. *Psigologiewoordeboek*. Johannesburg: McGraw-Hill.
- Pretorius, F.J. 1985. *Ideologie en opvoeding, 'n metabletiese oopdekking*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Republic of South Africa. 1980. *Report of the Commission of Inquiry into unrest in Soweto and elsewhere, 1976-1977*. Pretoria: Government Printer.
- Republic of South Africa. 1996. *Education White Paper 2: The Organisation, Governance and Funding of Schools*. Pretoria: Government Printer.
- RGN (Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing). 1981. *Beginnels vir onderwysvoorsiening in die RSA*. Pretoria: RGN.
- Roos, S.L.W. 1955. *Plaaslike beheer in die onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek (1852-1899)*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Rose, B. & Tunmer, R. 1975. *Documents in South African Education*. Johannesburg: A.D. Donker.

- RSA (Republiek van Suid-Afrika). 1971. *Regeringskennisgewing, no 2029, 12 November*. Pretoria: Staatsdrukker.
- RSA (Republiek van Suid-Afrika). 1981. *Tussentydse Memorandum oor die verslag van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing oor die ondersoek na onderwys in die RSA*. Pretoria: Staatsdrukker.
- RSA (Republiek van Suid-Afrika). 1983. *Witskrif oor onderwysvoorsiening in die Republiek van Suid-Afrika*. Pretoria: Staatsdrukker.
- RSA (Republiek van Suid-Afrika). 1995. *Witskrif oor Onderwys en Opleiding*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Ruperti, R.M. 1965. *Die opvoedingstaak*. Johannesburg: Afrikaanse Persboekhandel.
- Schoeman, P.G. 1972. *'n Krities-vergelykende studie van bepaalde grondtrekke van die Calvinisties-geïnspireerde en fenomenologies-georiënteerde pedagogiek in Suid-Afrika*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Schoeman, P.G. 1979. *Aspekte van die wysgerige pedagogiek*. Bloemfontein: Sacum.
- Schoeman, S. 1989. *Die invloed van die Calvinistiese lewensbeskouing op die onderwys in Suid-Afrika: 'n histories-opvoedkundige ondersoek en evaluering*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.

- Scholtz, J. du P. 1964. *Die Afrikaner en sy taal, 1806-1875*. Kaapstad: Nasou.
- Schuring, G.K. 1995. *Die saak vir Afrikaans in die onderwys in 'n veeltalige Suid-Afrika*. Pretoria: Stigting vir Afrikaans.
- Schutte, B.C. 1984. *Christelike onderwys in 'n moontlike stelsel van religieuse en lewensbeskouslike differensiasie in die RSA*. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Smit, R.J. & Kilian, C.J.G. 1973. *Onderwysende opvoeding*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.
- Snyman, J.J. 1951. *'n Histories-kritiese studie van die Smuts-onderwyswet van 1907*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Steyn, H.A. 1938. *Moedertaal-onderwys; Afrikaans vir die Afrikaner*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Stimie, C.M. 1970. *Education in the Republic of South Africa*. Pretoria: South African Human Sciences Research Council.
- Stimie, C.M. 1975. *The education of whites in the Republic of South Africa*. Pretoria: South African Human Sciences Research Council.
- Stoker, H.G. 1961. *Die stryd om die ordes*. Potchefstroom: Calvin Jubileum Boekefonds.

- Stoker, H.G. 1967. *Oorsprong en rigting, Band 1*. Kaapstad: Tafelberg.
- Stoker, H.G. 1969. *Beginsels en metodes in die wetenskap*. Johannesburg: Boekhandel De Jong.
- Stone, H.J.S. 1965. Opknappingskursus in Godsdiensonderrig. 'n Geslaagde onderneming. *Roeping*, Junie: 5.
- Stone, H.J.S. 1979. *Staatsgesag en onderwysvryheid*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Strauss, H.J. 1964. *Christelike lewens- en wêreldbeskouing*. Bloemfontein: Sacum.
- Strauss, H.J. 1970. *Christelik-nasionaal en CNO*. Bloemfontein: Sacum.
- Swart, A. 1996. Volkseie: begrip en beginsel en verband. *Roeping en Riglyne*, 44(1): 7-10.
- TOD (Transvaalse Onderwysdepartement). 1953. *Onderwysordonnansie 29 van 1953*. s.l.
- Transvaal Educational News*. 1982. Christian national education: report to executive committee. 80(10): 9-12.
- Unie, Die*. 1990. Drie bykomende modelle vir onderwysvoorsiening. 87(5): 133-136.
- Unie van Suid-Afrika. 1909. *Zuid-Afrikawet*. Pretoria: Staatsdrukkerij.

- Van der Kooi, P. 1995. Skriftuurlik gefundeer. *Roeping en Riglyne*, 43(2): 5.
- Van der Walt, B.J. 1980. Is die Christelik-nasionale beginsel Calvinisties? *Fokus*, 4(4): 397-409.
- Van der Walt, J.L. 1984. *Die verhouding tussen gesag en vryheid as hedendaagse probleem*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- Van der Walt, J.L. 1992. *Enkele prinsipiële onderwysvraagstukke vir die toekomstige RSA*. Potchefstroom: Instituut vir Reformatoriese Studie.
- Van der Walt J.L. & Dekker, E.I. 1983. *Fundamentele Pedagogiek vir onderwysstudente*. Potchefstroom: Media Publikasies.
- Van der Walt, J.L., Dekker, E.I. & Van der Walt, I.D. 1983. *Die opvoedingsgebeure; 'n skrifmatige perspektief*. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Van der Westhuizen, W.S. 1953. *Onderwys onder die Algemene Skoolkommissie: die periode 1804-1839*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Van Jaarsveld, F.A. 1976. *Van Van Riebeeck tot Vorster; 1652-1974. 'n Inleiding tot die geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*. Johannesburg: Perskor.
- Van Jaarsveld, F.A. 1982. *Van Van Riebeeck tot P W Botha. 'n Inleiding tot die geskiedenis van die Republiek van Suid-Afrika*. Derde uitgawe. Johannesburg: Perskor.

- Van Loggerenberg, N.T. 1979. *Weerbaarheid - riglyne vir ouers en onderwysers*. Johannesburg: Perskor.
- Van Loggerenberg, N.T. 1983. *Eerste stappe in die filosofie van die opvoeding*. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Van Loggerenberg, N.T. & Jooste, A.J.C. 1970. *Verantwoordelike opvoeding*. Bloemfontein: Nasionale Boekhandel.
- Van Rensburg, C.J.J., Kilian, C.J.G. & Landman, W.A. 1979. *Fundamenteel-pedagogiese begripsverklarings - 'n inleidende oriëntering*. Pretoria: N G Kerkboekhandel.
- Van Rooyen, E.E. 1948. *Die Nederlandse Geloofsbelydenis*. Stellenbosch: Pro Ecclesia.
- Van Rooyen, I.M. 1946. *Die Christelik-nasionale onderwysbeweging gedurende die periode 1900-1908 in die Oranje Rivier Kolonie, met verwysing na die C.N.O.-beweging in die Transvaal, Kaapland en Natal*. Ongepubliseerde M.Ed.-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Van Schalkwyk, O.J. 1988. *Die onderwysstelsel, teorie en praktyk*. Tweede hersiene uitgawe. Alkantrant: Alkanto.
- Van Vuuren, D.J., Wiehan, N.E., Lombard, J.A. & Rhodie, N.J. 1985. *South Africa: A Plural Society in transition*. Durban: Butterworths.
- Van Vuuren, D.J., Wiehan, N.E., Rhodie, N.J. & Wiechers, M. 1991. *South Africa in the nineties*. Pretoria: HSRC Publishers.

- Van Vuuren, J.C.G. 1976. *Oriëntering in die pedagogiek. 'n Studieboek vir beginners*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- Van Wyk, J.G. 1987. *Onderwysreg en die onderwyser*. Tweede hersiene uitgawe. Pretoria: Academica.
- Van Wyk, J.H. 1976. *Religie, opvoedkunde en opvoeding; 'n elementêre eerste inleiding in die Christelike wetenskapsleer van die opvoedkunde en in die Christelike opvoedingsleer*. Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- Van Zyl, P. 1975. *Opvoedkunde, deel 2; 'n handleiding vir studente*. Braamfontein: Boekhandel De Jong.
- Veldtman, M.H. 1990. Verskeie faktore raak onderwysstelsel. *Mondstuk*, 19(22): 1.
- Venter, E.A. 1969. *Die gelowige in die samelewing*. Bloemfontein: Sacum.
- Venter, E.L.J. 1929. *Die verband tussen kerk en skool in Suid-Afrika*. Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif. Amsterdam: Bottenburg.
- Venter, I.S.J. & Van Heerden, S.M. 1989. *Die fundering van die historiese opvoedkunde: 'n inleiding*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Vermaak, D. 1970. *Die agtergrond en implikasie van enkele beginsels in verband met 'n nasionale onderwysbeleid vir die Republiek van Suid-Afrika: 'n histories-prinsipiële studie*. D.Ed.-proefskrif. Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.

- Weich, A.F. 1948. 'n Doelgerigte onderwysbeleid vir die Afrikaner (Die CNO-Beleidsverklaring van die ICNO). *Koers*, 15: 175-181.
- Wessels, A.C., Snijman, F.J., 1956. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal, tweede deel*, Schoonees, L.J., Swanepoel, C.J., (D-F). Pretoria: Staatsdrukker.
De Villiers, A.D., Du Toit, S.J. & Smuts, J.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1962. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1967. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1984. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1988. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1993. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1996a. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wette van die Republiek van Suid-Afrika.* 1996b. Pretoria: Staatsdrukker.
- Wetten van De Unie van Zuid-Afrika.* 1925. Kaapstad: Goewermentsdrukker.